

Ilustracja na odwrocie:

akwarela Měrcína Nowaka-Njechorńského *Bój z paliwaku*
(„Walka ze smokiem”);

przedruk z: Afred Krawc-Džewinski, *Serbscy tworjacy wuměłcy*
(„Artyści łużyccy”), Budyšin 1975, s. 63

UNIWERSYTET WARSZAWSKI

INSTYTUT SŁAWISTYKI ZACHODNIEJ I POŁUDNIOWEJ

ZESZYTY ŁUŻYCKIE
TOM 56

Mniejszościowe typy współczesnej rodziny

Warszawa 2021

Zespół Redakcyjny:

Iliana Genew-Puhalewa (red. naczej.), Sylwia Siedlecka (z-ca red. naczej.), Ignacy M. Doliński (sekr. red.), Patrycjusz Pająk (czł. red.), Marcin Filipowicz (czł. red.), Milena Hebal-Jezińska (czł. red.)

Rada Naukowa:

Nicole Dołowy-Rybińska (Warszawa), Andreana Eftimova (Sofia), Alexandra Ioannidou (Thessaloniki), Petros Karatsareas (Westminster), Peter Káša (Prešov), Rafał Leszczyński (Łódź), Holt Meyer (Erfurt), Motoki Nomachi (Sapporo), Leo Rafolt (Zagreb), Dietrich Scholze-Šořta (Budyšin/Bautzen), Dalibor Sokolović (Beograd), Grażyna Szwat-Gylybowa (Warszawa), Lyudmyła Vasylieva (Lviv), Sonja Wölke (Budyšin/Bautzen), Sanja Zlatanović (Beograd)

Redaktor tomu: Marcin Filipowicz

Redakcja językowa tekstów anglojęzycznych: Jagoda Dolińska

Redakcja językowa tekstów bułgarskojęzycznych: Iliana Genew-Puhalewa

Redakcja językowa tekstów czeskojęzycznych: Marcin Filipowicz

Redakcja językowa tekstów polskojęzycznych: Marcin Filipowicz

Skład i łamanie: Ignacy M. Doliński

Adres redakcji:

Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego,
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa;

<https://www.journals.polon.uw.edu.pl/index.php/zl/>;

<http://www.zeszytyluzyczne.uw.edu.pl> [strona archiwalna];

e-mail: zeszyty.luzyczne.polon@uw.edu.pl

Wydanie publikacji dofinansowane przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa
Wyższego oraz Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

ISSN 0867-6364

© Copyright by Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej
Uniwersytetu Warszawskiego & Autorzy

Druk i oprawa: Mazowieckie Centrum Poligrafii

Spis zawartości tomu LVI
Volume LVI – Contents

Mniejszościowe typy współczesnej rodziny
Minority types of modern family

Od Redakcji [From the Editors] 7

I Artykuły / Articles

Aleksander Kasprzak (Poznan), *Changes to traditional family structure as reflected in the Danish language*..... 13

Tereza Šmídová (Hradec Králové), *Zobrazení rodiny ve fanouškovské literatuře ze světa Harryho Pottera* [Depiction of the family in fan literature set in the Harry Potter realm] 31

Michal Čuřín (Hradec Králové), *K některým novým podobám rodinných vztahů v současné české beletrii s LGBT+ tematikou* [On some new forms of family relationships in contemporary Czech fiction featuring LGBT+ themes] 59

Александър Георгиев (София), *Медийни и педагогически дискурси за т.нар. култур литература за деца в България* [Media and scholarly discourse on a new type of literature for children in Bulgaria] 67

Lucijana Armanda Šundov (Split), *Disfunkcionalna patrijarhalna obitelj u Šegedinovu egzistencijalističkom romanu Djeca božja* [Dysfunctional patriarchal family in Petar Šegedin's existentialist novel *Djeca božja* ("Children of God")] 81

II Sorabiana

Sara Mićkec (Warszawa), *Czynniki wpływające na przekazywanie języka mniejszościowego. Postawy wobec języka i ideologie językowe w narracjach rodziny z Górnych Łużyc* [Factors influencing minority language transmission. Linguistic attitudes and ideologies in narratives of a family in Upper Lusatia] 99

Od Redakcji

Tom 55 „Zeszytów Łużyckich” poświęcony został analizie elementów dyskursu kulturowego związanych z przemianami życia rodzinnego, które zaszły w ciągu ostatnich kilku dekad w większości zachodnich społeczeństw. Wielu badaczy zauważa, że w XX wieku doszło do fundamentalnej zmiany myślenia o strukturze rodzinnej, co przełożyło się zarówno na praktyki społeczne, jak też na obszar kulturowego imaginarium. Zmianę tę łączy się zazwyczaj z opanowaniem sfery aksjologicznej przez dyskurs liberalny, który propaguje emancypację jednostki wobec narzucanych jej odgórnie struktur społecznych. Oznacza to, że społeczeństwa Zachodu stawiają aktualnie czoła wyzwaniom zróżnicowania stylów życia prywatnego. Dominujący do tej pory model heteroseksualnej pary wychowującej dzieci, zwany rodziną nuklearną, ustępuje w przestrzeni społecznej i kulturowej stopniowo miejsca nowym formom życia rodzinnego. Rodzi się zatem istotne z punktu widzenia profilu naszego czasopisma pytanie, czy większościowy do tej pory model rodziny nuklearnej jest rzeczywiście jeszcze większościowy, czy może już większość stanowią zróżnicowane modele mniejszościowe?

Za symbol powyższych przemian życia rodzinnego można uznać odczytanie tragedii Sofoklesa *Antygona*, którego dokonała na początku XXI wieku amerykańska filozofka Judith Butler. W jej przekonaniu *Antygona* jest ucieleśnieniem coraz poważniejszych w kulturze Zachodu wątpliwości dotyczących przejrzystości struktur pokrewieństwa. Butler uznaje, że *Antygona* nie reprezentuje idealnej jego formy, lecz deformację, co powoduje, że dotychczas hegemoniczny model życia rodzinnego wchodzi w stan kryzysu. Taka interpretacja prowadzi do wniosku, że ani pokrewieństwo w jego idealnej formie, ani też struktura rodzinna, nie są prostymi faktami biologiczno-społecznymi, ale stanowią repertuar powtarzalnych praktyk. W świetle ustaleń Butler można uznać, że kultura Zachodu znajduje się aktualnie w stanie przejściowym. Z jednej bowiem strony model rodziny nuklearnej jest nostalgicznie idealizowany, z drugiej zaś liczba rozwodów, ponownie zawieranych małżeństw, układów *co-parentingowych*, związków

osób tej samej płci powoduje, że tradycyjne struktury i role w rodzinie stają się coraz bardziej skomplikowane.

Artykuły, które znalazły się w niniejszym numerze, skupiają się na analizie różnych sposobów reprezentacji mniejszościowych modeli rodzinnych. Warto przy tym wspomnieć, że analizie poddane zostały różne obszary, począwszy od języka, przez artefakty kultury masowej, skończywszy na tekstach literackich. Decydując się na zastosowanie kategorii reprezentacji do analizy szerokiego spektrum artefaktów kulturowych i praktyk dyskursywnych, mieliśmy świadomość, że może ona działać zarówno jako czynnik konserwujący, jak też impuls do zmiany społecznego klimatu normatywnego. Teksty zawarte w numerze dobrze oddają tę dychotomię reprezentacji kategorii rodziny w czasie zmiany kulturowej.

Numer otwiera artykuł Aleksandra Kacprzaka poświęcony analizie statusu pojęcia „rodzina nuklearna” w języku duńskim. Autor pokazuje, do jakiego stopnia alternatywne formy życia rodzinnego były w stanie przeniknąć do mentalności użytkowników tego języka, a co za tym idzie, również praktyk językowych mówienia o rodzinie. Na podstawie korpusu współczesnych duńskich tekstów autor unaocznia, jak model nuklearny poddawany jest aktualnie gruntownej rewizji.

Tekst autorstwa Terezy Šmídovej koncentruje się na rodzinnym imaginarium w ramach zjawiska kultury masowej, jakim jest *fan fiction*. Na przykładzie fandomu Harry’ego Pottera autorka pokazuje, jakim przemianom podlegają sposoby portretowania życia rodzinnego w konfrontacji z obrazem stworzonym w oryginale przez J. K. Rowling oraz obecnymi w praktyce życia społecznego.

Kolejne dwa artykuły konkretyzują reprezentację mniejszościowych modeli rodzinnych w tekstach literackich o tematyce LGBT+. Pierwszy z nich, autorstwa Michala Čuřína, poświęcony jest czeskiemu obszarowi literackiemu. Autor stawia w nim tezę, że teksty o tematyce LGBT+ nie mają znaczącego potencjału performatywnego w zakresie zmiany społecznej, ponieważ są czytane głównie przez przedstawicieli mniejszości seksualnych. Analiza zawarta w artykule pokazuje różnorodność tematyczną tego typu literatury, która oscyluje między obrazami bolesnego *coming outu* burzącego model rodziny nuklearnej i radosnego funkcjonowania modeli nieheteronormatywnych we współczesnym świecie. Drugi z tekstów, autorstwa Aleksandra Georgiewa, koncentruje się na pierwszej bułgarskiej

książce dla dzieci, która poświęcona jest życiu par jedнопłciowych. Autor dokonuje jej analizy w kontekście postaw homofobicznych bułgarskiego społeczeństwa oraz typologii starej i nowej literatury *queer* dla dzieci oraz jej funkcji w ramach edukacji seksualnej.

Ostatni artykuł w tej części numeru, autorstwa Lucijany Armandy Šundov, również pozostaje na gruncie analizy literackiej. Autorka pokazuje w nim dekonstrukcję patriarchalnego modelu rodzinnego zawartą w powieści Petara Šegedina *Djeca božja*. Analiza opierająca się głównie na teoriach feministycznych koncentruje się na wątku renegocjacji tradycyjnego porządku płciowego w rodzinie.

Numer zamyka artykuł poświęcony tematyce sorabistycznej autorstwa Sary Mičkec. Tekst koncentruje się wprawdzie na problematyce transmisji mniejszościowego języka łużyckiego na kolejne pokolenia jego użytkowników, jednak w bardzo ciekawy sposób pokazuje, jak sytuacja mniejszościowa, w tym przypadku etniczno-językowa, prowadzić może do renegocjacji tradycyjnego modelu rodziny nuklearnej.

Marcin Filipowicz

I

Artykuły / Articles

Aleksander Kacprzak¹
(Poznan)

Changes to traditional family structure as reflected in the Danish language

Keywords: traditional family structure, nuclear family, alternative family forms, concept of FAMILY in Danish, ethnolinguistics

Introduction

The status of the nuclear family, once accepted as the only possible family form, is changing rapidly across many European countries. This is also true of Denmark where the topic has received great interest from scholars representing different scientific fields, ranging from anthropology (Mogensen, Olwig 2013) and historical studies (Christoffersen 2004, Løkke, Jacobsen 2009, Lützen 2013) through sociology (Ottosen et al. 2010, Munk 2018) and pedagogy (Grumløse, Marschall 2018). However, although the available research provides an in-depth understanding of the changes which the Danish society has undergone in the last few decades, it does not fully reveal the extent to which these changes have become rooted in the mentality of the Danes. The present study seeks to fill this void by using one of the most efficient tools for bringing out the conceptualizations shared by a given community – that of language. More specifically, the article aims to:

- investigate the status of the notion of nuclear family in Denmark in the light of commonly used words and expressions;
- verify how and to what extent the new family forms are reflected in the system of the Danish language;
- demonstrate the current tendencies in the conceptualization of nuclear family in Danish discourse.

In the light of the above, the study should provide a fairly representative picture of the concept of FAMILY in Denmark, as well as establish the extent

¹ ORCID: 0000-0002-2961-8221

to which alternative family models have found their way into the Danish language.

Theoretical considerations and material

The present study rests on the assumption that language plays a primary role in “cultural accumulation and historical transmission” (Sapir 1949: 18), and reflects the way a given community perceives the surrounding reality:

Every language contains terms that have come to attain cosmic scope of reference, that crystallize in themselves the basic postulates of an unformulated philosophy, in which is couched the thought of a people, a culture, a civilization, even of an era” (Whorf 1956: 61)

This, in turn, leads us to the conclusion which serves as the foundation of the modern-day ethnolinguistic studies – language can be used as a key to uncover the content of different cultures. What we shall pursue in the following is an examination of the linguistic worldview of the Danes, understood as

(...) language-entrenched interpretation of reality, which can be expressed in the form of judgments about the world, people, things, events. It is an interpretation, not a reflection; it is a portrait without claims to fidelity, not a photograph of real object. The interpretation is a result of subjective perception and conceptualization of reality performed by the speakers of a given language; thus, it is clearly subjective and anthropocentric but also intersubjective (social). It unites people in a given social environment, creates a community of thoughts, feelings and values. It influences (to what extent is a matter for discussion) the perception and understanding of the social situation by a member of the community. (Bartmiński 2009: 23)

In the past three decades, the study of linguistic worldviews and the interplay between language and culture has garnered much interest (Bartmiński 2012: 11), not only in the Slavic ethnolinguistic circles but also among linguists such as Anna Wierzbicka (1997) or James Underhill (2009, 2012). From the methodological standpoint, it has gradually opened up to new sources of data, such as texts or questionnaires (see Underhill 2012, Bartmiński 2018a), which has allowed for more nuanced and actual analyses of concepts in question. The systemic data of a given language is always a step or two behind the current values shared by the linguistic community speaking this language, as it takes time before the most recent ways of

conceptualizing the surrounding reality become solidly entrenched in the form of fixed expressions or lexemes registered by dictionaries.

The above considerations are reflected in the material collected for the purpose of the present study as well as in the design of the study. In the following two sections (3 and 4), we will respectively discuss the notion of nuclear family as well as the alternative forms of being a family, in the light of dictionary sources and corpus data. With regard to the former, we will derive data from the most comprehensive dictionary of the Danish language “Den Danske Ordbog” (DDO) that describes the vocabulary of modern Danish on the basis of a large text corpus. Outside of lexical definitions, it also provides information about etymology, related words and phrases, grammatical properties, most common collocations, as well as examples from the corpus, and the search engine in the online version of DDO enables the researcher to easily find and access the derivatives and compounds involving the lexeme in question. As for the other source of systemic data, the present study makes use of the online corpus of the Danish language referred to as *Korpus.dk* which contains 56 million words derived from texts coming from the period between ca. 1990 and 2000.

Pursuing to capture the most recent picture of the Danish notion of nuclear family as well as the challenges that it has been facing, section 5 will employ a new source of linguistic data – a corpus of 50 texts from the period of 2010-2020 collected online and gathered by using keywords such as *alenefar* ‘lone father’, *alenemor* ‘lone mother’, *traditionelle familiemønstre* ‘traditional family patterns’, or *kernefamilie* ‘nuclear family’ in the Google search engine, which allowed to find texts that were most relevant in the context of the present study. This should allow us to depict the changes which Danish society has undergone in the recent decades and to demonstrate how the different family forms are perceived and discussed in Denmark. Finally, confronting all three parts of the analysis and the sources of linguistic data that they employ, section 6 will provide a reflection on the received results, as well as perspectives for further research.

Nuclear family in the light of systemic data

The analysis’ point of departure is the lexical definition of the word *familie* ‘family’ as included in DDO. In the present context, it is the first sense and the two related sub-senses that require a deeper insight²:

² The dictionary also provides a second sense in which the word refers to a group of plants or animals connected by common traits.

1. gruppe af personer bestående af et forældrepar og deres børn typisk boende samme sted; ofte set i forhold til et enkelt af familiens medlemmer 'a group of people consisting of two parents and their children that typically live in the same place; often in reference to one of the members of the family';

1.a gruppe af (nulevende) personer der er forbundne gennem slægtskab, ægteskab eller adoption især set i forhold til et enkelt af familiens medlemmer 'a group of (currently living) people who are tied by kinship, marriage, or adoption; especially in reference to one of the members of the family';

1.b gruppe af personer der føler samhørighed eller deler et interessefællesskab; genstande med ét eller flere træk eller egenskaber til fælles 'a group of people who feel tied with each other or share the same interests; objects with one or more common characteristics'³.

As we can see, even though DDO is the most comprehensive and pertinent- Danish dictionary, regularly updated, and one which reflects the current meaning of words considerably well, the first and most basic sense of the word *familie* 'family' is still explained as a group of people consisting of two parents and their children living together, providing the first indication that that the traditional notion of nuclear family still has roots that run deep in the Danish society. Only in the derived sense (1.a) which focuses primarily on the types of relations that may exist between the people within a family, we encounter information indicating that the current reality may be more complex, namely the mention that family ties may also embrace adoption. Nevertheless, in the light of the definition provided by DDO, it seems that a family consisting of two parents and their children still is the prototype in the Danish society.

Some more information about the traditional family model can be found in the derivatives and compounds registered by the dictionary. First and foremost, families have a certain structure (*familiestruktur* 'family structure'), with a special place reserved to the nuclear family structure (*kernefamiliestruktur* 'nuclear family structure') and the youngest members of the family (*børnefamilie* 'family with children', *småbørnsfamilie*). The structure, of course, does not only embrace the parents and their children but spans over many more kin relations, for example grandparents (*bedsteforældre* 'grandparents', *morfar* 'lit. mother's father', *mormor* 'lit. mother's mother', *farfar* 'lit. father's father', *farmor* 'lit. father's mother'), uncles and aunts (*onkel* 'uncle', *tante* 'aunt', *morbror* 'maternal uncle', *farbror* 'paternal uncle', *moster* 'maternal aunt', *faster* 'paternal aunt'), or in-laws

³ ?????

(*svigerforældre* ‘parents-in-law’, *svigermor* ‘mother-in-law’, *svigerfar* ‘father-in-law’, *svigersøster* ‘sister-in-law’, *svigerbror* ‘brother-in-law’). Perhaps the most interesting from our standpoint, however, is the valuing of the notion of FAMILY in general, and of nuclear family in particular, that can be concluded on the basis of several compounds formed using the word *familie* ‘family’. While the lexeme *storfamilie* ‘three (or more) generation family’ definitely no longer reflects the typical scenario, having a big family (*en stor familie* ‘a big family’) still seems to be something that receives positive valuing⁴. This is easily understandable in the light of other compounds registered by DDO which all evoke a feeling of COZINESS, SERENITY, JOY, and HAPPINESS (*familiehygge* ‘family cosiness’⁵, *familiesammenkomst* ‘family reunion’, *familiefest* ‘family party’, *familiekomsammen* ‘family gathering’, *familiemenneske* ‘family man’, *familieliv* ‘family life’, *familieudflugt* ‘family outing’). Particularly worth highlighting is the word *familieidyl* that, outside of profiling the above-mentioned positive aspects of family life, demonstrates the amount of idealization to which the notion of nuclear family has been subjected over the years.

This picture continues when we consider the most frequent patterns provided by DDO, particularly *hjemme hos/i familien* ‘at home with one’s family’, *hjem til familien* ‘(going) home to one’s family’ that, outside of involving aspects such as SENSE OF SECURITY, LONGING, and COZINESS, also allow us to observe that the notion of nuclear family is inextricably connected with the concept of HOME⁶ (about the concept of home in European languages cf. Bartmiński 2015). The expression *børnerige familier* ‘large family, lit. family rich in children’, in turn, once again highlights the special place that having a big family with several children has had in the Danish culture.

⁴ It is important to note the difference between the compound *storfamilie* that refers exclusively to the concept of the family living together in one place, and the nominal phrase *en stor familie* that occurs highly frequently in the corpus and that means ‘a big family’.

⁵ The concept of HYGGE (represented mainly by the verb *at hygge sig*, the noun *hygge*, and the adjective *hyggelig*) is regarded as one of the key cultural concepts functioning in the Danish language. It refers to a place and to the people in this place and means roughly ‘cosiness, warmth, and relaxed, safe atmosphere’. A highly detailed and successful analysis of the lexeme *hygge* can be found in Carsten Levisen’s ‘Cultural Semantics and Social Cognition. A Case Study on the Danish Universe of Meaning’ (2012).

⁶ The concept of HOME in European languages, as well as the ties between the concepts of FAMILY and HOME are best described in the first volume of ‘The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours’ (Bartmiński et al. 2015, Bartmiński 2018b for English version).

Some additional insight is provided by the corpus where many of the most frequently occurring expressions refer to the notion of nuclear family and convey an idealized picture thereof. Firstly, in the light of the gathered corpus material, we can conclude that the Danish concept of FAMILY is partially understood in terms of typical cases (*traditionel familie* ‘traditional family’, *almindelig / normal familie* ‘regular / normal family’, *typisk familie* ‘typical family’), and a deeper look into the contexts in which the above-mentioned phrases occur allows to establish that they most often refer to the nuclear family model. For example, the phrase *typisk familie* co-occurs with contexts such as *med et par / to børn* ‘with a couple of / two children’, *på fire medlemmer* ‘with four members’, or *der bygges nyt hus* ‘that is building a new house’, and a similar situation can be observed in the case of the phrase *almindelig familie*, e.g. *med børn* ‘with children’, or *med far og mor* ‘with a father and a mother’. With regard to the size of the typical family, we can see that it most commonly involves two parents and two children, but there is also an awareness of the existence of larger families (*stor familie* ‘large family’), as well as smaller families (*lille familie* ‘little family’). Regardless of the size, however, a special place is reserved for the closest members of one’s family (*nær / nærmest familie* ‘close / closest family’).

Outside of the typical case described above, there also exists a certain ideal of what a family should be – a phenomenon already signaled in the previous paragraphs. And thus, we once again encounter aspects such as SENSE OF SECURITY (*familie (sikkerhed) og tryghed* ‘family (security) and sense of security’, *fredsfuldt familie* ‘peaceful family’, and HAPPINESS (*glad / lykkelig familie* ‘glad / happy family’) which we now can also complement with LOVE (*elskende familie / forældre* ‘loving family / parents’, and WARMTH (*varm familie* ‘warm family’). A family that involves all the above-mentioned elements, can be described as PERFECT (*perfekt familie* ‘perfect family’, TRUE (*rigtig familie* ‘right / true family’, WELL-FUNCTIONING (*vevfungerende familie* ‘well-functioning family’), or HEALTHY (*sund familie* ‘healthy family’). What is highly important, regardless of whether the typical or an ideal case is in question, families are very often perceived as a whole, as seen in the expression *hele familien* which stands for around 18% of all the phrases in the corpus involving the word *familie*.

Nevertheless, some of the above-mentioned collocations allow us for the first time to capture the other side of the coin as well; as they, in some contexts, may sound either rather ironic or naive (cf. *perfekt familie* ‘perfect family’, *sund familie* ‘healthy family’). This is because they refer to an ideal which may seem unachievable for many, and that does not fit the current reality very well. In this light we can better understand the rather pejorative

or ironic collocations such as *drømme / fantasere om en lykkelig familie + billed(et)/idealbillede af en lykkelig familie* ‘a picture of / an ideal picture of a happy family’, or *fortælling om en dejlig familie* ‘story / narrative about a fantastic family’. Moreover, expressions such as *alternative familieformer* ‘alternative family forms’ demonstrate clearly that the nuclear family is not the only family model functioning in today’s Denmark. For the first time we also become aware of the fact that the notion of nuclear family is not only being challenged by other family forms, but may even be treated with a dose of reservation or sarcasm (*borgerlig kernefamilie* ‘traditional nuclear family’). Following these indications, it seems justified to shift our focus and investigate the extent to which the system of the Danish language also reflects other perspectives on the concept of FAMILY in Denmark, and what alternative forms of living together as a family it distinguishes.

Challenges to the traditional family model

Thus, we have already seen indications that there may exist some challenges to the traditional family model consisting of two parents and two or more children, and that the linguistically and culturally entrenched ideal of a large and happy family has been subjected to revision. In what follows, we will address the two main threads that have emerged from the preceding analysis – i.e. the valuing of the traditional family model, and the existence of alternative family forms.

To begin with the former task, it is rather uncontroversial to say that having a big and loving family is still something that most Danes value highly. This, however, does not necessarily pertain to the so-called traditional family model perceived as a social construct, as seen in the expression *det traditionelle familiemønste* ‘the traditional family patterns’ that nowadays may evoke rather negative connotations. This happens first and foremost due to the changes that the Danish society has undergone in the last 50 years, with gender parity and the idea of an open labor market being the two major factors. The traditional division between men and women has changed radically, and so has the internal structure of the Danish family. Outside of the already mentioned expression *det traditionelle familiemønste*, we can see it in other phrases provided by DDO as well, for example *familiens overhoved* ‘head of the family’ or *husmor* ‘housewife’ that sound outdated and evoke associations with the unequivocally negatively valued patriarchal social structure. Likewise, there are increasingly less situations in which the phrase *hjemmegående hustru / husmor* ‘(full-time) housewife’ is needed, and there is no more need for the adjective

arbejdende to complement the noun *mor*, indicating that a home-bound MOTHER-HOUSEWIFE is no longer the prototype in the Danish society. In the context of other European countries, it is worth observing that the family structure in Denmark is also influenced by the fact that Danish children are generally quick to leave home and start a life of their own (and are expected to do so, as seen in expressions such as *klippe navlestrengen* ‘cut the umbilical cord’, *hænge i mors skorter* ‘lit. to hang in mother’s skirts’, *helikopterforældre* ‘helicopter parents’), which is made possible by the social system that amortizes the impact of the change.

The changes in the Danish society have also resulted in the emergence of alternative family models, challenging the monopoly of the nuclear family. This can be concluded also in the light of several expressions occurring in the corpus of Danish language, such as *den ændrede familiestruktur* ‘the changed family structure’, *forskellige familiestrukturer* ‘different family structures’, *andre familieformer* ‘other family forms’, *ny / ændret familiemønster* ‘new / changed family pattern’, *familiemønsters er i opbrud* ‘family patterns are falling apart’, but also in the mere existence (and high frequency) of the plural forms of the words *familieform* ‘family form’, *familiemodel* ‘family model’, and *familiemønster* ‘family pattern’. The new, complex reality is also reflected in DDO, where the words *familiestruktur* and *familieform* are both defined as “a way in which a family is built, e.g. a nuclear family, a lone parent, or a blended family”, mentioning the nuclear family model merely as only one possible alternative. Worth mentioning in this contexts are also the text examples provided by the dictionary in order to demonstrate the use of the above-mentioned words in context:

- (1) En af de hyppigste familieformer er den enlige mor med børn. ‘One of the most frequent family forms is the lone mother with children.’ (Politiken 2012)
- (2) alle de såkaldt nye familieformer er lige så meget familier som den traditionelle kernefamilie. ‘all the so-called new family forms are families to the same extent as the traditional nuclear family is.’ (Politiken 2016)
- (3) i dag bliver de færreste set ned på, hvis de vælger en familiestruktur, der eksperimenterer med den gængse form ‘today there are few who are looked down upon if they choose a family form that experiments with the most common form.’ (Berlingske Tidende 2010)

In the light of the above, we can conclude that there exist several different family forms in Denmark, and that they are widely accepted in the Danish society. Now, let us investigate what alternatives there are to the

traditional family model, and to what extent they have found their way into the Danish language. First and foremost, several of the collected expressions point to the fact that most of the alternative ways of being a family exist because one's initial family structure did not function optimally and has been broken up (*splittet familie* 'divided family', *brudt familie* 'broken family'). The main culprit in this context are definitely divorces that occur rather frequently in Denmark, as reflected in the data gathered from Statistics Denmark⁷, as well as a group of linguistic expressions registered by the DDO and Korpus.dk (*skilsmissebarn* 'child of divorced parents', *skilsmisseforælder* 'divorced parent', *bopælsforælder* 'the parent with whom the child lives after the divorce', *samværsforælder* 'the parent with whom the child does not live after the divorce, but who has the legal right to see the child', *weekendmor* / *-far* 'a divorced mother / father who can see their child or children during the weekends', *fraskilte forældre* 'divorced parents', *skilt familie* 'divided family'). As a result, there exist different family forms, e.g. families consisting of a lone parent and their child / children (*eneforælder* 'lone parent', *alennemor* / *-far*, *enlig mor* / *-far* 'lone mother / father', *singlemor* / *-far* 'single mother / father', *solomor* 'lone mother'), or formed by people who already have children from previous relationships (*bonusmor* / *-far*, *stedfar* / *mor*, *plasticfar* / *-mor*, *papfar* / *mor* 'all stepfather / -mother', *bonusfamilie*, *stedefamilie*, *plasticfamilie* 'stepfamily'). Of course, however, divorce is not the only factor that has contributed to the existence of the great variety of different family models. Worth mentioning in connection to this is for example the idea of a supporting family which helps the original biological family by taking care of their challenged child or children in a certain period of time (*støttefamilie*, *aflastningsfamilie*), or adoptive families that raise children whose biological parents are not present (*plejebarn* / *familie* ' + *adoptivforældre* / *-far* / *-mor* / *-barn*). Particularly interesting in the context of the current reality are also the expressions referring to homosexual parent families that have emerged in the last two decades (*regnbuefamilie* 'rainbow family', *regnbuebarn* 'rainbow child', *medforælder* 'in the second sense of the word: a homosexual stepparent').

Based on all the above described phenomena, we can derive several interesting conclusions. First and foremost, nearly all the above cited expressions have neutral or even positive connotations⁸, proving that there

⁷ According to the DST (Statistics Denmark), in 2020 the divorce rate lay at 48%. Source: <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/borgere/husstande-familier-og-boern/skilsmisser>.

⁸ Most notably by virtue of the first part of the compound, e.g. *solo-* 'solo', *bonus*

not only exists an awareness of there being various alternative forms of being a family but also a wide acceptance thereof. The only two exceptions that we encounter in the gathered material are the compounds formed with the rather negatively-laden nouns *plastic* ‘plastic’, and *pap* ‘cardboard’ that are used to refer to stepfamilies. It seems that this family model has still not been able to shake off all the negative associations that were ascribed to it in the past. Secondly, a closer look into the Danish language structures also confirms that there exists a well-established legal framework dedicated to recognizing and supporting of alternative family forms. In other words, the different life situations described above are not only accepted by the society, but acknowledged by the state as well. Thirdly, what is interesting, one of the above-mentioned forms – *solomor* ‘solo mother’ – does not have its male counterpart registered by the dictionary, even though the expression *solofar* ‘solo father’ is sometimes used by the speakers of Danish, as reflected in the Google search engine results. This triggers the question of whether one perceives and depicts the two seemingly equivalent roles differently, as it is the case with motherly and fatherly love that are partially based on different models and are profiled differently in the Danish discourse (Kacprzak 2021: 108)⁹.

In order to summarize the last two sections of the article, we need to acknowledge that the dictionary and the corpus most probably still feature the nuclear family as the prototype, but the current section demonstrates rather clearly that the system of Danish language has simultaneously succeeded in capturing the diversity of family forms in existence nowadays. Moreover, on the basis of the collected linguistic material, we could conclude that the alternative family forms in Denmark are normally met with a non-condescending, accepting approach. Now it is time for us to confront the systemic data with the perspectives present in the Danish discourse, in order to see whether the picture reflected in the most ossified expressions is up to date with the most recent developments in the Danish society.

Nuclear family in Danish discourse

The state of the nuclear family model is a rather popular topic in the Danish discourse, with most articles being centered around the changes to the traditional social structure and the decline of the model. The most important ‘bonus’, or *regnbue*- ‘rainbow’.

⁹ The question seems even more reasonable to be posed in the light of the literature concerning the valuing of solo mothers and fathers in other European countries, e.g. in the Czech Republic (Filipowicz 2021), or Sweden (Bergnehr, Henriksson 2020).

conclusion is that, regardless of the ideological profile of the media outlet in question, the vast majority of the collected articles agree as to the fact that the nuclear family is losing its dominant position in Denmark. In other words, the adversity that the nuclear family model is facing is being treated as a fact rather than as something one could contest:

(4) Kernefamilien skal nok overleve. Men set i et historisk perspektiv er familien og ægteskabet mere truet end tidligere. 'The nuclear family will survive. But seen from the historical perspective, family and marriage are threatened more than at any other time in the past' (Rikke Struck Westersø: *Derfor bliver vi ikke gift*, bt.dk, 19 VIII 2012)

(5) Kernefamilien i opbrud – solomødre er den nye normal 'The nuclear family is falling apart – solo mothers are the new normal' (Friederike Naja Felbo: *Kernefamilien i opbrud – solomødre er den nye normal*, tv2.dk, 31 VII 2016)

(6) Det er blevet okay at være enlig forsørger, de homoseksuelle får rettigheder på linje med alle andre, mens især kvinderne vælger parforholdet fra. En stille revolution af begrebet »familie« er i gang. 'It has become OK to be a lone parent, homosexual persons have equal rights just as all other people, and especially women consciously choose not to be in any kind of love-relationship. The term "family" is going through a quiet revolution.' (Line Holm Nielsen: *Kernefamilien under pres*, berlingske.dk, 9 V 2013)

The first of the three examples (4) in fact seems to bring rather uplifting news – the nuclear family shall survive. However, the answer presupposes a question of whether the traditional family model will exist at all in the future, which, combined with the statement included in the second sentence (*er familien og ægteskabet mere truet end tidligere* 'family and marriage are threatened more than at any other time in the past'), gives the reader an impression that the nuclear family in Denmark is under serious pressure. The two following examples, on the other hand, provide a more detailed insight into the alternative family forms that have contributed to breaking the monopoly of the notion of nuclear family. Here it is particularly worth observing that in both articles, both homosexual families and solo mothers are described in a neutral or even slightly positive fashion, while the people who oppose the current development are depicted as prejudiced and primitive:

(7) For der vil selvfølgelig være mange, der har fordomme. 'Because there will, of course, be many who are prejudiced' (Friederike Naja Felbo: *Kernefamilien i opbrud – solomødre er den nye normal*, tv2.dk, 31 VII 2016)

(8) »Hvad bliver det næste,« spurgte Dansk Folkepartis familieordfører i den anledning, »at vi kan gifte os med dyr?« '»What is next«, asked Danish People's Party's spokesperson in the area of family, »that we are going to marry animals?«' (Line Holm Nielsen: *Kernefamilien under pres*, berlingske.dk, 9 V 2013)

Thus, in the above mentioned cases we have come across two clearly discernible tendencies that occur throughout all of the texts assembled for the purpose of the present study. Firstly, hardly anyone would deny the fact that the nuclear family model is under pressure. Secondly, the new family forms are described in a neutral or even positive way. This, however, does not mean that all the articles take a neutral stance in connection with the notion of nuclear family. As seen in the two following examples, the more leftist-oriented media outlets such as "Politiken" or "Information" describe it in rather negative terms, encouraging the readers to revise traditional views:

(9) Lad os gøre op med idealet om kernefamilien. 'Let us get rid of the ideal of the nuclear family.' (Pouline Middleton: *Lad os gøre op med idealet om kernefamilien*, politiken.dk, 23 III 2016)

(10) Hvis ægteskabet er et samfundsideal, der symboliserer kernefamiliens suverænitæt, kan man overveje, om det er hensigtsmæssigt, eftersom stadig flere børn vokser op i anderledes familiekonstruktioner – regnbuefamilier eller i familier, der udgøres af mor og barn. 'If marriage is a social ideal that symbolizes the sovereignty of the nuclear family, one can wonder whether this is appropriate, as more and more children grow up in different family constructions – rainbow families or families that consist of a mother and her child' (Kathrine Sekjær: *Vil du (ikke) giftes?*, information.dk, 15 V 2015)

Interestingly enough, both of the cited examples refer to the family ideal which we have uncovered in our analysis of the most ossified linguistic expressions, indicating that the ideal is still present in broader layers of the Danish society. As argued in both articles, this ideal should be revised, particularly as something that leads to the discrimination of other family forms. In another article published in "Information" and focusing on the current state of the traditional family model, we can see that the negative valuing thereof, as well as of its proponents, may sometimes be very prominent if examined from the linguistic point of view:

(11) En del lande har også legaliseret ægteskab mellem personer af samme køn, der også kan vælge at stifte familie, uanset at sådanne familier vækker mishag hos Frans og el-Tayeb, der næppe ser dem som institutioner for »solid moralsk dannelse«. Singlekvinder, der får børn ved kunstig insemination, er en yderligere trend, som foruroliger den traditionelle familieforsvarere. 'Several countries have also legalized marriage between people of the same sex, who can choose to start a family regardless of the fact that such families are displeasing to Francis and el-Tayeb who hardly see them as institutions providing »solid moral education«. Single women who have children via artificial insemination are another trend that raises concerns of the defenders of the traditional family.' (Peter Singer: *Peter Singer: Den traditionelle familie har mistet sin moralske forrang*, 26 III 2019).

In the light of several emotionally-laden and ironic expressions such as *vækker mishag* 'are displeasing', *der næppe ser dem som institutioner for »solid moralsk dannelse«* 'who hardly see them as institutions providing a »solid moral education«, or *som foruroliger den traditionelle familieforsvarere* 'that raises concerns of the defenders of the traditional family', where the sarcastic tone is amplified by the use of the genitive form, we can observe the same tendency to create an opposition between the bigoted proponents of the nuclear family model and the rest of the society that accepts the alternative family forms, as we have seen in examples (7) and (8). Additionally, in the leftist-oriented discourse the notion of nuclear family can be seen as a major factor in maintaining the traditional gender roles and contributing to the oppression of women:

(12) I dag er det normer og forventninger til 'det gode liv', der kan diktere roller i et heteroseksuelt parforhold og i kernefamilien. Normer, der indebærer kønsroller, der stadig ikke er brudt med. Især for mandens rolle som omsorgsgiver og familiefar. Normer for maskulinitet fastholder ham i rollen som 'skaffedyr' for familien. 'Nowadays it is the norms and expectations about "the good life" that can dictate roles in a heterosexual relationship or in the nuclear family. Norms that presuppose gender roles that we still have not gotten rid of. Particularly when it comes to the man's role as the caretaker and the father of the family.' (Solve Storm Falkenberg: *Parterapeuter, der går ukritisk til kønsroller, fastholder patriarkalske magtstrukturer*, information.dk, 3 III 2020).

However, not everyone shares the same negative valuing of the notion of nuclear family – quite the contrary, as reflected in texts sourced from the more conservative newspaper "Berlingske", or the Christian "Kristeligt Dagblad":

(13) Men sådan her ser det ud: det har negative omkostninger for børn at opleve familiebrud. Allerede i 3-års-alderen er småbørn af enlige forsørgere på flere områder dårligere stillet end jævnaldrende børn i kernefamilier. 'But it has looked this way: it has negative consequences for children to experience a family break-up. Already at the age of 3 children of lone parents are in a worse position in many areas when compared to their peers brought up in nuclear families.' (Mai Heide Ottosen: *Børn i kernefamilien er bedst beskyttet*, berlingske.dk, 29 IX 2010)

(14) Alligevel står parforholdet og kernefamilien stadig som ideal for mange. Og noget kunne tyde på, at vi efter årtier med fokus på frigørelse og selvrealisering netop er blevet mere optaget af tidligere tiders traditionelle dyder og nærmest længes efter fastere rammer og stabilitet. 'Nevertheless, the love-relationship and nuclear family is still an ideal for many. And there are some indications that we, after a long period of focusing on liberation and self-realization, have become more interested in the traditional values of the past and nearly long after a more structured life and stability.' (Björg Tulinius: *Ny undersøgelse: De unge vil have kernefamilie og forpligtelser*, kristeligt-dagblad.dk, 18 VII 2019)

Both articles published in conservative newspapers include references to scientific studies – the first one demonstrating that the nuclear family model is optimal for the well-being of children, and the second indicating that the young Danes may want to go back to the traditional family model – and are rather neutral in tone, although in (14) we can distinguish an attempt to equate the nuclear family with SECURITY and STABILITY (*faste rammer og stabilitet* 'a more structured life and stability'). Highly interestingly, in one of the articles, the scientist sharing her research refers to the already mentioned opposition created by the opponents of the nuclear family model and describes the results of her study as 'inconvenient' (*ubekvent* 'inconvenient') because she does not want to fall into the category of *kernefamiliefascister* 'nuclear family fascists':

»Resultatet er ubekvent for os forskere, fordi vi nødigt vil tages til indtægt for at være kernefamiliefascister,« skriver Mai Heide Ottosen. Prisen for den valgfrihed, som voksne har til at danne og droppe familierelationer, kan ende med at blive betalt af vores børn. 'The results are inconvenient for us researchers because we do not want to be cited as »nuclear family fascists,« writes Mai Heide Ottosen. The price of the freedom of choice which the adults have to start and abandon family relations can end up as something that their children have to pay. ' (Mai Heide Ottosen: *Børn i kernefamilien er bedst beskyttet*, berlingske.dk, 29 IX 2010)

In this light we can conclude that the narrative about the nuclear family is, at least to some extent, controlled by its opponents, and that people who support it are in a rather disadvantageous position in the public discourse.

In summary, when comparing with to the first two parts of the analysis and the worldview ossified in the system of Danish language, the analyzed contemporary texts prove that there still exists an ideal of nuclear family recognized by broad layers of the Danish society, but the valuing of this ideal in discourse varies dependent on the ideological profile of the media outlet in question. What does not differ, in turn, is the wide acceptance of the alternative family forms, including solo mothers and homosexual couples, as well as the awareness of the nuclear family being under pressure. In addition to the above observations, in the light of the collected textual material, we can also pose the question as to what extent nuclear family should be treated as the typical case of the concept of FAMILY in Denmark, and if so, whether this will be the case in the near future.

Summary

The above analysis allowed us to delve into several aspects of a highly important sphere of the Danish worldview, that is the concept of FAMILY, and investigate the dynamics between the traditional notion of nuclear family and the new family forms that have emerged and flourished in the last couple of decades. The most important conclusion from the first part of the analysis which dealt with dictionary and corpus data, is that the nuclear family can still be treated as a linguistically entrenched ideal, while the second part of the study, based on a corpus of 50 texts from contemporary Danish discourse, demonstrated that this ideal is currently being revised, and that the nuclear family model is quickly losing ground to other family forms. In addition, the study has also allowed us to highlight the open and non-discriminating character of the Danish language with regard to alternative family models such as lone parents and homosexual couples, which is reflected in both the most entrenched linguistic expressions and the current discourse. Moreover, as demonstrated by way of analysis of the collected texts, the public debate in Denmark seems to have entered a second stage where it is the proponents of the nuclear family model who, by default, have to defend their position.

The conducted study also provides us with an opportunity to make several observations from the theoretical and methodological standpoint. First and foremost, in the light of the above analysis, we need to stress the importance of including more up-to-date sets of linguistic data, as opposed to considering solely the most ossified forms and expressions. What

may prove sufficient with regard to the greater linguistic categories such as TIME or SPACE is rather only a starting point in the case of the more dynamically developing spheres of our worldviews such as axiology. In our context, it was only upon confronting the most linguistically entrenched forms with texts from Danish discourse that we could get a sense of the variety of the different points of view which function in connection with the notion of FAMILY in Denmark as well as capture the tendency to revise the ideals of the past. As seen in the “Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours” (Bartmiński 2018a), or the research carried out by James Underhill (2009, 2011, 2012), ethnolinguistics has clearly entered a stage of its development where it seeks to go beyond the most petrified conceptualizations and embraces the creative and individual in order to provide the fullest and most actual description of the analyzed worldview possible. This is understandable once we assume that the general framework of any language is only a starting point for its speakers who choose from a pool of different linguistically and culturally entrenched models available, and are subsequently free to work with these in order to make them fit the complex reality that surrounds them in a way that best suits their point of view. In connection with the above, it could be interesting to follow up the present study with an investigation of the potential differences between the seemingly perfectly equivalent words and expressions used to denote lone parents, such as *alenefar* and *alenemor*. As already indicated at the level of systemic data, and later reflected in some of the collected texts, significant differences could exist as to the conceptualization patterns and valuing which they carry dependent on the gender of the parent.

Literature

- Bartmiński, J.; Zinken, J. (2009). *Aspects of cognitive ethnolinguistics (Advances in cognitive linguistics)*. London: Equinox.
- Bartmiński, J. (2012). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Bartmiński, J. (2018a). The axiological Lexicon of Slavs and their Neighbours. What does it contain, what principles it is based on, who is it intended for? In: J. Bartmiński (ed.) *The axiological lexicon of Slavs and their neighbours. Vol. 1, The concept of home*. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Bartmiński, J. (ed.) (2018b). *The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours*. Lublin: Maria Curie-Skłodowska University Press.
- Bartmiński, J.; Bielińska-Gardziel, I.; Żywicka, B. (eds.) (2015). *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Bergnehr, D., Henriksson, H.W. (2020). Hardworking women: representations of lone mothers in the Swedish daily press. *Feminist Media Studies*, 21, 132-146.
- Christoffersen, M. (2004). *Familiens udvikling i det 20. århundrede : demografiske strukturer og processer*. Socialforskningsinstituttet. København: Socialforskningsinstituttet.
- Filipowicz, M. (2021). Representation of Single Mothers in Petra Soukupová's Contemporary Czech Prose: Guilty Mothers and Uninvolved Fathers. In: B. Åström, D. Bergnehr (eds.) *Single Parents Representations and Resistance in an International Context*. Cham: Palgrave Macmillan, 31–50.
- Grumløse, S. P.; Marschall, A. (2018). Forestillingen om den gode familie: – en aktuel pædagogisk udfordring? *Forskning I Pædagogers Profession Og Uddannelse*, 2(2), 21–31. <https://doi.org/10.7146/fppu.v2i2.110781>
- Kacprzak, A. (2021). Konceptualizacja MIŁOŚCI w języku duńskim. In: A. Gład, et al. (eds.) *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny. Etnolingwistyka – bilans dyscypliny, stan badań, metody i postulaty badawcze. Program i tezy referatów*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Levisen, C. (2012). *Cultural Semantics and Social Cognition. A Case Study on the Danish Universe of Meaning*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.
- Lützen, K. (2013). *Byen tæmmes: kernefamilie, sociale reformer og velgørenhed i 1800-tallets København*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Løkke, A.; Jacobsen, A.F. (2009). *Familieliv i Danmark, 1550 til år 2000*. Aarhus: Systime.
- Mogensen, H.O.; Olwig, K.F. (2013). *Familie- og slægtskab – antropologiske perspektiver*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Munk, M. D. (2018). Resiliens mellem individ og livsform. *Slagmark - Tidsskrift for idéhistorie*, (73), 81–102. <https://doi.org/10.7146/sl.v0i73.107230>
- Ottosen, M. H.; Andersen, D.; Palmhøj Nielsen, L.; Lausten, M.; Stage, S. (2010). *Børn og unge i Danmark – velfærd og trivsel 2010*. København: SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd. <https://www.vive.dk/media/pure/4318/272804>
- Underhill, J.W. (2009). *Humboldt, Worldview and Language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Underhill, J. W. (2011). *Creating Worldviews : Metaphor, Ideology and Language*. Edinburgh University Press.
- Underhill, J. W. (2012). *Ethnolinguistics and cultural concepts : Truth, love, hate and war*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding cultures through their key words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.

Dictionaries and corpora

Den Danske Ordbog (DDO): <https://ordnet.dk/ddo>

KorpusDK: <https://ordnet.dk/korpusdk>

Summary

The aim of the article is to analyze the status of the notion of nuclear family in Danish, as well as examine the extent to which the alternative family forms have been able to break through into the mentality of Danish speakers. The first two parts of the study, based on the most linguistically entrenched expressions, revealed that nuclear family can still be regarded as the ideal case, although alternative family forms are also clearly reflected in language. The second part of the study, dealing with a corpus of 50 contemporary texts, demonstrated that the above mentioned ideal is currently being under revision, and that the proponents of the nuclear family model are rather in a disadvantageous position in the Danish discourse. What stood out in both parts of the study, was the non-discriminating and embrace character of the Danish language with regard to the new family forms.

Aleksander Kacprzak – doktorant w Katedrze Skandynawistyki UAM. Zainteresowania: filozofia, filozofia języka, związek języka z kulturą, język duński, angielski, rosyjski i amharski. Najważniejsze publikacje: (2018): The in-out spatial relation as conceptualized and verbalized by Danish Directional Adverbs and their equivalents in Polish. *Folia Scandinavica XXV*, 41–58; (z Szubert) (2019): Językowe obrazy PRZYJAŹNI w języku duńskim. *Etnolingwistyka 31*, 147–164; (2020): The concept of KÆLIGHED (love) as represented in data from Old Danish. *Folia Scandinavica Posnaniensia 29*, 4–18.

e-mail: aleksander.kacprzak@amu.edu.pl

Tereza Šmídová¹
(Hradec Králové)

Zobrazení rodiny ve fanouškovské literatuře ze světa Harryho Pottera

Klíčová slova: rodina, fanfiction, fandom, Harry Potter
Keywords: family, fanfiction, fandom, Harry Potter

Série *Harry Potter* od J. K. Rowlingové je neoddiskutovatelně dílem, které ovlivnilo několik generací čtenářů, získalo mnoho oddaných fanoušků a během let nastřádalo obrovské množství fanouškovských literárních pokusů udržet milovaný fikční svět stále živý. Pokud bychom měli stručně shrnout příběh série, o rodině bychom pravděpodobně nemluvili, přesto je právě rodina jedním z nejdůležitějších motivů celého díla. Je motivem, který se v textu v různých variacích neustále vrací, a důraz na rodinu je také nepochybně jakýmsi odkazem, poselstvím celého textu. Objevuje se tedy přirozeně i v navazující fanouškovské literatuře. Cílem tohoto článku je alespoň v základních obrysech načrtnout způsob, jakým jsou rodiny ve fanfiction zobrazovány, charakterizovat jednotlivé typy rodin a možnosti jejich vzniku a budování a uvést k nim konkrétní příklady povídek. Zobrazení rodin se pokusíme porovnat nejen s původní sérií, ale částečně také s reálným životem.

Rodina

Ačkoliv rodina je bezpochyby jednou ze základních a nejdůležitějších institucí v životě člověka, formulovat jednotnou a všeobecně přijímanou definici tohoto pojmu je prakticky nemožné (Sobotková 2012: 24). Vnímání rodiny se proměňuje nejen napříč kulturami, ale i v rámci jedné kulturní oblasti napříč časem, v nejširším pojetí tedy můžeme rodinu definovat jako: *společností uznávaný způsob, jak mít a vychovávat děti* (Možný 2008: 116).

¹ ORCID 0000-0002-6412-0824

Vzhledem k tomu, že v českém právním řádu je rodina pojem často používaný, bylo by logické očekávat i jeho definici, přesto v něm přesné vymezení rodiny nenajdeme. V sociologii je rodina obecně chápána jako: *nejdůležitější společenská skupina a instituce, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu a výchova, respektive socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorů a zachování kontinuity kulturního vývoje* (Fišerová 2018). Základem rodiny je (manželský) pár s dětmi, tzv. nukleární rodina, přičemž partneři spolu se založením rodiny zakládají také novou domácnost (Možný 2008: 25, 50). Kromě toho existuje rovněž rodina rozšířená, kterou tvoří vedle nukleární rodiny i prarodiče a další příbuzní.

Jak rozebírá Ivo Možný v publikaci *Rodina a společnost*, ačkoliv byla rodina dlouho považována za stabilní a stabilizující prvek společnosti (Možný 2008: 15), s příchodem industrializace a především obou světových válek se ve svých základních charakteristikách výrazně mění. Mezi nejvýraznější změny patří možnost manželství zrušit, ztráta monopolu na legitimizaci dětí a obecně snížení počtu dětí v rodině, a to až k dobrovolné bezdětnosti (Možný 2008: 21–23). Značný vliv na proměnu rodiny měla také sexuální revoluce z 60. a 70. let 20. století, označovaná jako třetí. Z různých příčin (sekularizace, rozšíření antikoncepce, změna přístupu k sexu) umožnila další vývoj ve vztazích, který se vyznačoval různými vztahovými experimenty (především nesezdaná soužití, ale také skupinová manželství, výměny partnerů ad.) včetně legitimizace homosexuality, nárůstem počtu dětí narozených mimo manželství, ale také poklesem porodnosti pod potřebnou míru. Přestože tato revoluce začala v 90. letech ustupovat, pravděpodobně i kvůli vznikající epidemii AIDS, mnohé postoje, které přinesla, zůstaly ve společnosti zachovány (Možný 2008: 141).

Stále sice považujeme za základní a očekávaný typ rodiny párovou monogamickou rodinu, ale už nebývá pravidlem její výlučnost. Vzhledem k převládající praxi dlouhodobého soužití páru před hypotetickou svatbou a také k počtu rozvodů² se stala běžnou tzv. seriální monogamie, tedy několik monogamních vztahů za sebou (Možný 2008: 116–117). Část z těchto vztahů navíc vůbec neskončí sňatkem, a to ani v případě narození dětí³, roste rovněž počet neúplných rodin.⁴ Objevují se ale i další druhy rodin,

² V roce 2016 bylo v ČR rozvedeno cca 45 % manželství (Kuchařová i in. 2019: 24).

³ Roku 2016 se 49 % dětí narodilo mimo manželství, v případě dětí prvorozených to bylo dokonce 59 % (Kuchařová i in. 2019: 27).

⁴ Dle průzkumů byla v roce 2011 každá pátá rodina neúplná, přičemž 47 % z nich

dříve neřešené, neběžné, či dokonce nelegální: nevlastní a adoptivní rodiny, polyamorické rodiny, rodiny stejnopohlavních rodičů apod.

Rodina v *Harrym Potterovi*

Rodina je ve světě Harryho Pottera neodmyslitelnou součástí celého příběhu a hlavní hrdinové jsou jí velmi podstatným způsobem formováni. Rodiny, které Rowlingová vytváří, jsou různé – úplně i neúplné, láskyplné i chladné, šťastné i nešťastné –, ale jeden rys mají vždy společný: jednoznačně bychom je mohli označit jako nukleární. Rodinu tvoří matka, otec a jejich děti, rodiče jsou sezdaní a děti se rodí do manželství. Pokud jeden z rodičů v rodině chybí, je to zpravidla proto, že zemřel; u Rowlingové prakticky neexistují ani rozvody či odluky,⁵ natož svobodní rodiče, partneri spolu zůstávají i v případě, že je rodina zcela nefunkční. Toto uspořádání v podstatě odpovídá celkovému ladění mezilidských vztahů, které je až pohádkové: ač jsou v příběhu naznačena různá krátkodobá vzplanutí, hlavní hrdinové nakonec zůstávají věrní svým prvním dětským láskám.⁶ Tuto skutečnost můžeme ilustrovat například na vztahu Harryho Pottera a Ginny Weasleyové: jedna z prvních informací, které čtenář o Ginny dostane, je ta, že je do Harryho zamilovaná (a to v době, kdy se s ním ještě vůbec nesetkala, jedná se tedy v podstatě o jakýsi obdiv k celebritě). Jejich vztah se postupně prohlubuje, ale navenek je stále přátelský. Přestože se oba pokoušejí navazovat vztahy s jinými spolužačkami a spolužáky, jejich okolí jasně vnímá, že ve skutečnosti touží být spolu a tímto jednáním si jen vzájemně ubližují. Jejich vznikající vztah negativně ovlivňuje i blížící se válka – kromě toho, že se Harry pokouší Ginny ochránit rozchodem, stráví téměř rok odloučení, Ginny ve škole, Harry na útěku. Jakmile je ale bitva dobojována a jejich strana zvítězí, může konečně přijít onen šťastný konec v podobě manželství a tří dětí, jak se čtenář dozví z epilogu. Další rodiny z příběhu jsou na tom podobně, byť překážky se v konkrétních případech liší.

bylo s rozvedeným rodičem (převážně matkou) a více než 20 % tvořily svobodné matky (Kuchařová i in. 2019: 31–32).

⁵ Výjimku tvoří rodiče hlavního antagonisty Lorda Voldemorta. Jejich vztah nebyl oboustranně dobrovolný. Zamilovaná žena toužila po lásce muže tak moc, že mu podala nápoj lásky. Ve chvíli, kdy muž zjistil, co se stalo, těhotnou ženu opustil. Došlo tedy k odluce, ale vzhledem k tomu, že žena záhy poté při porodu zemřela, jedná se prakticky o případ manželství přerušeno až smrtí jednoho z partnerů.

⁶ Nejtypičtějším příkladem je kromě ústřední trojice (či čtveřice) Severus Snape, na jehož věrnosti první (a nešťastné) lásce je nakonec postaveno celé závěrečné rozuzlení příběhu.

S pojetím rodiny je pak úzce spjato i poselství příběhu, totiž že ti, kteří se mohou spolehnout na milující a láskyplnou rodinu, vždy vítězí nad těmi, kteří, často vlivem vlastních neutěšených rodinných poměrů, těmito hodnotami pohrdají a nad rodinu staví moc a slávu (Hedges 2002). Přestože pojetí rodiny u Rowlingové je nukleární, rozšířené rodiny se ve světě Harryho Pottera objevují také. Překvapivě v nich ale chybí důležitý prvek, který si s rozšířenou rodinou obvykle spojujeme, a to prarodiče. Hlavními hrdiny jsou přirozeně děti, velkou roli hraje generace jejich rodičů, nicméně prarodiče jako by neexistovali, a to napříč celým spektrem postav. Prarodiče nemá nejen Harry Potter, u něhož je to vzhledem k výchozí situaci pochopitelnou nutností, ale ani Hermiona Grangerová, sourozenci Weasleyovi, Draco Malfoy či Lenka Láskorádová. Jedinou výjimkou je Neville Longbottom, jehož babička vychovává namísto rodičů, kteří následkem mučení propadli sílenství. Tento paradox je o to větší, že podle Rowlingové čarodějové žijí mnohem déle než nekouzelníci – hrdinům tedy nechybí jen prarodiče, ale minimálně další dvě generace potenciálně živých předků. Autorka absenci jednotlivých konkrétních postav zpravidla vysvětluje jejich účastí (a smrtí) v první kouzelnické válce, nicméně dle našeho názoru je krajně nepravděpodobné, že by ze starších generací nepřežil nikdo, zatímco mladší generace rodičů by až na výjimky válku kompletně přežila. Domníváme se, že důvodem absence bude spíše snaha o zjednodušení příběhu a snížení počtu postav, ostatně Rowlingová tento postup, totiž vyhýbání se všemu, co by mohlo příběh odklonit od zamýšleného směru, používá častěji a v různých souvislostech (např. neřešení traumat či problematického jednání, vztahy hlavních hrdinů apod.).

Fanfiction

Pojem fanfiction (v zahraniční literatuře častěji fan fiction) označuje fanouškovskou literaturu psanou na motivy oblíbeného originálního díla. Nemusí jít nutně o dílo literární, ostatně původ fanfiction, jak ho známe dnes, je spojen se seriálem *Star Trek*, jenž se začal vysílat roku 1966. Z dalších audiovizuálních děl zmiňme například sérii filmů *Star Wars* nebo seriál *Doctor Who*, z literárních děl jsou vedle *Harryho Pottera* oblíbená například díla J. R. R. Tolkiena, příběhy Sherlocka Holmese či japonské komiksy. U děl, která mají literární i audiovizuální podobu, pak autoři často kombinují prvky z jednotlivých variant. Pokud existuje několik různých audiovizuálních zpracování jednoho díla či jedné postavy, bývá pojetí jednotlivých povídek ovlivněno tím, kterou variantu autor zvolí, a nezřídka mezi jednotlivými autory dochází k více či méně přátelským debatám na

toto téma (typicky např. Sherlock Holmes).⁷

Fanfiction patří k aktivitám provozovaným v rámci fandomu, což je organizovaná skupina fanoušků založená na společném sdílení zájmu. Existuje fandom všeobecný, široce pojatý, ale také fandomy menší, zaměřené na jednotlivé žánry, autory, díla, či dokonce konkrétní postavy. Vedle fanfiction s fandomem spojujeme také další umělecké projevy (fanarty, fanvidea ad.), ale i projevy neumělecké: pořádání fanouškovských setkání (cony), vydávání amatérských či profesionálních časopisů (fanziny), dokonce i pokusy o odbornější zhodnocení historie a současné podoby fandomu. S fandomem jsou spojeni nejen běžní fanoušci, ale také profesionální tvůrci (spisovatelé, režiséři, producenti) a akademičtí pracovníci.⁸

Nedílnou součástí zveřejňovaných textů je také prostor pro komentáře, jednou z důležitých motivací autorů k psaní fanfiction je totiž touha sdílet s ostatními fanoušky vlastní interpretace originálních textů (Jenkins 2013: 76). Autoři mají přirozeně společnou lásku k fikčnímu světu, ale jinak se jejich další motivace k psaní vlastních příběhů liší. Zatímco někteří touží původní příběh rozvíjet a doplňovat případné mezery (např. příběh okrajově zmíněné postavy), aniž by se přitom odchýlili od kánonu⁹, jiní se pokouší příběh tzv. napravit a přepsat to, co jim nevyhovuje (obvykle smrt některé postavy), další část pak pracuje jen s fikčním světem a vynechává postavy, nebo si naopak vypůjčí postavy a vloží je do jiného fikčního světa.

Specifickým typem fanfiction je pak tzv. slash. Jedná se o příběhy popisující vztah dvou osob stejného pohlaví, nejčastěji mužů. To přirozeně ovlivňuje také fanouškovské představy o rodině: oproti realitě jsou ve fanfiction stejnopohlavní sňatky a také děti pořízené v takovém manželství běžnější a všeobecně přijímanější. Tento žánr je některými čtenáři vnímán jako značně kontroverzní, i proto, že zobrazené postavy jsou

⁷ Specifickým příkladem je seriál *Doctor Who*, u něhož je zmíněná variabilita přímo součástí děje. Ústřední postava je totiž charakteristická tím, že se v případě smrti převtělí – Doctor tak stále zůstává Doctorem se všemi základními rysy osobnosti, herci se ale střídají a každý z nich postavě dodává určitý typický prvek. Tvůrci tak mohou elegantně vyřešit stárnutí herců (seriál se vysílá od roku 1963) i jejich přání s rolí skončit; v současnosti existuje již třináctý Doctor a poprvé se jedná o ženu.

⁸ Mnozí teoretici fandomu včetně Henryho Jenkinse sami sebe označují za aca-fans, akademické fanoušky (Cristofari; Guitton 2017).

⁹ Jako kánon označujeme to, co je jasně řečeno v originálním díle. Toto označení samozřejmě může být problematické, u některých děl totiž není zcela jasné, co všechno do kánonu spadá. V případě *Harryho Pottera* existují knihy, filmy, divadelní hra a webové stránky *Wizarding World* obsahující množství dalších informací, přičemž fanoušci mohou jako kanonické vnímat jen jedno z toho, všechno, nebo různé kombinace možností.

obvykle v originálním díle charakterizovány jako heterosexuální (případně není jejich sexualita specifikována vůbec). I to je jedním z důvodů, proč je slashová komunita víceméně autonomní a jimi spravované archivy a webové stránky bývají uzavřenější, než je obvyklé. Přestože je fandom považován za bezpečné místo, které participantům umožňuje bez negativních následků zkoumat svou vlastní sexualitu a sexuální fantazie (Busse 2006: 210), a zdá se, že procento deklarovaně neheterosexuálních žen je v něm vyšší než v běžné populaci (Busse 2006: 208), neznamená to, že by se autoři a čtenáři slashu nemuseli potýkat s negativními, místy až otevřeně homofobními reakcemi. Někteří LGBTQI+ lidé dokonce vnímají jako homofobní i část tvorby zaměřené na slash (Busse 2006: 211).

Rodina ve fanfiction

Vzhledem k důležitosti rodiny v originálním textu je přirozené, že se v různých podobách objevuje také ve fanfiction. To je dáno také tím, že značná část fanouškovské produkce pojednává o milostných vztazích, jejichž ideálním vrcholem je dle pojetí převzatého z červené knihovny svatba, narození potomka a ono pohádkové „a žili šťastně až do smrti“ (Mocná 1996: 71). Oproti Rowlingové je ale fanouškovský repertoár rozšířenější a značně pestřejší: vedle úplných nukleárních rodin zde najdeme rozvody, neúplné rodiny rodičů samoživitelů, úplné rodiny homosexuální či polyamorické, adopci či rodiny vzniklé na základě donucení nebo nedobrovolného těhotenství.

V následující části článku se pokusíme charakterizovat jednotlivé typy rodin, s nimiž je možné se ve fanfiction setkat, a uvést konkrétní příklady povídek, především z československého¹⁰ prostředí, a to původních i překladových; některé méně rozšířené případy doložíme i na cizojazyčných povídkách. Texty pochází jak z českých či angloamerických archivů, tak z osobních blogů autorek. Ačkoliv zmíníme i tradičnější pojetí rodin, klíčová pozornost bude věnována rodinám netradičním, ať už je jejich specifikum spojeno s queer problematikou, s vědomou absencí druhého rodiče, nebo dokonce s otázkami biologického rodičovství. Je třeba zdůraznit, že autoři fanfiction svá díla nejčastěji situují do budoucnosti, rodiny tedy zakládají původní dětští hrdinové¹¹ a původní generace rodičů se stává prarodiči, čímž dochází k přirozenému zahlazení zmiňované generační

¹⁰ Československo bylo sice rozděleno na dva samostatné státy, společný Československý fandom se ale z různých důvodů nerozdělil a fanouškovské webové stránky, archivy povídek i osobní blogy nadále fungují v dvojazyčném režimu (Šmídová; Filipowicz 2019).

¹¹ Ačkoliv nezřídka pochází druhý rodič z původní rodičovské generace.

mezery. Pro snadnější orientaci jsme zkoumané typy rodin rozdělili do tří základních skupin, a to na rodiny úplné, rodiny neúplné a specifické případy.

Rodiny úplné

Jak již bylo řečeno, v původním světě J. K. Rowlingové úplné rodiny zcela převažují a zdá se, že se ve většině případů jedná o manželství vzniklá z lásky, alespoň u těch vztahů, o nichž autorka píše podrobněji. V případě záporných postav, především manželů Malfoyových a Lestrangleových, lze spekulovat o domluveném manželství, nicméně i tak založeném minimálně na vzájemných sympatiích. Pojetí rodiny je v podstatě historizující: čarodějové zakládají rodiny mladí, záhy po dosažení dospělosti a ukončení školy,¹² cílem je vychovat alespoň jednoho potomka.¹³ V případě čistokrevných rodin pak existuje zjevná paralela s původními rody šlechtickými, v nichž rodina slouží především jako správce majetku a producent potomků, kteří tuto správcovskou funkci převezmou.

Ve fanfiction je tento pohádkově historizující pohled na rodinu často narušen. Některá díla samozřejmě původní pojetí přebírají a pokračují v nastoleném trendu šťastných tradičních rodin, většina ho ale více či méně narušuje a více tak přibližuje příběh reálnému životu – v ději se tak objevují nešťastná manželství, nevěry, rozvody, dokonce domácí násilí. To je pak často používáno jako výchozí situace pro romantickou zápletku, v níž je trápená hrdinka (zpravidla Hermiona Grangerová) uvězněná v kanonickém manželství (s Ronem Weasleym) zachráněna protějškem, který se k ní podle názoru autora hodí víc (často se jedná o Severuse Snapea) a po jehož boku ona i její děti nacházejí štěstí.

Oproti původnímu textu se ve fanfiction také značně rozšiřují způsoby vzniku manželství. Zatímco u Rowlingové můžeme většinu rodin považovat za dobrovolnou, vzniklou z lásky, ve fanfiction se vedle toho objevují i další možnosti. Jednak jsou to manželství uzavřená dobrovolně, ale z rozumu, jednak manželství uzavřená nedobrovolně, a to buď vědomě, nebo nevědomě. Vzhledem k četnosti příběhů spadajících do tzv. červené

¹² Oproti realitě se věk vstupu do manželství u jednotlivých společenských tříd příliš neliší, což je dáno zřejmě hlavně tím, že v kouzelnické společnosti neexistují vysoké školy (alespoň v původní sérii). I s tímto motivem fanfiction často pracuje – jedním z oblíbených literárních důvodů rozchodu kanonického páru Hermiony Grangerové a Rona Weasleyho je právě hrdinčina touha studovat vysokou školu, která se neshoduje s touhou hrdiny co nejrychleji založit rodinu.

¹³ Zdá se, že většina kouzelnických rodin má skutečně jedno dítě, zřídka dvě. Výjimkou jsou Weasleyovi, kteří mají dětí rovnou sedm a jsou za to často vysmíváni.

knihovny nepřekvapí, že i manželství uzavřená z rozumu se často mění v rodiny postavené na lásce, a to buď proto, že si partneři uvědomí, že se ve skutečnosti milují a jen si to nechtěli přiznat, nebo proto, že se do sebe v průběhu budování rodiny zamilují. V případech nedobrovolných manželství se jedná o svazky, pro které by se hrdinové svobodně nerozhodli, ale z nějakého důvodu jsou k nim donuceni. Do takového manželství mohou vstoupit vědomě, nebo nevědomě. V prvním případě je nedobrovolné manželství, ale výběr partnera je v podstatě svobodnou volbou hrdiny. To je případ některých příběhů s tematikou manželského zákona¹⁴, například v povídce *Manželský zákon* (Gabux), v níž Draco Malfoy využije skuliny v zákoně, aby požádal o ruku Harryho Pottera, do něž je zamilován. Naopak v druhé povídce *Manželský zákon* (makulka22) jsou jako ideální pár vybráni Draco Malfoy a Hermiona Grangerová, přestože mezi nimi panuje nepřátelství, povídka je tak příkladem nevědomého vstupu do manželství. Jedná se o příběhy, v nichž je nedobrovolné nejen manželství, ale i výběr partnera. Kromě již zmíněného manželského zákona sem patří také příběhy s motivem cestování v čase nebo ztráty paměti, v nichž se hrdina zpravidla ocitne v manželství s původním nepřitelem, chybí mu vzpomínky na budování vztahu i zakládání rodiny a musí se se situací nějak vyrovnat. Příkladem může být povídka *Nepřítel* (Blesk a), v níž se Hermiona Grangerová po nehodě s odraženou kletbou probudí v nemocnici a dozví se, že je těhotná, dobrovolně vdaná za nenáviděného profesora Snapea a vztahy mezi jejími bývalými přáteli a nepřáteli se značně proměnily. Musí se tak vyrovnat nejen s negativními pocity vůči manželovi, který ji miluje, ale také s nečekaným a v současné chvíli nechtěným těhotenstvím.

Nedobrovolný svazek může vzniknout také na základě násilného činu, v případě, že dojde ke znásilnění, z něhož je počato dítě, rodiče mohou být nuceni k sňatku. Taková rodina je pak zdánlivě odsouzena k neštěstí, ve skutečnosti často končí šťastně, protože k sobě partneři v průběhu těhotenství a péče o dítě najdou cestu, a nakonec se do sebe zamilují. To je případ povídky *Bless the Child* (Richenza), v níž dítě vznikne ze znásilnění, jež je součástí mučení a jehož vedlejším následkem je vznik nezrušitelného

¹⁴ Motiv manželského zákona staví na předpokladu, že kouzelnická populace vymírá. Aby byla zachráněna, je třeba zajistit dostatečnou porodnost. Je proto vydán zákon, který pod pohrůzkou trestu (vypovězení ze země, zabavení hůlky, vězení apod.) nutí všechny čaroděje a čarodějky v plodném věku, aby uzavřeli manželství a počali dítě. Podmínky zpravidla stanovují, jaké krve musí dotyční být, aby se mohli vzít, přičemž stávající nesezdané páry mohou, ale nemusí mít výjimku. Některé příběhy nechávají výběr partnera zcela na dotyčných, jiné využívají různé způsoby přidělení partnera, zpravidla založené na testech kompatibility.

manželství mezi aktéry. Přestože zpočátku mezi nimi panují spíše negativní pocity, postupně se jim podaří navázat víceméně spokojený vztah založený na vzájemných citech.

Ve fanfiction se také objevuje polyamorie, tedy úplné rodiny, které se skládají z většího počtu členů, než je obvyklé. V případě *Harryho Pottera* jsou to v naprosté většině vztahy polyandrické, nejčastěji triády, tedy vztahy dvou mužů a jedné ženy. Oblíbenou a zřejmě nejlogičtější možností je vztah tzv. zlatého tria, hlavních hrdinů Harryho Pottera, Hermiony Grangerové a Rona Weasleyho, ten je zmiňován například v povídce *Tanec sněhových vloček* (Blesk b). Dále se často objevuje polyandrie sororátní, v níž figurují bratři Weasleyovi, a to buď dvojčata Fred a George, nebo nejstarší bratři Bill a Charlie. Příběhy jsou zpravidla postaveny na faktu, že kouzelnická společnost takové vztahy oficiálně akceptuje a trojice mohou dokonce legálně uzavřít sňatek. Často se řeší také téma dětí, přičemž v otázce otcovství panuje dohoda, podle níž má být každý z mužů otcem jednoho dítěte. Některé autorky¹⁵ jsou ještě kreativnější a trojici přisoudí dvojčata, z nichž má každé jiného otce, například v povídce *Reunions and Surprises* (GaeilgeRua).

Vedle triád se objevují i vztahy početnější, zpravidla se třemi partnery, ale může jich být i více. Specifickým případem jsou příběhy s motivem nevěsty pro všechny svobodné muže v rodině. V povídce *Casting the Stake* (Summers) je Hermioně Grangerové nabídnuto manželství hned od několika čistokrevných rodin (mezi nimi jsou i otec a syn Malfoyovi), ale ona se (vcelku předvídatelně) provdá za bratry Weasleyovy, s nimiž postupně počne několik dětí a vytvoří šťastnou a spokojenou rodinu.

Dalším typem úplné rodiny, který se v originálním textu nevyskytuje, ale ve fanfiction je velmi rozšířen, je rodina stejnopohlavních rodičů, převážně mužů. Vzhledem k oblíbenosti slashu nepřekvapí, že se i v tomto žánru objevuje snaha o pohádkový konec v podobě svatby a dětí. Podobně jako triády, i svazky stejnopohlavních párů jsou ve světě fanfiction zpravidla uzákoněné a podporované, zcela rovnocenné se svazky muže a ženy. Častým motivem je pak tzv. MPreg, tedy mužské těhotenství, jehož existenci umožňuje magie výchozího světa. Autorky pracují s představou, že magie skýtá možnost počít a odnosit dítě i muži, jehož tělo postrádá orgány, které jsou v reálném světě k narození dítěte nezbytné. Tento motiv je nicméně poměrně kontroverzní a odpůrce nachází i v jinak tolerantní slashové komunitě. Kromě klasických slashových povídek najdeme

¹⁵ Fanfiction je převážně doménou žen, proto budeme v textu používat termín autorky.

mužské těhotenství i v příbězích, jejichž mužští protagonisté nejsou homo-sexuálové. V povídce *Všechno zlé* (Blesk c) je společné dítě Severuse Snapea a Harryho Pottera počato při znásilnění, jehož se Harry na Severusovi dopustí pod vlivem donucovací kletby seslané Voldemortem. Cílem je oba muže mučit a ponížit, početí dítěte je nečekaným a netušeným následkem. Přestože ani jeden z nich netouží ve vztahu pokračovat a oba si najdou partnerku, rodinu přesto vytvoří – jen se jejich pouto nepřetaví do vztahu milostného, ale otcovsko-synovského. Jak už bylo řečeno, MPreg je značně kontroverzní motiv, ne všechny autorky slashe ho tedy využívají. Další možností, jak zajistit mužskému páru dítě, je kromě adopce také využití surrogátní matky, jíž se obvykle stává některá z blízkých přítelkyň páru. Zdá se však, že mužské těhotenství je mezi autorkami oblíbenější a příběhů, které zahrnují surrogátní matky, je minimum.¹⁶ Některé autorky preferují ještě jiné zajímavé řešení, a to změnu pohlaví. Povídky, v nichž původně mužská postava vystupuje jako žena, jsou taktéž poměrně rozšířené a oblíbené. Existují různé varianty: změna může být úplná (pak ve fikčním světě vůbec neexistuje mužská postava, ale jen její ženská varianta), může být provedena a reflektována v příběhu (např. následkem kletby se z muže stane žena), případně může být krátkodobá (z muže se stává žena např. působením lektvaru na dobu potřebnou k početí a porodu dítěte). Páry ale mohou mít také děti, které nejsou společné; jedna z používaných zápletek je postavena na dvou mužích, kteří z různých důvodů žijí v heterosexuálních manželstvích s dětmi, byť ve skutečnosti chovají city k sobě navzájem a udržují spolu tajný milenecký vztah. V takových příbězích ale většinou ke coming outu nedojde a autorka se soustředí spíše na popis vztahu mezi protagonisty než na jejich původní rodiny.

Rodiny neúplné

Fanfiction je přirozeně odrazem nejen originálního textu, ale také reálného světa. Čím více se kánon odlišuje od reality, tím častěji se fanfiction odchyľuje od kánonu a nejvíc to můžeme pozorovat právě na mezilidských vztazích, jejich podobách a také na způsobech zakládání rodiny. Jak již bylo řečeno, vztahy v *Harrym Potterovi* mají idylický průběh známý z pohádek či z červené knihovny, který je zcela předvídatelný: hrdinové k sobě takzvaně patří, takže i když v průběhu děje překonávají různé překážky

¹⁶ Existují i příběhy, v nichž si heterosexuální muž najme surrogátní matku, aby mu porodila dítě. Počítá s tím, že se matka po porodu vzdá všech práv na dítě a odejde, v průběhu těhotenství k sobě ovšem obvykle najdou cestu, zamilují se do sebe a nakonec vytvoří úplnou rodinu. Často se jedná opět o Severuse Snapea a Hermionu Grangerovou, přičemž Snape využívá náhradní matku, protože nevěří, že by byl schopen najít skutečnou ženu.

a projdou jinými vztahy, stále je jasné, že vzájemná láska je nakonec svede opět dohromady, a to až do brzkého (a striktně šťastného) manželství. Pokud se objeví rodina neúplná, jedná se o důsledek smrti jednoho z rodičů (typicky u Lenky Láskorádové, která po smrti matky žije jen s otcem).

V *Harrym Potterovi* se objevuje mnoho závažných společenských témat a problematika rodin je zdánlivě jedním z nich, vždyť se sám hlavní hrdina potýká s nefunkčními rodinnými vztahy. Ve skutečnosti ale Rowlingová tyto vztahy příliš neřeší, slouží jen jako výchozí situace k zápletkám, které autorka tvoří, aniž by přinášely následky v situacích, v nichž se to pro příběh nehodí. Ostatně Harryho rodina sama o sobě nefunkční není, selhává teprve jako rodina náhradní, adoptivní, tedy ve funkci, která by jí neměla být vlastní. Ačkoliv se v příběhu občas objevují jisté náznaky rodinného nesouladu, nikdy neplynou ze vztahu rodičů. Zpravidla vycházejí jednak z generačního konfliktu (dítě rebeluje proti rodičům), jednak z příklonu k opačné straně ideologického konfliktu (např. Percy Weasley se obrátí proti rodině kvůli své pozici na ministerstvu kouzel). Tento důležitý motiv, podobně jako zmiňovaná idyličnost vztahů, pak vede ke skutečnosti, že jsou ze světa Harryho Pottera zcela vyloučeny rodiny a vztahy, které nesplňují vysněný ideál, a to především samoživitelé, nesezdaní rodiče a rozvedené rodiny. Vzhledem k faktu, že v reálném životě tvoří nemalou část rodin, jak již bylo řečeno výše, je pochopitelné, že ve fanfiction se naopak objevují poměrně často, a to i v případech, že se jedná o příběh spadající do žánru červené knihovny. Samotná matka s dítětem, nebo někdy samotný otec, totiž obvykle představují výchozí situaci romantického příběhu. Zápletka vystavená okolo rodiče ve svízelné situaci se v různých variacích opakuje (samotný otec potřebuje chuťvu či soukromou učitelku, samotná matka zase balancuje na hranici bídy a potřebuje práci či bydlení). Podobně oblíbené je i navázání vztahu přes dítě (partner si primárně vybuduje vztah s dítětem, vztah s rodičem přijde až později), které nezdědka hraje aktivní roli jakéhosi dohazovače.

Pokud se v příběhu vyskytuje neúplná rodina, nejčastěji v ní chybí otec, ale jak již bylo řečeno, najdeme i případy, kdy je chybějícím rodičem matka. Důvod absence jednoho z rodičů je různý: buď nežije, nebo o dítěti neví (to se přirozeně týká spíše otce), nebo o dítě nestojí, případně o dítě stojí, ale svou neaktivitou se snaží dítě nebo jeho matku ochránit. První případ může být analogický ke kanonickému textu (tedy dítě počaté v manželství a jeden z rodičů později zemře), ale najdeme i příklady, kdy je dítě počato z (ne)závazného vztahu během války, přičemž otec často zemře dříve, než se dozví, že zplodil dítě. Tak je tomu například v již zmiňované povídce *Tanec sněhových vloček* (Blesk b), v níž se kromě motivu

zemřelého otce objevuje také polyandrická triáda; hrdinka přitom netuší, který ze zemřelých partnerů je skutečným otcem dítěte. Případ, kdy rodič o dítěti neví, je v příbězích přirozeně spojen spíše s otcem (ačkoliv vzhledem k existenci paměťových kouzel v kouzelnickém světě může na své dítě zapomenout i matka). Matka zpravidla z nějakého důvodu nechce, aby otec o dítěti věděl, většina těchto důvodů je ovšem spojena s ochranou dítěte: ve vztahu mohlo docházet k násilí, případně může mít matka obavu, že by ji otec o dítě připravil, ale také se může jednat o ochranu otce, například když je ženatý s jinou ženou. Pokud otec o dítě nestojí, většinou jde o dítě počaté neplánovaně, jež se matka rozhodla porodit i proti vůli otce. Čtvrtý případ se obvykle objevuje ve spojení s válkou (otec se k dítěti nezná, aby se nestalo obětí únosu či vraždy, tento motiv je častý v souvislosti s postavami Harryho Pottera či Severuse Snapea), případně poválečnými následky (typicky v příbězích, v nichž Severus Snape žije s cejchem Smrtijeda na okraji společnosti a nechce stejnému osudu vystavit své dítě). V již zmiňované povídce *Bless the Child* se Snape ke svému synovi nehlásí mj. kvůli okolnostem, za nichž došlo k jeho početí.

Fanfiction s tematikou neúplné rodiny se liší také ve způsobu, jímž došlo k početí dítěte. Ten je v zásadě trojí: buď se může jednat o vědomé početí z rozhodnutí obou rodičů, nebo o dobrovolný sex, který skončil neplánovaným početím, nebo o nedobrovolný sex, jehož následkem je početí dítěte. První způsob se přirozeně nejčastěji objevuje v příbězích, v nichž jeden z rodičů zemře, ale zápletka může být vystavěna i na situaci, kdy si to muž po vědomém početí tzv. rozmyslí a těhotnou ženu opustí. Druhý způsob je typický jednak pro nezávazné vztahy (pak muž o dítěti buď vůbec neví, nebo o něj nestojí), jednak pro případy, v nichž se otec rozhodne k dítěti nehlásit, aby ho ochránil. Třetí způsob je většinou spojen s temnějšími příběhy – často se jedná o znásilnění, které může být součástí buď nějakého magického rituálu, nebo výslechu. Oblíbené zápletky vychází ze Snapeova statusu Smrtijeda a jsou postaveny na situaci, v níž je (zpravidla) Hermiona Grangerová zajata Voldemortem a za pomoci mučení vyslýchána, přičemž součástí mučení je taktéž znásilnění vykonané přirozeně právě Snapem (překvapivě často se pak opakuje její následné navrácení zpět do školy, většinou vysvětlené poměrně vágně). Podobně oblíbené jsou motivy sexuálního otroctví (zajatá Hermiona je předána Snapeovi jako sexuální hračka), případně vnučeného manželství (zatímco z hlediska vnějšího pohledu jsou obě situace rozdílné, v prvním případě je žena v podstatě osobní prostitutkou, kdežto v tom druhém získává podstatně váženější postavení, z hlediska vnitřního se zase tolik neliší, převažují povídky, v nichž je vzájemný vztah postav založený spíše na úctě, přátelství a později i lásce).

Existují i příběhy, v nichž je sex nedobrovolný z obou stran, přinucena je tedy nejen oběť znásilnění, ale i jeho pachatel. Tento způsob početí obvykle vyústí buď v úplnou (a často šťastnou) rodinu, nebo ve snahu nehlásit se k dítěti z důvodu jeho ochrany (podstatnou roli pak hraje také vina, kterou otec cítí nejen za svůj čin, ale také za to, že matce i dítěti zničil život)¹⁷.

Jak již bylo řečeno, ve fanouškovské variantě kouzelnického světa na rozdíl od originálního zdroje rozvody existují, přesto nebývá obvyklé, že by se rozvedení rodiče o péči o dítě jakkoliv dělili. Důvod je jednoduchý: zápletka je často postavena na vytvoření nové stabilní rodiny, kterou by případný druhý rodič nehezky narušoval. Pokud tedy určitá varianta „boje“ s druhým rodičem neslouží jako vítaná překážka v nově vznikajícím vztahu,¹⁸ autorky zpravidla sáhnou po jednom z nejjednodušších řešení – pomíneme-li variantu rozvodu bezdětného páru, která je nejobvyklejší, častým řešením bývá buď druhého rodiče vynechat (zpravidla odešel od rodiny za lepším životem a o děti se nezajímá), nebo příběh zasadit do vzdálenější budoucnosti, v níž jsou děti už odrostlé a vztah s druhým rodičem si řeší samy. Poslední varianta s sebou ale nese další autorské překážky, především vyšší věk protagonistů: vezmeme-li jako příklad opět oblíbený pár Grangerová/Snape, je hrdince v době dospělosti hypotetických dětí sice kolem čtyřiceti let, hrdina je ale o dvacet let starší, zatímco autorky jsou často o deset až dvacet let mladší než jejich hrdinka.

Specifické případy

Kromě předchozí typologie se ve fanfiction vyskytují také specifičtější příklady, které tak docela nezapadají ani do jedné ze zmíněných kategorií. Jedná se jednak o děti vychovávané u příbuzných, jednak o rodiny adoptivní.

¹⁷ V povídce *Zodpovědnost nade vše* (Dyce) je tato varianta lehce modifikována: u Snapea se sice objevují typické výmluvy, proč se k dítěti nehlásit, totiž vina a snaha dítě ochránit, ale jeho prvotní motivací je vztek, je přesvědčen, že matka dítěte ho zneužila a chystá se mu zničit život. Klíčovou roli v příběhu hraje lektvar způsobující ztrátu zábrán (a paměti), jenž je muži podán třetí osobou, aniž by to kdokoliv ze zúčastněných tušil.

¹⁸ Tak je tomu například v již zmiňované povídce *Všechno zlé* (Blesk c), v níž rozvádějící se manželé bojují o dítě. Muž je zde zobrazen zcela typicky: bohatý a vlivný člověk, jenž se neštítí použít jakékoli nečestné praktiky, aby vyhrál, přičemž o dítě mu nejde, využívá ho jen k tomu, aby co nejvíce ublížil manželce. Tento stereotyp je poměrně běžný a často se vyskytuje nejen ve fanfiction, ale také v realitě. V rozebírané povídce je pak ještě více vyhrocen faktem, že bojující manžel není biologickým otcem dítěte a nemá k němu prakticky žádný vztah.

První typ, totiž děti vychovávané příbuznými, je přirozeně spjat s originálním textem. Takovým dítětem je samotný titulní hrdina Harry Potter, který po smrti rodičů žije s tetou, strýcem a bratrancem, ale také Neville Longbottom, jehož vychovává místo psychicky nemocných rodičů babička. Tyto rodiny se, podobně jako taktéž kanonický Teddy Lupin žijící po smrti rodičů s babičkou, přirozeně objevují také ve fanfiction. Dlužno dodat, že babička Nevilla Longbottoma je prakticky jediným prarodičem generace hrdinů v originálním příběhu. Zápletka týkající se adoptivních rodin je v podstatě dvojitá: hrdina buď usiluje o to být adoptován a příběh se zabývá procesem sblížení s budoucím adoptivním rodičem a snahou adopci uskutečnit, přičemž je zpravidla nutné překonat množství překážek, nebo zjistí, že je adoptovaný, a musí se nejen vyrovnat se ztrátou životních jistot a vybalancovat nový vztah s adoptivními rodiči, ale také najít rodiče biologické a vybudovat si vztah s nimi. Nejtypičtějším příkladem prvního případu jsou povídky z kategorie Severitus. Do tohoto žánru patří texty, v nichž vystupuje Severus Snape nikoliv jako partner Harryho Pottera, ale jako otcovská figura. Zápletka obvykle vychází z předpokladu, že Harry je ve své původní rodině týrán, Snape mu poskytne ochranu (ať už před rodinou, či před Voldemortem) a jejich počáteční vzájemná antipatie přeroste v otcovsko-synovský vztah, který často nakonec zpečetí procesem adopce. Velkou roli v příběhu obvykle hraje také Albus Brumbál, který vystupuje buď jako hodný dědeček, pak je obvykle ona počáteční ochrana na jeho popud a adopci podporuje, nebo jako chladný manipulátor, pak hraje roli antagonisty, ochrana probíhá proti jeho vůli, adopci se snaží všemožně překazit a hlavní hrdinové se kromě dalších překážek musí potýkat i s jeho intrikami.

Varianta adoptovaného dítěte, jež zjistí pravdu, se pro změnu nejčastěji týká Hermiony Grangerové. Takové povídky obvykle staví příběh na předpokladu, že Hermiona je ve skutečnosti potomkem některého z čistokrevných rodů, ale její praví rodiče se jí z nějakého důvodu museli vzdát a Grangerovi, kteří sami mít děti nemohli, se jí ujali. V podobných příbězích může být zmiňovaná ztráta jistot prohloubena ještě o skutečnost, že adoptivní rodiče dceři zatajovali nejen to, že je adoptovaná, ale také to, že je čarodějka. Oblíbeným podtypem příběhu o adoptované Hermioně jsou pak povídky, v nichž jsou jejími původními rodiči Potterovi a Hermiona je ve skutečnosti sestrou Harryho Pottera (může být starší, jak odpovídá kánonu, ale existují i povídky, v nichž jsou Harry a Hermiona dvojčata), což můžeme vnímat jako doslovné zpracování jejich kanonického vztahu (Hermiona se opravdu k Harrymu chová jako jeho starší sestra). Je třeba ovšem zdůraznit, že motiv čistokrevné Hermiony zcela popírá velmi

důležité vyznění originální potterovské série, totiž že talent a schopnosti nejsou založeny na tzv. čistotě krve.¹⁹ Povědky s adoptovanou Hermionou přitom její čistokrevnost často používají jako vysvětlení jejího talentu, ono popření tedy probíhá zcela vědomě, ačkoliv obvykle nebývá motivací autora k vytvoření takové zápletky. Motiv čistokrevné Hermiony se totiž často objevuje v milostných příbězích, v nichž je hrdinka spárována s některým z čistokrevných hrdinů, jehož rodina se sňatkem nesouhlasí, a její nově objevený status funguje jako řešení konfliktu.

Závěr

Rodina je ve světě Harryho Pottera jedním z nejdůležitějších motivů a nejenak je tomu také ve fanfiction. Jestliže je jednou z motivací autorek fanfiction snaha opravit nedostatky, jedním ze způsobů může být obohacení textu o reálné prvky, které v něm dle názoru fanoušků chybí, a to se logicky týká také rodinného života. V předchozím textu jsme se pokusili ve stručnosti porovnat pojetí rodiny v sérii *Harry Potter* a ve fanouškovské literatuře s ní související; přestože fanfiction, obzvláště s milostnou tematikou, původní idylické pojetí rodiny někdy přebírá, ukazuje se, že většina autorek tíhne spíše k realističtějšímu zobrazení rodinných vztahů zahrnujícímu různé druhy partnerství a rodin, včetně rodin v realitě marginalizovaných, které ovšem ve fanfiction hrají podstatnější roli.

Vzhledem k představě fandumu jako bezpečného prostředí, v němž lze v relativní anonymitě a víceméně bez zábrán rozvíjet a realizovat všemožné fantazie, a to včetně vztahových a sexuálních, a také s ohledem na žádanou dramatickост zápletek je přirozené, že i v povídkách s tematikou rodiny je pozornost soustředěna spíše na kontroverznější a méně obvyklé typy vztahů. Ty nabízejí jednak větší prostor pro potenciální konflikty, jednak možnost prožít při psaní něco, k čemu by se autorka v realitě neodhodlala, a to včetně tabuizovaných motivů, které jsou v realitě nežádoucí, ale v povídkách bývají často idealizované. V příbězích s motivem rodiny se tak objevují nejen zakázané konsenzuální vztahy typu incestu či mocenské nerovnováhy, ale také nekonsenzuální prvky typu znásilnění a obecně sexuálního i nesexuálního násilí, vynucených manželství nebo otroctví. Ačkoliv některé povídky k těmto tématům přistupují skutečně realisticky a žádnou úlevnou katarzi nepřinášejí, častěji se objevují texty, které využívají všechny tyto motivy jako způsob, jak donutit hlavní postavy navázat

¹⁹ Zatímco mudlorozená Hermiona Grangerová je popisována jako nejbystřejší čarodějka své generace a nejlepší v ročníku, čistokrevní Crabbe a Goyle jsou hlupáci, kteří sotva zvládají skládat zkoušky; ostatní studenti jsou na tom sice lépe, ale Hermiona předčí i studenty z Havraspáru, u nichž je inteligence klíčovým rysem.

intimní vztah, jenž postupně přeroste do oboustranné zamilovanosti. Namísto popisu reality takového vztahu jako traumatického přichází autor s idealizovanou představou o osudové lásce, která překoná všechny překážky (včetně činů, jež by v realitě neskončily založením rodiny, ale spíše dlouholetým vězením).

Může se zdát až překvapivé, kolik povídek tuto násilnou fabuli využívá. Ve skutečnosti ovšem tato četnost až tak nepochopitelná není. Je třeba vzít v úvahu, že mezi nejoblíbenější mužské postavy ve fanfiction patří Severus Snape, Draco Malfoy a Lucius Malfoy,²⁰ tedy tři zástupci Smrtijedů, kteří se i dle kanonického textu vyžívají v násilí a ponižování ostatních. Pokud má být fanfiction co nejkvalitnější, je nezbytné, aby jeho postavy zůstávaly tzv. v charakteru, musí tedy odpovídat své kanonické předloze, obzvlášť to platí pro příběhy odehrávající se zhruba v době výchozího textu. Ale nejsou to jen Smrtijedi, kteří v sobě nesou temnou stránku, problematické rysy, s nimiž lze ve fanouškovském textu pracovat, mají i kladné postavy včetně ústředního tria a Brumbála, idealizovaného vůdce světlé strany, který je ve skutečnosti často stejně zdatným manipulátorem a bezcitným vůdcem jako Voldemort. Zatímco inklinace k násilí vychází z kánonu, motiv sexuálního násilí je čistě fanouškovský a jeho oblíbenost opět zcela odpovídá snaze fanfiction zabývat se tématy, která v originálním textu chybí. Pomineme-li sexuální tematiku, sama Rowlingová ve svém díle vytváří prostor pro různé formy násilí a zneužívání: paměťová kouzla, kouzla na ovládání mysli, lektvary lásky či touhy, lektvary umožňující změnit podobu, neviditelné pláště, zaklínadla, která dokáží člověka znehybnit či umlčet, to všechno jsou prostředky, jež jednoznačně směřují k potlačení práv jedinců. Četnost násilných motivů ve fanfiction je tedy jen přirozeným důsledkem.

Ačkoliv můžeme říci, že motiv rodiny je velmi oblíbený a čtenář se s ním může setkat v mnoha povídkách, často bývá spíše motivem vedlejším. Příběh se obvykle soustřeďuje spíše na budování partnerského vztahu mezi budoucími rodiči a založením rodiny, tedy narozením dítěte, obvykle končí. Složení i fungování vznikající rodiny bývá v textu pouze naznačeno, obvykle v epilogu. Výjimkou jsou povídky z kategorie Severitus, v nichž je právě budování rodinného vztahu (buť pouze mezi otcem a synem) klíčovou součástí zápletky.

²⁰ Oblíbenost těchto tří postav je neodmyslitelně spjata s filmovým zpracováním *Harryho Pottera*. Herci Alan Rickman (Severus Snape), Jason Isaacs (Lucius Malfoy) a Tom Felton (Draco Malfoy) své postavy obdařili charismatem „zlých hochů“, díky němuž v oblíbenosti předčí mnohé zástupce strany dobra včetně titulního hrdiny. S méně charismatickými herci by oblíbenost těchto tří postav pravděpodobně poklesla, ostatně sama J. K. Rowlingová prý byla nadšenou reakcí fanoušků na Snapea nepříjemně zaskočena.

Cílem tohoto textu bylo charakterizovat základní způsoby zobrazování vzniku partnerství a rodiny ve fanfiction ze světa Harryho Pottera. Jak vyplývá z jednotlivých charakteristik, téma je poměrně rozsáhlé a motivů, o nichž by bylo možné se podrobněji rozepsat, by se jistě našlo ještě mnoho, stejně jako příkladů konkrétních povídek. Závěrem je třeba zdůraznit, že v prostředí československého fanfiction se zdaleka neobjevují všechny popisované typy rodin, některé se vyskytují pouze v překladech cizojazyčných povídek, případně je zde nenajdeme vůbec (například změny pohlaví či polyamorické vztahy).

Bibliografie

- Blesk. (a). *Nepřítel*. <http://www.blesk.xf.cz/povidky/HG-SS/nepritel.htm> [20 VII 2021].
- Blesk. (b). *Tanec sněhových vloček*. <http://www.blesk.xf.cz/povidky/HG-SS/snih.htm> [20 VII 2021].
- Blesk. (c). *Všechno zlé*. <http://www.blesk.xf.cz/povidky/HP-SS/vsechno.htm> [20 VII 2021].
- Busse, K. (2006). My Life Is a WIP on My LJ: Slashing the Slasher and the Reality of Celebrity and Internet Performances. In: Hellekson, K.; Busse, K. (eds.). *Fan Fiction and Fan Communities in the Age of the Internet: New Essays*. Jefferson, N.C.: McFarland, 207–224.
- Cristofari, C.; Guittou, M. J. (2017). Aca-fans and fan communities: An operative Framework. *Journal of Consumer Culture*, 17 (3), 713–731.
- Dyce. *Zodpovednost nade vse* (přel. Elza). <https://elza.dobrodruh.net/rubriky/snami/zodpovednost-nade-vse> [20 VII 2021].
- Fišerová, V. (2018). Rodina. In: Nešpor, Z. R. (ed.). *Sociologická encyklopedie*. <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Rodina> [20 VII 2021].
- Gabux. *Manželský zákon*. <https://gabux-fanfiction.blogspot.com/2018/09/mz-prolog.html> [20 VII 2021].
- GaeilgeRua. *Reunions and Surprises*. <https://www.fanfiction.net/s/12553372/3/Reunions-and-Surprises> [20 VII 2021].
- Hedges, J. L. (2002). Family Matters in the Harry Potter Novels. *APU Articles*. <https://www.apu.edu/articles/15658/> [20 VII 2021].
- Jenkins, H. (2013). *Textual poachers: television fans and participatory culture*. New York: Routledge.
- Kudláč, A. K. K. (2016). *Anatomie pocitu úžasu: česká populární fantastika 1990-2012 v kulturním, sociálním a literárním kontextu*. Brno: Host.
- Kuchařová, V. i in. (2019). *Česká rodina na počátku 21. století: životní podmínky, vztahy a potřeby*. Praha: SLON.
- Makulka22. *Manželský zákon*. <https://www.wattpad.com/story/146020764-man%C5%BEelsk%C3%BD-z%C3%A1kon> [20 VII 2021].

- Mocná, D. (1996). *Červená knihovna: studie kulturně a literárně historická: pohled do dějin pokleslého žánru*. Praha: Paseka.
- Možný, I. (2008). *Rodina a společnost*. Praha: SLON.
- Richenza. *Bless the Child*. <https://www.fan-fikce.cz/category/fanfikce/bless-thechild/> [20 VII 2021].
- Sobotková, I. (2012). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.
- Summers, LJ. *Casting the Stake*. <https://www.fanfiction.net/s/11357806/30/Casting-the-Stake> [20 VII 2021].
- Šmídová, T.; Filipowicz, M. (2019). Česko-slovenské společenství na půdě současné fanouškovské literatury. Případ fandumu Harry Potter. *Slovenská literatúra*. Vol. 66, no. 3.

Depiction of the family in fan literature set in the Harry Potter realm

Summary

J. K. Rowling's *Harry Potter* series has indisputably influenced several generations of readers, gained numerous devoted fans, and, over the years, accumulated a vast number of fan literary attempts at keeping their beloved fictional world alive. One of the most important motifs of the work as a whole is that of the family. This motif is recurrent in many variations, and the emphasis placed on the family can be seen as a kind of legacy to the text in a wider sense. Therefore, it is only natural to be featured in the related fan-written literature. The aim of this article is to outline, be it in basic terms, the way in which families are portrayed in fan-fiction, to characterize individual types thereof along with the possibilities of their origin and patterns of construction, and give specific examples of such stories. An attempt is made at comparing these depictions of families not only with those presented in the original series, but also contrasting them to real-life patterns.

Tereza Šmídová působí na Katedře českého jazyka a literatury Univerzity Hradec Králové. Ve své odborné činnosti se zabývá problematikou fanfiction v kontextu literární komunikace

e-mail: terezasmidova@uhk.cz

Michal Čuřín¹
(Hradec Králové)

K některým novým podobám rodinných vztahů v současné české beletrii s LGBT+ tematikou

Klíčová slova: česká beletrie, LGBT+ próza, homoparentální rodina, homosexualita
Keywords: Czech fiction, LGBT+ prose, homoparental family, homosexuality

Úvod

Počátek devadesátých let minulého století byl ve střední Evropě obdobím nadějných příslibů. Po desetiletích vlády opresivních režimů se zdálo, že nabytá svoboda bude natrvalo přítomna ve společnostech, které se v euforii volnosti stavěly k odlišnostem s podporou či přinejmenším s pochopením. Je smutnou realitou, že třicet let po odstranění cenzury a pádu železné opony se opět v některých středoevropských zemích objevují tendence svobodné vyjádření individuální či skupinové odlišnosti utlumit či potlačit. Osoby hlásící se k LGBT+ minoritě jsou nuceny strpět symbolické vyhlašování oblastí bez jejich výskytu, čelí verbálnímu i fyzickému napadání, k němuž veřejná moc nezřídka zaujímá laxní postoj, jsou přijímány zákony omezující informování o nich samotných. Postupy a projevy, jež se ještě před několika lety zdály být reliktem minulosti, se opět vynořují a získávají na síle. Nelze ovšem na druhé straně nevidět, že příslušníci LGBT+ menšin se doposud těší svobodám a právům, o nichž jejich předchůdci ještě v minulém století mohli pouze snít a jež jsou v mnoha zemích světa spíše nedostižným přáním než představitelnou realitou. Z hlediska práva jsou příslušníci menšin postaveni na roveň majoritě, mohou se svobodně sdružovat a shromažďovat, navazovat vztahy, v některých případech i v podobě státem uznaných svazků, a konečně stále častěji a zjevněji utváří rodiny,

¹ ORCID 0000-0002-0128-8072

jejichž nedílnou součástí jsou nedospělé děti. Tato rozpornost, kontradiktornost pozic, zkušeností a životních trajektorií pozorovaná v aktuálním světě byla impulsem k nahlédnutí jejich případné reprezentace v současné české beletrii. Cílem tohoto textu bude dokladovat variabilitu a časové proměny v zobrazování vztahů, v nichž se nacházejí či do nichž vstupují osoby s jinou než většinovou sexuální orientací či genderovou identitou.

Nežli ale přistoupíme k samotné analýze textů, bude nezbytné ozřejmit předmět našeho zájmu. Co rozumíme onou v titulu uvedenou rodinou a kterým aspektům této společenské skupiny s ohledem na zapojení LGBT+ osob budeme věnovat pozornost? Z krajních pozic sociobiologie, specifického pohledu na fungování jedince ve společnosti, se Edward O. Wilson (1975) pokoušel vysvětlit motivaci jednání člověka na základě genetické příbuznosti. Dospěl k závěru, že veškeré lidské počínání je zapříčiněno solidaritou mezi jedinci rodově spřízněnými, tedy že muži jsou motivováni pohlavním pudem k množení, ženy pak hledají takové muže, kteří dokážou zabezpečit ochranu a prospěch vlastních potomků. Přestože Wilsonovy teze zcela pomíjející roli kultury byly mnoha empirickými doklady fungování různých lidských společenstev zpochybněny, tak jejich dva aspekty se v rudimentární diskusi o podobách rodiny či společenského uspořádání opakovaně vynořují. Jde jednak o představu, že účelem jedince je neustálé množení nebo pokusy o něj během reprodukčního období, a k tomu se vážící hodnocení člověka na základě toho, kolika potomky přispěl k rozšíření společenství. Jednak se jedná o ideu stavící na prospěšnosti a společenské preferenci takových svazků, které jsou schopny (alespoň v teoretické rovině) produkovat potomky a provádět jejich socializaci až do období jejich pohlavní zralosti. Ve světle Wilsonových teorií by rodina byla redukována na takový typ uspořádání, který preferuje genetickou příbuznost mezi dětmi a rodiči (omezíme-li svůj pohled na nukleární rodinu) a zcela tak pomíjí svazky založené na dohodě, smlouvě, vztahy adoptivní, pěstounské, rodiny, jež díky možnostem lékařské vědy nabývají dříve nepředstavitelných či nemožných podob, vztahy polyamorické atp., zkrátka pomíjí onu neskutečně pestrou mozaiku vztahů a svazků, které v reálném světě existují navzdory tomu, že se vymykají předpokladům či nárokům mnohých na správné, očekávatelné nebo normální.

V našem pojednání se budeme věnovat dvěma podobám rodinných vztahů, jimiž se česká beletrie s LGBT+ tematikou² zabývá, v prvním případě často, v případě druhém spíše zřídka.³ Obvyklým literárně zpracovávaným způsobem soužití jsou vztahy párové, záležitosti fungování stejnopohlavní dvojice, prozkoumávání rozdělení rolí ve vztahu, dynamika vzniku, udržování a rozpadu takových vztahů, specifika a odlišnosti soužití gay a lesbických párů, případně osvojování, opatrování, počínání dětí a jejich výchova atd. Pokud bychom si na druhé straně položili otázku, které hlasy v LGBT+ beletrii chybí nebo jsou zastoupeny pouze v marginální míře, jsou to nepochybně pohledy rodičů homosexuálních dětí (nikdy nejsou postaveni do rolí vypravěčů, nejsou v žádném ohledu plnokrevnými postavami, spíše obálkami, karikaturami, málokdy jsou pro čtenáře hádankou, objektem k dalšímu zkoumání, jsou postavami – definicemi (Hodrová 2001: 544) a také dětí vyrůstajících ve stejnopohlavních vztazích či dětí, které jsou konfrontovány s rozpadem dosavadního manželství z důvodu odchodu jednoho z rodičů k novému partnerovi či partnerce. Poslední bod se v zásadě neobjevuje v próze pro dospělé čtenáře, je naopak zastoupen v literatuře určené dětskému publiku, proto se zaměříme i na tento typ beletrie. Pod pojmem rodina rozumíme v souvislosti s angažovaností LGBT+ osob poměrně široký soubor vztahů od rodiny tzv. primární, z níž taková osoba pochází, přes dlouhodobé partnerské vztahy založené nejčastěji na hluboké citové náklonnosti až po stejnopohlavní rodiny, v nichž figurují děti, včetně rodiny širší nad rámec toho, co sociologové označují

² Pro vymezení výzkumného materiálu volíme hledisko tematické, tj. vybíráme takové texty, jejichž konstitutivní složkou je problematika sexuálních menšin. Stranou jsou tedy ponechána díla, v nichž se objevují postavy s odlišnou sexuální orientací pouze okrajově, odlišná sexualita (rozumějme široce: prožívání, jednání, citové svazky a rodinná nastavení osob z těchto minoritních skupin) je pouze jedním z motivů atp. Zcela mimo náš zájem zůstaly pak texty, které by se do konstruktů LGBT+ literatury řadily snad pro osobní založení jejich autora (jakýsi přístup biografický), pro styl, jenž má být specifický pro texty pořízené osobami s odlišnou sexualitou než většinovou (jakýsi analog *écriture féminine*) a konečně i pro přístup receptivní, svého druhu „homosexuální čtení“ textů již pevně etablovaných v mainstreamové beletrii. Důvodem pro takovéto ohraničení je primárně jeho zřejmost, snaha eliminovat spornost zobrazovaného, přestože to pohled na komplex vztahů LGBT+ a beletrie nutně částečně redukuje.

³ Vzhledem k omezenému rozsahu časopisecké stati pracujeme pouze s omezeným výběrem beletristických titulů, pro rozsáhlejší analýzu české beletrie s LGBT+ tematikou po r. 1989 a podrobnější zaměření na další typy rodinných vztahů blíže viz Čuřín (2021).

jako rodinu nukleární: totiž prarodiče, strýce a tety atp., ale v této širší sféře rodiny je třeba registrovat i osoby nepřibuzné, jež mohou saturovat kupř. mužské role ve vztazích lesbických rodin (a *vice versa*) s dětmi.

Při úvahách o smyslu zabývání se krásnou literaturou při sledování některých jevů známých z aktuálního světa spojených s rodinnými vztahy LGBT+ osob je nezbytné vzít v potaz rovněž kultivační funkci narativu. Ačkoli se pohybujeme nutně v rovině spíše teoretické než prokázaných faktů, nelze pominout, že myšlenka o příběhu jako prostředku (spolu)utváření lidské bytosti je sice svázána již s nejstaršími dochovanými mýty, v nichž slovo či příběh mají potenciál stvořit svět či člověka, ale v posledních letech rezonuje stále silněji i v odborném diskurzu, který se pokouší vysvětlit původ a vznik moderního člověka a jeho fungování a roli ve společenství. Hypotéza sociálního mozku, jejímž autorem je Robin Dunbar (2009) doslova spojuje vznik *Homo sapiens* s posílenou schopností odhadovat myšlení a jednání druhých jedinců. Zatímco navazování a udržování kontaktů ve skupině u pavíánů je docíleno péčí o srst, soustředěným zabýváním se druhým jedincem, u lidí je tato činnost nahrazena zájmem o životy druhých, o nichž se dozvídáme prostřednictvím jazyka, potažmo vyprávění. Je to ovšem technika pokročilejší, neboť umožňuje věnovat pozornost většímu počtu jedinců zároveň, a tím rozšiřovat svou sociální skupinu. Ona schopnost předvídat myšlenky toho druhého a uzpůsobovat jim své chování, totiž intencionalita, je měřitelná, přičemž její vyšší stupně jsou dostupné pouze mozku člověka (Dunbar 2009: 86). Jonathan Gottschall (2012) naznačuje, že je to právě vyprávění, které z nás dělá lidi, neboť příběhy nám pomáhají nacvičovat reakce na výzvy, které nás v reálném životě čekají. Taktéž poskytují nesporně užitečnou průpravu na setkání s různými modely lidského chování a uvažování o jejich motivaci. A právě promýšlení příběhů, či lépe jejich pozorné či hluboké čtení v komplexních narativních strukturách podle Maryanne Wolfové (2019) posiluje společenskou koherenci. Společnost, která ztratí schopnost vcítit se do druhého, je odsouzena k rozpadu, neboť jakákoli jinakost je příležitostí pro útok. Odlišný jedinec je vnímán jako nepřítel narušující iluzorní jednotu společenství. Krásná literatura je podle autorky s to nejen chápat druhého, ale umožňuje i druhý krok, tedy reflexi vlastního postoje a jeho případné přehodnocení.

Má-li však krásná literatura plnit úlohu klíčového prostředku narušujícího stereotypy o postavení, uvažování, prožívání a pocitech různých

menšin, je nezbytné splnit neopominutelný vstupní předpoklad – taková beletrie musí být nejprve čtena. Máme za to, že právě v tomto ohledu teorie Wolfové selhává. Pomineme-li to, že čtením krásné literatury se zabývá stále méně jedinců a že se jedná o kratochvíli převážně starší generace, z níž pak většinu tvoří ženy⁴, pak je tady ještě jeden, možná podstatnější aspekt. Kvantitativní nárůst titulů posledních třiceti let zpředměťujících tematiku LGBT+ osob se zároveň neprojektuje nijak výrazně do většinového literárního nebo literárněkritického diskurzu.⁵ Knihy z této oblasti, které byly zaznamenány např. kulturními periodiky, tvoří pouhé jednotky, stejně tak nelze očekávat, že tyto tituly jsou autenticky vyhledávány a čteny mainstreamovým publikem. Jedná se tedy ve většině případů o literaturu, jež je orientována dovnitř komunity (komunit), možná přesněji řečeno mezi disperzní minoritní publikum bez aspirace na společnou identitu, vedení, ideologii atp. Je na místě otázka, zda je to samotné téma pro většinovou populaci nedůležité, nezajímavé či nepřijemné, které onu část literární produkce odsouvá do literárního ghetta, či zda je to z většiny nevalná umělecká úroveň těchto titulů. Tak či onak je představa obecné autentické četby titulů s LGBT+ tematikou spíše lichá. Výše řečené ovšem nijak nepopírá, že v produktech (pop)kultury obzvláště zahraniční provenience se množí zobrazení LGBT+ osob, málokdy jde však o hlubší pohled prozkoumávající tuto tematiku, přesto však domníváme se, že může být reprezentace minorit v mainstreamovém mediálním obsahu užitečná pro jejich přijetí a normalizaci jejich existence.

Shrneme-li tedy uvedené, tak se kultivační teorie obecného publika prostřednictvím krásné literatury nepotkává s realitou současné (nejen) české kultury. Beletrie s LGBT+ tematikou bezpochyby plní jiné účely. Především jde o funkci terapeutickou v širokém slova smyslu (sebepotvrzení, sebepřijetí, ventilace či katarze osobních, potažmo kolektivních strachů a úzkostí) a pochopitelně funkci relaxační. Mimo to je beletrie cenným dokladem o způsobech smýšlení, pocitech a jednání příslušníků minorit a o jejich proměně v průběhu času. Má-li ale beletrie sloužit k tomuto účelu, jeví se nám jako nezbytné definovat vztah mezi fikcí a reálným světem.

Filozof Pierre Lévy (1998) při svém prozkoumávání vztahu aktuálního a virtuálního dochází k závěru, že se jedná o relaci jednoho

⁴ Srov. např. Trávníček (2019).

⁵ Srov. Hruška et al. (2008) a Šidáková Fialová (2014).

k mnohému. Akt virtualizace umožňuje nacházet principy, myšlenky, řešení, prozkoumávat a promýšlet představitelné, zatímco aktualizace postrádá hodnotu odstupu, je zhmotněním obecnějšího principu. Virtualizací v tomto ohledu nemyslíme jednotlivý umělecký artefakt, který konkretizuje to či ono pojetí existence osob LGBT+, přináší pohled na jednotlivý charakter a jeho osudy atp., jako spíše celý komplex literárních objektů, jež jsou s to obsáhnout složitou strukturu představ o fungování příslušníků minority ve společnosti, ba co více, jsou schopny posilovat onu žádoucí reflexi, o níž bylo hovořeno výše. Pro Lévyho je virtualizace základním principem naší civilizace, přičemž smyčka virtualizací a konkretizací se neustále zrychluje. Krásnou literaturu (příp. její menšinovou část) tedy nepovažujeme za soubor etnografických popisů přinášejících informace o stylu oblékání, způsobech mluvy v určitých societách, topografických informací o preferovaných místech vzniku galantních přátelství atp., ale daleko spíše ji vidíme jako soubor jednotlivých konkretizací, materiál, který dokáže s brilantní jasností, přesvědčivostí či nemalou mírou provokace projektovat vztahy a jejich konstelace, které v reálném světě ne/došly naplnění a které by měly být promyšleny.

Cílem naší dílčí analýzy je tedy podat informaci o výseku těchto principů, o způsobu a motivaci vzniku partnerství, o fungování svazků LGBT+ osob a o jejich proměně. Nejde tedy o to, že bychom zobrazené jednotliviny považovali za odvozené z reálného světa, ale daleko spíše je považujeme za možné a jejich promyšlení za prospěšné, protože se jedná o konstrukty, jejichž existence ve fikčním světě dokládá jejich intelektuální životnost.

Když se plánuje společný život

Společný, párový život je velmi častým tématem titulů s LGBT+ tematikou. Zpravidla se protagonisté vyrovnávají s přijetím vlastní odlišnosti u svých nejbližších, ve svých primárních rodinách nebo v dosavadních různopohlavních svazcích, které se rozpadají a oni hledají naplnění v nových vztazích v souladu se svou přirozeností. Za typické příklady tohoto typu psaní považujeme dva romány, jež od sebe dělí takřka dvacet let, přesto vykazují mnohé podobnosti. Román Zuzany Brabcové *Rok perel* (2000) a román Renáty Petříkové *Druhá šance* (2018) spojuje typ protagonistky, již je vdaná žena ve středním věku, která postupně přichází na to, že je v manželském životě nespokojena. Její city k muži jsou spíše předstírané

než niterné, sexuální život ochládá, byl-li kdy pro ženu naplňující. Krize středního věku přichází nepozorovaně a udeří prudce. Promění se zcela vnímání a prožívání obou protagonistek, jako by v sobě objevily nového, cizího tvora, jak píše Brabcová (2000: 110): „Protože co je to jiného než katastrofa, když se jednoho dne probudíte a zjistíte, že jste někdo jiný. Třeba brouk. Nebo pavouk. Moucha.“ A v podobném duchu vnímá přerod své hrdinky i Petříková (2018: 10):

Zmocnila se mě neurčitá touha. Nic mi nechybělo, měla jsem hodného muže, zdravé, krásné děti, práci, která mě bavila, peníze a najednou se objevil pocit, že se mi něčeho nedostává. Jako bych nemohla dýchat. Zaplavil mě náhlý smutek a já cítila, že mám v očích slzy.

Brabcové hrdinka Lucie úkorně prožívá střet s realitou, její proměna není počátkem, ale spíše vyvrcholením utrpení, jehož příčinu lze hledat v nemožnosti vrátit ztracený čas odžitý v přetvářce. Deprese nevyhnutelně graduje. Po sebevražedném pokusu Lucie končí v psychiatrické léčebně, což jí teprve umožní řádně reflektovat svůj dosavadní život. Románem prolíná střet principu mužského a ženského. Ženství se propojuje s emocionalitou, introspekci, totiž atributy tzv. ženského psaní (Jedličková 2008), kdežto mužství charakterizuje neúprosná racionalita a logika, vlastnosti, jež jsou přířknuty Luciinu muži Jakobovi, který se pokouší světa zmocnit, podrobit si ho, udolat svými argumenty, zatímco Lucie se chce oddat vášni, bezprostřednosti a radosti bytí. Úkorně je hlavní představitelkou pocíťována především Jakobova neschopnost vyjádřit vůbec nějaké city, jako by nadvládu nad světem projevoval v pouhém chladném pozorování a mlčení, podoben jakési nadlidské entitě (k níž se meditacemi a opakovanými mantrami pokouší přimknout) vyčleňující se z lidského společenství, dohlížející na něj a podrobující jej věčné kritice.

Je to otázka komunikace, co je skutečným tématem Brabcové románu, respektive neschopnosti najít porozumění mezi lidmi, ale možná především pochopit sama sebe, svou odlišnost a výjimečnost individua neodvozujiícího opodstatnění své existence z uznání dalších lidí. Nemožnost společné řeči mezi rodiči a dětmi, mezi muži a ženami a mezi vlastním racionálním rozumem a emocionálním tělem je zakomponována do samotné podstaty našeho světa. Pochopení je totiž založeno na uspořádání myšlenek, motivů, idejí, na smysluplné cílevědomé kompozici, na završení

smyslu, tedy možnosti včlenit naše životy do smysluplných příběhů. Tuto možnost ale vypravěčka hned v počátku románu kategoricky neguje: „No potěš pámbu, jestli mě někdo píše. Ještě že příběhy neexistují“ (Brabcová 2000: 11). Narativní skepsi charakterizuje rovněž střídající se pozice vypravěče, převažující ich-forma v okamžicích, jež jsou pro personální vypravěčku přesprávilí bolestné (př. její sebevražedný pokus), přechází v objektivizující er-formu umožňující alespoň dočasné a nepřilíš úspěšné odpoutání se od reality. Posléze se oba mody kontaminují, aby připomněly, že jde o pouhou maskovací hru téhož subjektu. Náhled na celek osudu, objasnění příčin a uvolňující zakončení vyprávěcího oblouku pak nepřinesou ani vstupy Luciiny dcery a jejího manžela, které pouze dokládají uzavřenost a osamocení jedinců v současném světě. Luciiny apelativní promluvy obracející se formálně tu k manželovi, tu k dceři mohou být pochopeny jako svého druhu terapeutické výpovědi, jež jsou součástí úzdravného procesu sebepochopení, vlastní analýzy vtělené do obligátního deníku pacientky psychiatrické léčebny.

Protože je možnost komunikace prostřednictvím jazyka, tj. prostřednictvím myšlenkových operací, racionálním procesem ztížena či znemožněna, získává na podstatnosti komunikace původní, jež byla vytlačena, zapomenuta či zatracena, totiž mezilidský styk pudově tělesný. Jazyk je nástroj fikce, tedy nepůvodnosti, prostředek ovládnání světa prostřednictvím odcizení lidských bytostí, neboť řečí je možno komunikovat na dálku, zprostředkovaně a odloženě. Systém světa vytvořený muži je vystaven na přetnutí spojení mezi lidskými bytostmi prostřednictvím zcizující funkce jazyka. V textu románu se rozpracovává v zásadě souhlasná alternativa McLuhanovské vize zlatého věku minulosti založená na kmenovém společenství bezprostředně sdílených obsahů či zlatého věku budoucnosti predikovaného obnažením škodlivé funkce linearitý písemných artefaktů. Brabcová prostřednictvím své hrdinky prověřuje životaschopnost alternativní komunikace, která se vrací ke kořenům lidství, do minulosti našeho druhu. Stále se znovu opakující motivy tělesných produktů, krve, pachů či jejich metaforických obrazů v podobě kečupu, fazolů v tomatové omáčce dokládají onu posedlost tělem a odvrhnutím nefunkčního modelu dorozumívání. Tělesná komunikace je efektivnější, neboť je bezprostřední, sdělení se stává součástí biologického materiálu, doslova se s ním propojuje: „Tepnami mi putuje tvůj hlas, právě teď ... je někde v krajině břišní.

Je zbrocený mou krví, ten hlas, je od ní k nerozeznání, tvůj hlas se stal mou krví, je rudý a putuje mi k srdci a zase ze srdce, zatímco moje krev mluví“ (43). Lucie prožívá repetitivní reminiscence na matku a její lůno, prostor původního klidu a již nedosažitelné jednoty, na matku stále unikající, neschopnou přijmout fyzickou blízkost svého dítěte, potenciální spolupůvodkyni Luciiny uzavřenosti a nemožnosti rozpoznat a projevit po většinu dosavadního života vlastní orientaci. Hrdinka osciluje mezi dvěma protichůdnými vektory: na jedné straně touží po blízkosti své matky a na straně druhé destruuje analogický vztah, jenž by mohl být na překážku jejímu manželství.

Podobně jako protagonistka románu Brabcové vnímá svůj vztah k mužskému pokolení i Ema, hlavní postava prózy Petříkové, která cítí, že je zcela ve vleku přání a tužeb svého manžela. Od mládí se mu pouze podvoluje, ale naprosto nedbá na vlastní pocity. Snaží se ze všech sil být dobrou manželkou a starostlivou matkou, ale stále znovu sebe zklamává neschopností tyto role naplnit. Je uvězněna v heteronormativním patriarchálním řádu, viní systém, který upřednostňuje muže a jejich nárok na spokojený život. Přesto však netouží svému muži ublížit, když zjistí, že je lesba, snaží se jej ochránit, přemýšlí o společné budoucnosti a pokouší se dojednat přijatelný kompromis v zájmu jejich společných nedospělých dětí. Emin *coming out* proběhne neplánovaně a opět v duchu představené logiky je to muž, kdo situaci neunes, pokusí se zmanipulovat děti proti matce, a nakonec hlavní hrdinku znásilní. Vize bipolárního světa naplněného střetem mezi muži a ženami se projektuje i do dalších mužských postav, které jsou násilné, záluďné, duševně nemocné či v nejlepším případě nepřítomné. Přesto je v závěru románu dosaženo snad trvalého klidu zbraní a smíření. Petříková podobně jako Brabcová spatřuje za jedním ze základních problémů své hrdinky destruktivní absenci komunikace, je to zde však pouze záležitost technická, která může být snadno překonána. Podstata svízelně nespočívá v samotném zavržení určitého komunikačního způsobu, ale daleko spíše v jeho pouhé nedostatečnosti. Východiskem napravení těžkostí mezi dětmi a rodiči a mezi partnery navzájem je častější a otevřenější komunikace – v tomto ohledu je na rozdíl od vize Brbcové náprava relativně snadná. Ale i u autorky o generaci mladší se replikují společenské memy s podivuhodnou stálostí. Matka unikající, děsící se fyzického kontaktu, ale zároveň žádaná a potřebná je u Petříkové variována

matkou těžko dosažitelnou, fyzicky vzdálenou v cizině, k níž se hrdinka utíká pro radu a jež v konečném důsledku nabídne útěsné řešení pro vznikající lesbický vztah v podobě získání dítěte.

Typickým topoi v beletrii s LGBT+ tematikou je únik, odstup či pouť, které umožní protagonistovi projevit svou přirozenou náklonnost. Ona svého druhu iniciační cesta se stává příležitostí odhodit zábrany, zvyky a v cizím prostředí zaručujícím anonymitu se oddat vášním, popřít mužský princip rozumu. I většinová literatura zná v mnoha podobách cesty severaňu do opěvované Arkádie, jíž jsou ve skutečnosti častěji kraje bližší, ale vždy jižní. V textech s homosexuální tematikou je jih spojen s bájnou představou svobodných stejnopohlavních vztahů antických, s teplem vábícím odhodit svršky a s nimi i notný díl severské uzavřenosti a nastavit svá těla slunci jako všudypřítomné mramorové sochy. Po staletích takovýchto cest zpodobněných v literatuře by se zdálo, že se z nich stalo klišé bez dalšího upotřebení, opak je ale pravdou. Obě autorky nechávají své protagonistky spolu s partnerkami odcestovat do jižních krajů, do Španělska či rovnou (Mannových) Benátek, a tam projevit jejich skutečné city. A teprve na těchto cestách se partnerské vztahy utvrdí, nebo rozpadnou. Pout' slouží jako katalyzátor jejich přeměny, ale zároveň jako prubířský kámen pevnosti spojení.

Poněkud obecnější jev v tomto typu literárních vyjádření tvoří také záležitost distribuce rodinných rolí. Zatímco Ema v románu Petříkové se stále pokouší kopírovat rozvržení mocenských rolí, kterému byla zvyklá z manželství, její o generaci mladší partnerka Anna preferuje rovnoprávný vztah, ve kterém není primární relace dominance a podřízenosti. Nakonec vyplyne, že lesbický poměr je hodnotnější právě v onom ohledu upřednostňování rovného postavení obou jeho členů na rozdíl od vztahů různopohlavních setrvávajících v rigidním modelu patriarchální nadřazenosti. Konečně popření otcovské/mužské role se projeví v plánování společného potomka, jenž je počat z genetického materiálu Annina bratra a Emina vajíčka, přičemž těhotenství probíhá v Annině těle. Složitě manipulace překračující společenské zvyklosti s pomocí moderní medicíny dají vzniknout novému životu, který je od svého počátku vyvážen ze vztahů založených na moci a ovládnání. Podobně jako Brabcová hledá nový komunikační model založený na bezprostřední tělesnosti a okamžitým emocionálním sdílení, pokouší se překonat stávající světový řád, jenž činí

jednotlivé lidské bytosti nešťastné a osamocené, tak také Petříková aktivně vstupuje do světa a přetváří doposud jediné možné biologické procesy ve svůj prospěch. Obě autorky vizualizují ženy ochotné vejít v bolestný střet s realitou, jen jedné je ale dáno prozatím v tomto souboji zvítězit.

Ačkoli oba romány od sebe dělí téměř dvě dekády, koncentrují svou pozornost na podobné okruhy témat, jako by i mladší generace měla potřebu se vypořádávat se stejnými těžkostmi. Přesto jde román Petříkové poněkud dále, nekončí v tragice psychiatrické léčebny, ale dává svým protagonistkám příležitost vystoupit z dantovských kruhů utrpení a prožít život podle svých přání bez ohledu na možnou nepřízeň společnosti.

Když jsou v rodině děti

Určení počtu homoparentálních rodin žijících v České republice je značně složité, protože tato problematika začala být soustavněji sledována teprve v souvislosti s uzákoněním registrovaného partnerství osob stejného pohlaví v roce 2006, přičemž od tohoto data až do současnosti využilo institutu přibližně 3700 párů, z důvodu úmrtí či rozpadu jich však nyní existuje přibližně o tisíc méně. Vznik stejnopohlavních párů s dětmi může nastat několika způsoby: nejčastěji tím, že nový vztah je doplněn dětmi, které přicházejí z předchozích různopohlavních svazků, případně tak, že jeden z páru dítě adoptuje nebo se stane jeho pěstounem. Lze také odůvodněně předpokládat, že děti jsou plánovány již v rámci existujících stejnopohlavních svazků, kdy se využívá náhradního mateřství, umělého oplodnění atd. Určení skutečného počtu dětí vyrůstajících v párech LGBT+ osob je problematické zejména proto, že ne všichni jsou registrováni.

Data vycházející ze sčítání lidu v České republice v roce 2011 hovoří o 46 závislých dětech v domácnostech registrovaných partnerů a celkem o 925 žijící v domácnostech, které deklarovaly, že jsou vedeny párem stejného pohlaví (SÚAVČR 2020). Je tedy patrné, že existují případy, které nespádají ani do jedné z těchto kategorií, lze rovněž předpokládat, že v současné době bude počet těchto dětí také vyšší. Bylo rovněž zjištěno, že rodiče se deklarují nejčastěji jako bisexuálové (45 % mužů a 69 % žen), jako homosexuálové výrazně méně často, v případě žen v 24 %, u mužů pouze v 8 % (SÚAVČR 2020).

Pokud jde o reprezentaci dětí vyrůstajících v homoparentálních rodinách v současné české beletrii, je, jak už jsme konstatovali, jen velmi

omezená. Je-li již v textu zastoupen kupříkladu dětský narátor, pak nikdy nevstupuje do textu z pozice nadhledu, nereflektuje své dětství jako již dospělý jedinec, ale výlučně jako dítě či teenager, který se vyrovnává s neobvyklou rodinnou konstelací. O to zajímavější jsou pak autentické výroky, postoje a názory ze světa reálného. Kutálková (2018) ve své publikaci dává ve větším měřítku vlastně poprvé⁶ příležitost zaznít hlasům dětí, ať už zletilých i nezletilých, které se pokoušejí reflektovat z mnoha různých úhlů pohledu coming out jednoho svého rodiče, případně coming out celé rodiny, zprostředkovávají zkušenost z fungování v dětském kolektivu a provoz rodin s ohledem na nezvyklé konstelace. Ve velké míře pocítují respondenti absenci reprezentace vlastních osudů ve veřejném prostoru, nelíbí se pocítují rozpor mezi tím, co je ve společnosti považováno za normu a co je naopak tabuizováno. Shoda panuje na nutnosti, aby ve veřejném prostoru (ve filmech, na billboardy atp.) byly zpodobňovány rodiny s neobvyklým nebo netradičním uspořádáním a aby i v oblasti vzdělávání byla podporována diverzita. Nespornou součástí mediální komunikace je i ta beletristická. A právě v tomto ohledu se v posledních letech objevila řada publikací, jež do popředí nekladou obvyklou estetickou funkci, ale jejichž základem je funkce persvazivní a terapeutická.

Publikace koncentrující se v nějaké podobě na dětský pohled na tuto problematiku či činící předmětem svého zájmu právě děti vyrůstající v homoparentálních rodinách jsou právě publikace převážně dětskému publiku určené. Neméně zajímavé než samotné texty jsou však i paratexty, které publikace doplňují, zpřesňují a dovysvětlují. Jedná se jednak o nakladatelské texty vyjadřující se ke vhodnosti daného textu pro určitou věkovou kategorii, texty propagačního či shrnujícího charakteru, jednak jde o texty, které se pokoušejí daný text objasnit, přiblížit čtenáři např. pohledem odborníků.⁷ Tyto texty se mj. pokoušejí zarámovat představený narativ jako příběh o výjimečnosti či neobvyklosti v obecném slova smyslu, snaží se nalézt společného jmenovatele, tak aby vyprávění bylo přijatelné i pro mainstreamového čtenáře. V české dětské literatuře s tímto zaměřením se ustanovily dva typy.

⁶ Raritní reflexi dítěte reflektujícího fungování v lesbické rodině jsme zaznamenali v periodiku určeném pro lesbickou minoritu již v 90. letech, srov. Čarlí (1996).

⁷ Srov. např. doslov dětského psychologa k českému vydání knihy pro děti od nizozemských autorek Haanové a Nijlandové *Princ & princ* (2013).

V prvním případě jde o vyprávění, které neakcentuje homoparentalitu jako takovou, ale na alegorickém příkladu se snaží vystavět didaktické vypravování, jehož cílem je přimět čtenáře k poznání, že odlišnost je v životě velmi fluidní hodnotou a záleží pouze na každém jedinci, aby dokázal překonat stereotypní předsudky. Příkladem je kniha Markéty Pilátové *Jura a lama* (2012) pro děti od čtyř let, v níž homoparentální rodina tvoří zásadně neproblematický rámec příběhu, jehož děj je soustředěn na vyrovnání se s odlišností zvířete, které není přijato dalším osazenstvem farmy. Jedná se o velmi účinný model, který nastavuje pravidla vyprávění takovým způsobem, že činí nemožné zpochybnit úvodní rodinný rozvrh bez toho, aby došlo k destrukci fikčního světa. Recipientova pozornost je odvrácena od potenciálně třaskavého motivu a upřena na neproblematickou bajku, jež tvoří jádro vyprávění. Cílem je žádoucí přenos poučení získaného z mravolichného vyprávění na úroveň rámcového rozvrhu textu.

Druhý typ publikací nezastřeně tematizuje stejnopohlavní partnerství a rodičovství, často ovšem na úkor umělecké hodnoty či jakéhokoli smysluplného příběhu. Cílem je zřejmě onen v úvodní části zmíněný úmysl učinit problematiku homoparentality v médiích, potažmo ve společnosti patrnou. V roce 2019 vydali David a Michal Vaničkoví⁸ ilustrovanou knihu pro děti s názvem *Dva tátové a zvědavá holka*. Už v úvodu autoři upozorňují, že se svým textem obracejí nikoli pouze k dětem, ale také k jejich dospělým průvodcům:

⁸ Autoři vystupují rovněž pod pseudonymem / internetovou přezdívkou *Dva tátové*, zejm. na sociálních sítích jako je Instagram, YouTube, popřípadě Facebook, jako takzvaní influenceři. Volba samotné přezdívky odkazující na jejich roli v homoparentální rodině klade do popředí zájmu publika právě jejich rodičovství. Na sociálních sítích oba pánové záměrně tematizují tuto záležitost, učinili ze sebe do jisté míry marketingovou značku, prezentují své děti, jejich výchovu a zároveň tuto záležitost významně monetizují v souladu s dobovými trendy: provozují e-shop, propagují výrobky, služby a firmy, jejichž portfolio míří na děti. Není bez zajímavosti, že velký prostor v prezentaci na sociálních sítích je věnován zobrazení jejich dětí, nechrání nijak jejich identitu, zobrazují je s prezentovanými výrobky atp. Nutno podotknout, že toto počínání není v současnosti nijak výrazněji regulováno a není výjimkou i u tzv. rodičů tradičních. Homoparentálních rodin prezentujících se na sociálních sítích otevřeně se svými dětmi v posledních letech značně přibýlo, a protože tato záležitost není primárním předmětem našeho zájmu, připomeneme ještě Pavlínu a Kristinu Rochovy, vystupující pod přezdívkou *OffroadMámy*, které připravily knížku pro děti a jejich rodiče *Jonáš má dvě maminky* (2020), jež plně spadá do onoho druhého typu publikací pro mladší publikum.

Nejsme rozhodně první ani poslední rodina, kde jsou dva tátové nebo dvě mámy. U nás v Česku je takových domácností přes tisíc. Ale protože je to někdy těžší na vysvětlení, ani ne tak dětem, ale spíš jejich rodičům, vznikla tahle knížka. Pro všechny (Vaniček & Vaniček 2019: 5).

Volba vypravěče věkem rovného předpokládaným recipientům umožňuje čtenářům se s touto postavou identifikovat. Proto i v tomto případě je vypravěčkou malá dívka, jejíž promluvy jsou tvořeny prostými rýmy, nekomplikovanými podobně jako fabule: vypravěčka koncentruje svoji pozornost na novou homoparentální rodinu, jež se nastěhovala do sousedství. Přestože se na vlastní oči přesvědčí, že se jedná o velmi milé lidi, má strach především z reakce svého otce, který čas od času pronáší homofobní výroky. Otcova nenávisť či snad jeho strach mizí v okamžiku, kdy i on vlastní zkušeností zjistí, že jeho noví sousedi se v ničem zásadním neliší od jeho rodiny. Titul pak vrcholí idylou: „Dnes je to rok, co bydlíme vedle duhové rodiny, táta přežil šok, máma se sousedy povídá celé hodiny. Na jaře společně na proutí chodíme, v létě se v Chorvatsku na pláži potíme“ (30).

Poselství textu je tedy jednoznačné: preferovanou a na oči stavěnou hodnotou je konformita. Tzv. *duhové rodiny* se vymykají pouze nedůležitou drobností, která se rozplyne v množství podobností sdílených s majoritou. Text však artikuluje ještě podstatnější poselství – strach pochází z neznalosti, odcizenosti. Má-li tedy dojít k žádoucí změně v postoji majority, měly by i stejnopohlavní páry se svými dětmi veřejně prezentovat své rodiny, a napomáhat tím k detabuizaci tohoto způsobu soužití. Dodejme, že apel na pozitivní akci aktérů je doposud v české literatuře s LGBT+ tematikou nepříliš obvyklý.

Dalším autorským počinem dvojice Davida a Michala Vaničkových je ilustrovaná knížka pro děti od tří let (a jejich rodiče, jak je explicitně uvedeno) s názvem *O Vánocích spolu* a s podtitulem *příběhy o rodinách, lásce a důležitých poselstvích Vánoc* (2020). Kniha představuje osm příběhů, v kterých se objevují různé modely rodin:

Ne vždycky je to rodina, kde je máma, táta a děti. Stejně jako ve skutečném životě, i tady máme rodinky, které tvoří třeba jen babi s dědou, jedna maminka, co zůstala na děti sama, tatínek se synem, nebo mladý pár který se těší na miminko (Vaniček & Vaniček 2020: 5).

Ačkoli se protagonisté jednotlivých vánočních příběhů liší, tematicky je spojuje pocit jakési nekompletnosti, nedostatek celistvosti. Zpravidla ve vztahu někdo nebo něco chybí, ať už se jedná o partnera, tatínka nebo dítě, a jeho nalezením, objevením nebo náhradou dojde ke vzniku kompletní jednotky, teprve ta umožňuje prožít pravé štěstí. Je patrné, že účelem knihy bylo sice na jedné straně vykreslit mnohost podob rodinných modelů, ale byl dán prostor rovněž pro akcentaci rodinného života, a zvláště života s dětmi jako preferovaného způsobužití, který jediný přináší štěstí. Rodinné modely odporující myšlenke komplementarity, komplexnosti a přítomnosti dětí jsou a priori méněcenné. Homoparentální rodina se pak objevuje v jednom z příběhů, ve kterém dva partneři adoptují dvojčata z dětského domova. Ten je líčen jako prostor, jenž zabezpečí děti po materiální stránce, ale nedokáže saturovat jejich citové potřeby:

Podobně to měla několik let i dvojčata Magda a Roman. Nikdy neměla domov, už od miminek bydlela v ústavu a v životě nikomu nemohla říkat mámo a táto. Zní to hodně smutně, takže vás možná překvapí, že to byly ve skutečnosti veselé děti, o které se tety v dětském domově staraly láskyplně jako o vlastní. Ale každoročně, když nastal Štědrý den a několik jejich kamarádů odjelo na svátky alespoň k příbuzným, Magda i Románek museli zůstat v domově. A to už jim líto bylo. Magdička každé Vánoce proplakala a stále doufala, že se přece jen otevřou dveře a někdo jim také dá opravdový domov. (28)

S ohledem na předpokládané dětské čtenářské publikum se pochopitelně neproblematizuje fungování takovýchto rodin. Je-li v publikaci vykreslena celá škála různých rodinných modelů včetně homoparentálního, je nasnadě, že účelem bylo vylíčit tento typ rodinného uspořádání jako jednu z mnoha variant. Nejde o vydělování, ale spíše o žádoucí inkluzi, včlenění doposud neobvyklého uspořádání mezi modely další.

Závěr

Můžeme-li co obecného říci o vývoji zobrazování rodinných vztahů v české beletrii s LGBT+ tematikou z posledních třiceti let, již jsme se pokusili nastínit nutně tezevitě a reduktivně na výběru beletristických textů, pak konstatujeme analogii teorii McLuhanově zpětného pohledu (či zrcátka), podle níž přechod k vyspělejšímu technologickému stupni je nerozlučně

spjat s absorpcí stupně předchozího, který je nutně obohacen o další významy. Vývojově starší fáze tedy není zapomenuta či popřena, ale rozmnožena v bohatství dalších a mohutnějších propojení. Končí-li však McLuhanova vize ve splynutí v elektronickém proudu dat, v médiu všepohlcujícím (mysleme prozatím třeba Internetu), pak by se rozumělo, že i menšinová literatura v určitém okamžiku překoná uzavření svého ghetta a bude přínosem většinové kultuře, jejím obohacením a posílením. To je ovšem idea značně spekulativní, pro niž zatím nenacházíme doklady.

Pakliže jsme v úvodu k této stati konstatovali aktuální koexistenci různých (často diametrálně odlišných) životních trajektorií příslušníků LGBT+ minority, dokladovali jsme rovněž v případě beletrie současnou koexistenci přístupů radikálně nových i takových, se kterými se setkáváme již po dekády. Vedle sebe se tak na knižním trhu objevují tituly, jejichž snaha o obhajobu homosexuality, koncentrace na problematiku coming outu a těžkostí jedinců s odlišnou citovou či sexuální orientací nebo genderovou identitou si v ničem nezadá s knihami, které tatáž témata zpředměťovaly na počátku 90. let 20. století; a pak jsou zde tituly, které popisují radostný život velkoměstských gayů a leseb, pro něž sexuální orientace je důvodem k radosti a oslavě a nijak jim nebrání v naplnění jejich snů a tužeb. Komplex menšinové literatury je živý, bohatý a barevný, jako je košatá a těžko uchopitelná existence předmětných minorit. Nemůžeme tedy potvrdit fungování jednotných, převažujících či preferovaných rodinných vztahových uspořádání, jsme schopni zakončit pouze konstatováním jejich různorodé povahy s některými převažujícími rysy.

Bibliografie

- Brabcová, Z. (2000). *Rok perel*. Praha: Garamond.
- Čárlí. (1996). Chválkov si chválím. *Promluvy: kulturně-informační měsíčník nejen pro lesbické ženy*, (4), 16.
- Dunbar, R. I. M. (2009). *Příběh rodu Homo: Nové dějiny evoluce člověka*. Praha: Academia.
- Gottschall, J. (2012). *The storytelling animal: How stories make us human*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Haan, L. de, & Nijland, S. (2013). *Princ & princ* (přel. A. Elbel). Praha: Meander.
- Hodrová, D. (2001). *--na okraji chaosu--: Poetika literárního díla 20. století*. Praha: Torst.

- Hruška, P. (ed.) et al. (2008). *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia.
- Jedličková, A. (2008). Zuzana Brabcová: Rok perel. In: P. Hruška (ed.), *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia.
- Kutálková, P. (2018). *Sešívání rodiny: Nový život zevnitř i zvenku: přípravná studie mapující rizika a kroky k řešení sociálního vyloučení dětí, adolescentů a mladých dospělých, kteří vyrůstají v rekonstruovaných rodinách stejnopohlavních párů, či jejichž jeden z rodičů je gay/lesba či transgender osoba*. Praha: PROUD.
- Lévy, P. (1998). *Becoming virtual: Reality in the digital age*. New York – London, Plenum Trade.
- Petríková, R. (2018). *Druhá šance*. Praha: Euromedia.
- Pilátová, M. (2012). *Jura a lama*. Praha: LePress.
- Rochová, P.; Rochová, K. (2020). *Jonáš má dvě maminky*. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav: Pavlína a Kristina Rochovy.
- Ryan, M.-L. (2015). *Narativ jako virtuální realita: Imerze a interaktivita v literatuře a elektronických médiích*. Praha: Academia.
- SÚAVČR. (2020). *Známé neznámé registrované partnerství: Statistiky RP v Česku po 14 letech*. Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Získáno 12. červen 2021, z <https://www.soc.cas.cz/aktualita/zname-nezname-registrovane-partnerstvi-statistiky-rp-v-cesku-po-14-letech>
- Šidáková Fialová, A. (ed.) (2014). *V souřadnicích mnohosti: Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích*. Praha: Academia.
- Trávníček, J. (2019). *Rodina, škola, knihovna: Náš vztah ke čtení a co ho ovlivňuje (2018)*. Brno: Host.
- Vaniček, D.; Vaniček, M. (2019). *Dva tátové a zvědavá holka: Knížka pro děti a jejich rodiče*. Stará Boleslav: Dva tátové.
- Vaniček, D.; Vaniček, M. (2020). *O Vánocích spolu: Příběhy o rodinách, lásce a důležitých poselstvích Vánoc*. Stará Boleslav: Dva tátové.
- Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: A new synthesis*. Harvar: Belknap Press of Harvard University Press.
- Wolf, M. (2019). *Reader, come home: The reading brain in a digital world*. New York: Harper.

On some new forms of family relationships in contemporary Czech fiction featuring LGBT+ themes

Summary

The study addresses the issue of the depiction of homosexual partnerships and family relationships in contemporary Czech prose with LGBT+ themes. The introductory part defines the subject of interest. The family is defined as a union based not exclusively on genetic kinship, but also on other ties of social character (adoption, guardianship), while a long-term union of persons without children of their own is equally considered a family. The matter of cultivation theory in the field of fiction is discussed. Although fiction is an effective medium, it cannot perform a cultivation and awareness-raising function between the minority and the majority society, as minority LGBT+ literature is read nearly exclusively by the minority. In the analytical part, the paper focuses on the analysis of titles of contemporary Czech literature for adult readers referring to lesbian relationships (Zuzana Brabcová *Rok perel* and Renáta Petříková *Druhá šance*) and titles intended mainly for children audiences which thematize family constellations in LGBT+ families with children. The article concludes that in contemporary Czech LGBT+ prose, fundamentally different narratives coexist, oscillating between a self-liberating or therapeutic function: texts dealing with the problem of coming out and coming to terms with one's own identity – and free, joyful writing about the pleasant life of non-heteronormative individuals in the contemporary world. The basic defining characteristic of this kind of literature, then, is its inherent variety.

Michal Čuřín působí na Katedře českého jazyka a literatury Univerzity Hradec Králové. Ve své odborné činnosti se zabývá problematikou minorit v současné české literatuře, čtenářstvím dospívajících a didaktikou literatury.

e-mail: michal.curin@uhk.cz

Александър Георгиев¹
(София)

Медийни и педагогически дискурси за т.нар. куйър литература за деца в България

Ключови думи: куйър литература за деца, ЛГБТ+, дискриминация, образователни политики, медийна репрезентация

Keywords: queer literature for children, LGBT+, discrimination, education policies, media representation

Увод

Куйър литературата за деца е ново явление в България. Илюстрираната приказка за деца *Мравин и планетата Гора* с автор Великан Василева (2020) е първото подобно произведение, герои от които могат да бъдат категоризирани като хомосексуални. Още с излизането си книгата предизвика поляризиран медиен дебат, в който, от една страна, защитниците на произведението открояваха неговите качества, новаторство и потенциален положителен социален ефект, докато противниците дадоха израз на своите опасения, че подобен текст застрашава както общоприети социални норми, така и здравето и развитието на читателите. В тази статия ще опитам да начертая някои отправни точки, които биха били от полза за бъдещото изследване на това издание, като го представя както в контекста на появата му в България през 2020 г., така и като част от ред подобни произведения за деца, които са обект на научен интерес в други страни. Поставям си за цел също така да очертая, на базата на съществуващите към момента научни разработки, възможните ефекти от използването на куйър литература за деца, включително и в образователна среда.

¹ ORCID: 0000-0002-4568-7681

Куиър литературата за деца

До неотдавна книгите за деца са преобладаващо или изключително хетеронормативни. Хетеронормативността може да бъде дефинирана като „възгледите, практиките и политиките, които отреждат на хетеросексуалността привилегирована позиция и повече или по-малко открито я приемат като стандарт за нормалност в определена група, общност или общество“ (М. Warner цит. по Gegenfurtner, Gebhardt 2017: 217). Хетеронормативните книги за деца поддържат дискурс, който допуска, че всички деца са хетеросексуални. Това допускане съдържа известно противоречие, тъй като едно от възраженията, повдигани срещу детските куиър книги, е че те накърняват „невинността“ на децата, които биват разглеждани като субекти извън категорията на сексуалността, но в същото време доминантният дискурс вече предполага тяхната хетеросексуалност (Świetlicki 2020). Лий Еделман проблематизира образа на детето като свързан с репродуцирането на социалния ред, с концепцията за бъдеще, което преповтаря миналото, ограничавайки възможността за промяна (Edelman 1998).

Първоначално думата *куиър* (*queer*) в английския език означава „странен, особен“. В периода 1970–1990 г. значението ѝ се променя и се свързва основно с означаването на хомосексуални хора, като думата се употребява пейоративно, има обидни конотации (Shi, Lei 2020: 3–4). През 90-те години думата започва да се употребява с положително значение (Świetlicki 2020: 536). Дейвид Халпърин определя „куиърността“ (*queerness*) като това, което „стои срещу нормалното, легитимното, доминантното... [и]² не се ограничава до лесбийките и гей мъжете“ (цит. по Świetlicki 2020: 537).

Първите книги за деца, които включват ЛГБТ персонажи, се появяват през 80-те години на ХХ в. Допреди това литературата за деца често е разглеждана като по-малко значим обект на изследване в сравнение с литературата за възрастни. Разнообразието (*diversity*) в книгите за деца се свежда предимно до различие по отношение на религията, расата и способността (*ability*). Едва с първите куиър книги започва и засягането на темите за сексуалността и пола. В тях куиър персонажите са основно хомосексуални цисджендър

² Тук и по-нататък с квадратни скоби се обозначава добавеното от автора на статията.

родители. Подобни издания се посрещат критично, дори враждебно, някои биват изгаряни (Epstein 2012: 288–290).

Книгите за деца могат да бъдат дихотомично разделени на книги огледала, които четем, за да видим отражение на себе си и собствения си свят, и книги прозорци, които ни предлагат поглед към света и живота на другите, с които може и да нямаме директен досег (Epstein 2012: 287). *Мравин и планетата Гора* може да функционира и в двата модуса.

Еднополовите семейства в България често остават невидими. Отношенията между семействата, съставени от партньори от един и същи пол, не са регламентирани от законодателството в България. Съществуването им е свързано с обществена стигма и риск от сблъскване с дискриминационно или агресивно поведение. Самите еднополови семейства често не се определят като такива, въпреки че следват нормативни семейни модели, които са много близки до тези, в които живеят семействата от разнополови партньори (Петков 2018). *Мравин и планетата Гора* за първи път дава шанс на тези семейства в България да се разпознаят в литературно произведение с български автор. Към модуса на произведението като книга прозорец ще се върна малко по-късно.

В англоезичния свят са налице редица примери за куиър литература за деца. Дженифър Милър (Miller 2018) разграничава „стара“ и „нова куиър литература за деца“. Повдига се въпросът дали всяка книга, включваща ЛГБТ персонажи, може да се нарече куиър литература, тъй като в първите подобни издания, както и в много по-нови, всъщност са включени само хомосексуални персонажи, което изключва бисексуалните, транссексуалните, интерсексуалните и т.н. (Epstein 2012: 292). Според Дженифър Милър (Miller 2018: 2) старата куиър литература е посветена на „стеснено виждане за нормалността“, което включва някои хора и изключва други, категоризирайки ги като малцинства, докато новата куиър литература отхвърля това йерархично противопоставяне между куиърност и хетеросексуалност (*straightness*) и открива трансформативни възможности за съществуването на свят, в който категориите са в отношения на равнопоставеност и съжителство.

Това разграничение има своето значение, но пренасянето му в източноевропейски контекст, където (както е и в България) детските книги, включващи ЛГБТ персонажи, са все още единици, изглежда прибързано. Матеуш Шветлицки (Świetlicki 2020) разглежда излязлата през 2017 г. в Украйна книга „Мая и нейните майки“ (*Майя та її мами*) и повдига въпроса дали такова произведение може да се окачестви като куиър литература. Книжката представя двете майки от заглавието едва на една от последните страници, като преди това запознава читателя с различни семейства, например с „деца на икономически мигранти, бежанци, разведени родители или [деца], заченати инвитро“ (Świetlicki 2020: 540). Освен в заглавието, двете майки на главната героиня Мая са споменати само веднъж: „Имам две майки. Хората често се чудят как е възможно. [...] майките ми не са тайна, те са съвсем истински. Обичат се една друга и обичат мен“. (цит. по Świetlicki 2020: 541)³. Според Шветлицки в контекста на Източна Европа и в частност на Украйна, „Мая и нейните майки“, макар да е трудно да бъде окачествена като куиър литература в смисъла, посочен по-горе, представлява радикален жест, който предизвиква множество разгорещени реакции. Книгата първоначално е приета добре, докато остава позната на тесен кръг читатели, но при опит да бъде представена на най-значимия панаир на книгата в Украйна, консервативни и ултранационалистки организации, както и някои влиятелни фигури, отправят протестни писма, в които окачествяват изданието като пропаганда, като „последния пирон в ковчега на украинското семейство“, и призовават представянето да бъде отменено (Świetlicki 2020: 537).

Представлява ли куиър литература *Мравин и планетата Гора*? Изданието е значително по-малко провокативно дори от украинското. Заглавието и корицата на книгата не съдържат никакви индикации, че книгата включва ЛГБТ герои, персонажите са насекоми и животни, а действието е пренесено на „планетата Гора“, което дистанцира произведението от контекста на неговото създаване. Хомосексуалността в *Мравин и планетата Гора* е представена условно и индиректно. Госпожица Бътърфлай и Мис Бръмбарова са описани

³ Всички преводи са мои, от английски и от посочените източници – бел. авт. {Чий е преводът и от какъв език???

като „приятелки по живот“, а за „господата лебеди“ разбираме, че „живеят заедно, защото се обичат“. Също така в дадените в края на книгата сведения за животните, които са и герои в произведението, се споменава, че „[ч]ерните лебеди имат един и същ партньор през целия си живот, като в някои случаи се събират двама мъжки и прекарват живота си заедно“ (Василева 2020).

Налице е характерното за „старата куиър литература“ ограничаване на репрезентацията до хомосексуални персонажи, които са в ролята на родители (в случая с Госпожица и Бътърфлай и Мис Бръмбарова) и дори просто партньори („господата лебеди“). Главният герой Мравин в едноименната книга е белязан от друг вид различие, а именно дислексия. Всъщност третирането на въпроса за еднopolовите семейства и изобщо сексуалната ориентация, различна от хетеросексуалността, представлява малка част от темите, които книгата засяга, сред които са темата за порастването, за експлоатацията на детски труд, за осиновяването, емпатията и др.

Поради това окачествяването на *Мравин и планетата Гора* като „нова куиър литература“ според набелязаните от Дженифър Милър (Miller 2018) критерии, разгледани по-горе, е трудно. В известна степен е трудно илюстрираното издание за деца да бъде определено дори като „стара куиър литература“, поради пределната условност и завоалираност на представянето на темата за хомосексуалността и еднopolовите семейства. Причината авторката Великан Василева да избере този подход със сигурност се корени в желанието текстът на произведението да бъде подходящ за малки деца, както и да поднесе информацията по индиректен и деликатен начин.

Въпреки че книгата *Мравин и планетата Гора* сама по себе си е трудно да бъде категоризирана като „куиър литература“, особено в сравнение с подобни произведения в англоезичния свят, нейната (медийна) рецепция е особено остра.

Медийни и дискурси за *Мравин и планетата Гора* и куиър литературата за деца

Мравин и планетата Гора предизвика разгорещен и поляризиран медиен дебат непосредствено след като излезе на пазара. Основните критики представят произведението като опасно за децата,

развращаващо, „насаждащо хомосексуализъм“, идеологическа пропаганда и т.н. Научните постижения към момента разколебават състоятелността на подобни опасения. Човешката сексуалност и полова идентичност са устойчиви характеристики със здрава биологична основа и не подлежат на промяна в следствие влиянието на външни фактори, излагане на определен тип информация, възпитание и убеждаване. Разпространението на хомофобията и нетолерантността към нехетеросексуалните и нецисджендър хора се свързват с по-ниски нива на интелигентост и образование, както и с по-силни консервативни и религиозни убеждения (Gegenfurtner, Gebhardt 2017).

Според Робин Маккалъм и Джон Стивънс идеологическото съдържание е част от всяко речево произведение, включително литературата за деца, доколкото идеологията, разбираема като имплицитното знание, организиращо социалния свят и отношенията в него, се съдържа в езика. Според изследователите всяко произведение съдържа идеологическа позиция, която може да утвърждава или да отхвърля доминиращите схващания в определено общество. В повечето случаи произведенията, които изглеждат идеологически неутрални просто са в унисон с доминиращата в даден социокултурен контекст идеология (McCallum, Stephens 2011: 359 и сл.). В този смисъл идеологическият план в съдържанието на „Мравин и планетата Гора“ изпъква, защото влиза в противоречие с хетеронормативните (и хомофобските) нагласи в българското общество.

При представянето на книгата в общностното ЛГБТ пространство The Steps в София на 26 май 2021 г. организирана група прави опит да провали събитието. Върху витрината на мястото, където се провежда представянето, са разлепени плакати с надпис Stop LGBT Virus. Атаката е част от поредица инциденти преди традиционното шествие за равнопоставеност София прайд (Sofia Pride). На 27 май при представянето на две книги, издадени от Младежката ЛГБТ организация „Действие“⁴, сградата на Радио Пловдив, в която се провежда събитието, е обградена от група мъже с качулки, които, въпреки полицейското присъствие, успяват да влязат в залата, блъска

⁴ Става дума за сборниците с интервюта „Смелостта да бъдеш: част втора“ (2020, София) и „Смелостта да бъдеш родител“ (2021, София).

организаторите и се опитват да вземат книгите от публиката. На 30 май при представяне на филма „Черупки“ на режисьорката Слава Дойчева присъстват младежи с маски на Български национален съюз⁵ и „Луковмарш“⁶ и остават по време на прожекцията. На 1 юни входовете на двата клуба The Steps и Rainbow Hub в София са вандализирани и облепени с хомофобски стикери. На 6 юни преди прожекция на късометражни филми и при очаквания за нови провокации ЛГБТ общността организира жива верига под наслов „Пазим културата“. На същото място се събират и защитници на т.нар. традиционни ценности. Всички тези събития не предизвикват политическа реакция, с изключение на „Зелено движение“, които публикуват позиция, в която се обявяват „срещу проявите на агресия над групи от обществото в България независимо от техния пол и сексуална ориентация“.

Острите реакции не са изненадващи за българското общество, в което хомофобията е широко разпространена, както показват редица проучвания. Независимата неправителствена организация ILGA-Europe класира 49 държави по признаването и защитаването на правата на ЛГБТ хората. Резултатите се изразяват в проценти (100% – пълно зачитане и равноправие, 0% – тежки нарушения на човешките права и дискриминация). През 2020 г. България получава 20% и се нарежда в класацията сред страни като Литва и Италия (26%), Молдова и Румъния (19%), Лихтенщайн (18%), Латвия (17%) и Полша (16%). Освен това през последните години се забелязва негативна тенденция. През 2014 г. България получава 30%, които постепенно спадат до 20% и оценката на страната се задържа на това ниво от 2019 г. до момента (Rainbow Europe | ILGA-Europe 2021).

Приемането на хомосексуалните хора в българското общество през последните години спада. През 2019 г. 71% от анкетираните от Евробарометър в България са напълно несъгласни с твърдението „Няма нищо лошо в сексуалните отношения между две лица от един

⁵ Крайнодясна организация, която се свързва с хомофобски прояви още от провеждането на първото шествие за равноправие на ЛГБТ хората в България през 2008 г.

⁶ Провеждано в София шествие на крайнодесни организации и националисти.

и същи пол“, а на въпроса „Колко комфортно бихте се чувствали, ако някое от вашите деца е в романтична връзка с човек от същия пол?“ 80% от респондентите дават отговор „некомфортно“ (цит. по Габровска 2020: 6).

Респондентите в проведеното от Ресурсен център „Билитис“ „Проучване сред ЛГБТИ хората в България“ „в огромното си мнозинство са на мнение, че България е по-лошо място за живеене за тях в сравнение с повечето страни от ЕС“. От 2012 г. нараства тревожността от разпространение на дискриминация, основана на сексуалната ориентация и половата идентичност. Увеличават се случаите на дискриминация в училищата и университетите (Ресурсен център „Билитис“ 2020: 6, 8).

Проучване на Ресурсен център „Билитис“, публикувано през 2021 г., разкрива тревожната ситуация за ЛГБТ учениците в България. Повече от 75% от анкетираните са били обект на физически или вербален тормоз поради своята сексуална ориентация или полова идентичност, а над 80% са чували реч на омразата (Писанкънева, Паганис 2021: 7). „Повечето анти-ЛГБТИ инциденти в България се случват в училище, последвани от инциденти на улицата и у дома“ (Писанкънева, Атанасова 2020: 9). ЛГБТИ учениците се чувстват несигурни и възприемат училищната среда като „предизвикваща страх, неуважителна към многообразието и проблемна“ (пак там: 10–11).

Мнозинството от респондентите, взели участие в проучването сред ЛГБТИ хората в България смятат, че най-подходящият момент за включване на ЛГБТ проблеми в учебната програма е между 5. и 7. клас (Ресурсен център „Билитис“ 2020: 8).

Роля за влошаването на социалния и политически климат за ЛГБТ общността изиграва и дебатът за ратифициране на Истанбулската конвенция в България, започнал в началото на 2018 г. По време на обсъжданията на Истанбулската конвенция в мейнстрийм медийния дискурс навлезе понятието „джендър идеология“, което беше използвано за да квалифицира и *Мравин и планетата Гора*. „Джендър идеологията“ е конструкт на т.нар. антиджендър движения, които се борят за ограничаване правата на жените и ЛГБТ хората (Darakchi 2019). Според Стефани Майър и Биргит Сауер (Mayer, Sauer 2017) „джендър идеологията“ представлява „празно означаемо“ с различни

и противоречащи си значения. В същото време понятието „джендър“ започна да се употребява с множество детерминологизирани значения и с пейоративна конотация, включително за означаване на хомосексуални и трансджендър хора. През същата 2018 г. Институтът „Отворено общество“ отчита двойно нарастване на съобщаването на реч на омразата, насочена към хомосексуални хора, спрямо 2016 г. (Иванова 2018: 2). Общественият дебат допълнително влошава възможностите за училищни политики и практики, които да подобряват средата за ЛГБТ ученици и превръща темата за пола и сексуалността в „опасна“, поради което родителите и учителите са по-склонни да допускат, че е неподходящо да се повдига в училищна среда (Писанкънева, Паганис 2021: 8).

Куиър литературата: ефекти и употреби в образователна среда

Могат ли издания като *Мравин и планетата Гора* да бъдат отправна точка за създаване на подкрепяща и приемаща среда и борба с хетеронормативни, хомофобски и трансфобски стереотипи? Литературата за деца, представяща многообразието от идентичности и ситуации служи, от една страна, като огледало, позволявайки на децата, които живеят в еднополови семейства или са свързани по друг начин с ЛГБТ общността, да открият своя образ в художествената литература, която четат, което има легитимиращ ефект и утвърждава нормалността на ситуацията, в която се намират. От друга страна, тези произведения служат като прозорец към другия и създават условия за повдигане и подходящо обсъждане на теми табу, което може да допринесе за неутрализирането на негативни стереотипи и утвърждаване на ценности като толерантност и приемане (Epstein 2012: 287–288).

Повдигането на въпроса за различните семейни конфигурации по един подходящ за възрастта на децата начин би могло да бъде част от по-дългосрочна стратегия за възпитаването на приемане на различието в неговите различни измерения, за което книгата *Мравин и планетата Гора* би могла да бъде полезна, тъй като представя множество специфики на човешкото многообразие. Част от аргументите на критиците на изданието в медийния дискурс се основават на презумпцията, че книгата е насочена към аудитория, за която е твърде

рано да бъде запознавана с подобни проблеми, но изследванията показват, че още на възраст от 3 до 5 години децата демонстрират възможност да проявят разбиране за съществуването на различни семейства (включително еднополови), също както са склонни да възприемат стереотипи и да се отнасят различно към групи, обединените от характерни признаци (раса, пол, етнос, увреждане и др.) (Kelly 2012, цит. по Farr et al. 2019).

Много изследвания приемат ЛГБТ книгите за деца като възможност за преодоляване на негативните стереотипи и възпитаване на взаимно уважение, приемане и толерантност (Baker 2013; Hedberg et al. 2020; Sanders, Mathis 2013). Някои изследователи обаче изразяват съмнения, че само по себе си включването на ЛГБТ съдържание в учебните програми е достатъчно за постигането на промяна в нагласите и училищния климат. В имплицитно или експлицитно хомофобски институции обсъждането на ЛГБТ въпроси може да доведе до свободно изразяване на хомофобски възгледи, което би могло да има ефект на допълнително задълбочаване на нормализирането на такива дискурси (Clark, Blackburn 2009).

Освен това учителите често се притесняват да дискутират теми, свързани със сексуалността, в училище, тъй като смятат, че те трябва да се обсъждат в семейството, и изпитват страх, че могат да предизвикат негативни реакции от страна на родителите и дискриминация на работното място от страна както на своите колеги, така и от страна на учениците (от усилията за справяне с негативните последици от хетеросексизма и хомофобията – Clark, Blackburn 2009: 31). Според изследване на Ресурсен център „Билитис“ училищата в България стават още по-предпазливи след промяната на обществените настроения в резултат от обсъжданията в медийното пространство на предложението за ратифициране на Истанбулската конвенция (Писанкънева, Атанасова 2020: 8). Когато училищата имат подкрепящи политики, учениците не отпадат и се представят по-добре (Писанкънева, Паганис 2021: 5), а влияние върху училищния климат оказват и политиките, които не са директно свързани с образованието (Fields, Wotipka 2020).

Заклучение

Появата на първата ЛГБТ книга за деца от български автор предизвика поляризиран дебат в медийното пространство и множество остри негативни реакции, представящи произведението като опасно и нежелано, въпреки че в контекста на чуждестранната куиър литература за деца то не представлява ново явление и се вписва по-скоро в ранния ЛГБТ литературен дискурс за деца. Научните изследвания подхождат към подобни издания от различни гледни точки и ги разглеждат в множество аспекти като преобладаващо изследователите откриват в книгите за деца, които включват ЛГБТ герои, материали, които могат да представляват първа стъпка и инструмент за проблематизиране на хетеронормативността и свързаните с нея форми на дискриминация, с които се сблъскват и множество деца и младежи в България, включително в образователните институции. Изследванията, свързани с въпроси, имащи отношение към ЛГБТ общността, се сблъскват с обществена, медийна и институционална съпротива в България (Darakchi 2018), но при обсъждането на куиър книгите за деца неизбежно се стига до въпроса за социализирането на младежите, за тяхното психологическо благосъстояние, което е свързано и с институционалните форми на образование и влиянието, което училищната среда оказва върху резултатите от обучението. Подобряването на тази среда може да бъде подпомогнато от изследванията и на ЛГБТ литературата за деца.

Библиография

- Василева, В. (2020). *Мравин и планетата Гора*. София: Colibri.
- Габровска, Н. (2020). *Нагласи към ЛГБТИ учениците в българските училища*. София: Фондация „Сингъл степ“.
- Иванова, И. (2018). *Обществени нагласи спрямо речта на омразата в България през 2018 г.* Институт Отворено общество – София. <https://osis.bg/wp-content/uploads/2018/12/2018-Hate-speech-BG-final.pdf> [6 XII 2021]
- Петков, В. (2018). Семействата на Шрьодингер: някои аспекти от ежедневието на еднополовите семейства в България. В: *Семинар БГ*, 17. <https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy17/item/552-semeystvata-na-schrodinger.html> [6 XII 2021]
- Писанкърнева, М., Атанасова, Б. (2020). *Проучване на нуждите на ученици, родители и училищни специалисти, свързани с подобряване на мерките за превенция и борба с насилието в българските училища*.

- София: Ресурсен център „Билитис“. https://bilitis.org/wp-content/uploads/2021/08/CHOICE-National-Report-Bulgaria_Final_BG.docx.pdf [6 XII 2021]
- Писанкънева, М., Паганис, Ф. (2021). *Безопасни училища за ЛГБТИ учениците*. София: Ресурсен център „Билитис“. https://old.bilitis.org/wp-content/uploads/2021/06/CHOICE-Guidelines-SchoolPolicies_BG.pdf?_gl=1*badv9m*_ga*NzE5NDE1MDgwLjE2Mjgxnjc4ODQ*_ga_ZFPZN9LSDS*MTYyOTY1NzY2NC41LjEuMTYyOTY1NzczMS4w [6 XII 2021]
- Ресурсен център „Билитис“ (2020). *Проучване сред ЛГБТИ хората в България*. (2020). https://bilitis.org/wp-content/uploads/2021/08/BrinkItOnline-LGBTI-Survey-2020_Web.pdf [6 XII 2021]
- Baker, J. M. (2013). *How Homophobia Hurts Children: Nurturing Diversity at Home, at School, and in the Community*. New York–Abingdon: Routledge.
- Clark, C. T., Blackburn, M. V. (2009). Reading LGBT-themed literature with young people: What's possible? *English Journal* 98 (4), 25–32.
- Darakchi, S. (2018). Emergence and development of LGBTQ studies in post-socialist Bulgaria. *Journal of Homosexuality* 67 (3), 325-334.
- Darakchi, S. (2019). “The Western Feminists Want to Make Us Gay”: Nationalism, Heteronormativity, and Violence Against Women in Bulgaria in Times of Anti-gender Campaigns. *Sexuality and Culture* 23 (4), 1208–1229.
- Dedeoglu, H., Lamme, L. L., Ulusoy, M. (2012). Turkish preservice teachers' perceptions of children's picture books reflecting LGBT-related issues. *Journal of Educational Research* 105 (4), 256–263.
- Edelman, L. (1998). The Future is Kid Stuff: Queer Theory, Disidentification, and the Death Drive. *Narrative* 6 (1), 18–30.
- Epstein, B. J. (2012). We're Here, We're (Not?) Queer: GLBTQ Characters in Children's Books. *Journal of GLBT Family Studies* 8 (3), 287-300.
- Farr, R. H., Salomon, I., Brown-Iannuzzi, J. L., Brown, C. S. (2019). Elementary School-age Children's Attitudes Toward Children in Same-Sex Parent Families. *Journal of GLBT Family Studies* 15 (2), 127–150.
- Fields, X., Wotipka, C. M. (2020). Effect of LGBT anti-discrimination laws on school climate and outcomes for lesbian, gay, and bisexual high school students. *Journal of LGBT Youth*, 1–23.
- Gegenfurtner, A., Gebhardt, M. (2017). Sexuality education including lesbian, gay, bisexual, and transgender (LGBT) issues in schools. *Educational Research Review* 22, 215–222.
- Hedberg, L., Venzo, P., Young, H. (2020). Mums, dads and the kids: Representations of rainbow families in children's picture books. *Journal of LGBT Youth*. <http://dx.doi.org/10.1080/19361653.2020.1779164>

- Kelly, J. (2012). Two daddy tigers and a baby tiger: Promoting understandings about same gender parented families using picture books. *Early Years* 32 (3), 288–300.
- Mayer, S., Sauer, B. (2017). Gender ideology in Austria: Coalitions around an empty signifier. In: Kuhar, R, Paternotte, D. (eds.) *Anti-Gender Campaigns in Europe: Mobilizing against Equality*. Lanham: Rowman & Littlefield, 23–40.
- McCallum, R., Stephens, J. (2011). Ideology and children's books. In: Wolf, S.; Coats, K.; Enciso, P.A.; Jenkins, C (eds.). *Handbook of research on children's and young adult literature*. New York: Routledge, 371–385.
- Miller, J. (2018). For the little queers: Imagining queerness in “new” queer children's literature. *Journal of Homosexuality* 66 (12), 1645–1670.
- Rainbow Europe | ILGA-Europe. (2021). <https://www.ilga-europe.org/rainboweurope> [6 XII 2021]
- Sanders, A. M., Mathis, J. B. (2013). Gay and lesbian literature in the classroom: Can gay themes overcome heteronormativity? *Journal of Praxis in Multicultural Education* 7 (1), 6.
- Shi, Y., Lei, L. (2020). The evolution of LBGT labelling words: Tracking 150 years of the interaction of semantics with social and cultural changes. *English Today* 36 (4), 33–39.
- Świetlicki, M. (2020). Such Books Should be Burned! Same-Sex Parenting and the Stretchable Definition of the Family in Larysa Denysenko's and Mariia Foya's *Maya and Her Mums*. *Children's Literature in Education* 51, 534–543.

Media and scholarly discourse on a new type of literature for children in Bulgaria

Summary

The article examines the first children's book by a Bulgarian author in which same-sex couples can be recognized. The book, published in 2020, is examined within the context of Bulgarian society, in which homophobic attitudes are still widespread, and within the sensationalist and manipulative media representation. It is positioned within the queer literature for children according to J. Miller's typology of “old” and “new queer literature for children” and within research on educational uses of LGBT+ inclusive books for young readers.

Александър Георгиев е докторант в програмата „Медиен език и стил“ във Факултета по журналистика и масова комуникация на СУ „Св. Климент Охридски“. Научните му интереси са в областта на езика на омразата и политическата коректност и медийната репрезентация на различни общности.

e-mail: alexandar93@gmail.com

Lucijana Armanda Šundov
(Split)¹

Disfunkcionalna patrijarhalna obitelj u Šegedinovu egzistencijalističkom romanu *Djeca božja*

Ključne riječi: patrijarhat, rodne uloge, moć, egzistencijalizam, *Djeca božja*
Keywords: patriarchy, gender roles, power, existentialism, *Djeca božja* (“Children of God”)

Uvod

Petar Šegedin predstavlja osebujnu književnu pojavu u hrvatskoj književnosti te se ističe kao inaugurator egzistencijalističke književne struje u 20. st. (Milanja 2000: 684, 2012: 201). Radi se o intelektualističkoj prozi čija je poetika određena preispitivanjem svrhe čovjekova postojanja s temama kao što su: „problem čovjeka pred licem vječnosti, (be)smisao ljudske egzistencije, tragika ljudske osamljenosti, nemogućnost komunikacije s vanjskim svijetom, bezavičajnost modernog čovjeka, osobna i društvena otuđenost, sloboda pojedinca u vezi sa slobodom Drugoga, problem angažmana i odgovornosti (osobne i kolektivne), psihologija poraza” (Nemec 2003: 101). Promjene su se, osim na sadržajnom, dogodile i na izražajnom planu pa je u skladu s antimimetičkim impulsom fabula podređena analizi nutarnjeg stanja likova koja se ostvaruje uz pomoć poetiziranog jezika. Kako sam autor navodi (Pavletić 1995: 271), u njegovim djelima postoji graduirana radnja, ali ona nije u prvom planu jer je podređena karakteristikama u određenim odnosima i atmosferi. Tako je Šegedin najavio zahtjev za intelektualističkom književnošću koja bi se suprotstavila socrealističkoj utilitarnoj i mimetičkoj književnosti kojoj je politički kriterij bio važniji od estetskog. Svoje ideje ostvaruje u brojim pripovijetkama i romanima od kojih se ističe trilogija *Djeca božja* (1946.), *Osamljenici* (1947.) i *Crni smiješak* (1969.). Njegovo suprotstavlanje ideologiziranoj socrealističkoj

¹ ORCID: 0000-0002-7571-7765

prozi nije prošlo nezapaženo² pa su ga optuživali da je tražio „samo ono, što je ružno, ogavno, gnjilo, on je izobličio jedno selo do sasvim neljudskih oblika, lišio ga svega što je humano i pozitivno...” (Gamulin prema Jelčić 2004: 455), a spočitavali su mu i odabir tema „koje ne raspoložu potencijalnim mogućnostima umjetničkog stvaranja” (Šinko prema Jelčić 2004: 455). Također, optuživali su ga za naturalizam, subjektivnost i prikazivanja iznakažene, a ne prave stvarnosti (Šinko 1947: 408), iako je stvarnost pojam oko čijega je značenja teško postići konsenzus. Ipak, istina je da je Šegedinov kronotop korčulanskog Žrnova koje se javlja kao mjesto radnje u *Djeci božjoj*, sastavni dio realnog Žrnova, iako se na trenutke čini da je autor debelim staklom odijelio ta dva Žrnova (Jeličić 1953: 176). Prema analogiji, rodne uloge koje se opisuju u tom romanu u određenom dijelu korespondiraju sa stvarnom situacijom tog vremena u Žrnovu³.

U fokus svojeg romana Šegedin je stavio psihološki profil i misli dječaka Petra Stakana koji zbog seksualnog sazrijevanja dolazi u sukob sa zaostalom patrijarhalnom sredinom korčulanskog sela Žrnova čiji su glavni predstavnici obitelj u kojoj živi te institucije poput Crkve koja u to vrijeme i u tom mjestu predstavlja državu. Žrnovo je u romanu predstavljeno uz pomoć niza opozicija kao što su tjelesno/duhovno, profano/sveto, božje/đavolje, pojedinačno/kolektivno, kulturno/prirodno, a u pozadini se naziru i dihotomije između javnog i privatnog, muškog i ženskog. Žrnovo je opisano kao zaostala biblijska sredina puna zakržljaliosti, mrakova, predrasuda, ukalupljenosti (Jeličić 1953: 178). U takvoj atmosferi djetinjstvo ne može napredovati neometano i seksualni razvoj ne može proći bez ograničenja koja nameće pomalo zaostala sredina. Zbog svega toga dječja je psiha opterećena, a uzroci oboljenja nalaze se u vjekovnoj opterećenosti sredine u koju je lice ukalupljeno, ali isto tako „kreirano lice stvara atmosferu, koja daje i ljudima i prizorima ono bolesno, sablasno bljedilo” (Isto: 180). Brojni kritičari istaknuli su važnost patrijarhalne sredine kao mjesta radnje; Miodrag Bogičević (1961:199) ističe kako u tom romanu prevladava osjećaj straha povezan s primitivizmom i religijskom mistikom provincijskog Žrnova; Radovan Vučković (1961: 168) naglašava kako ostatci

² Poznata su tri Šegedinova angažirana politička istupa; prvi se dogodio 1949. na poznatom Kongresu književnika Jugoslavije u Zagrebu kad je prije Krležina ljubljanskog referata kritizirao ukalupljenu socrealističku književnost s mimetičkim impulsom, drugi se dogodio 1971. kada je napisao esej *Svi smo mi odgovorni*, a treći 1991. kad je pred zagrebačkim Domom JNA zajedno s Vladom Gotovcem govorio o agresiji JNA na Hrvatsku (Milanija 2000: 684).

³ Realna veza sa sredinom baza je za kreiranje sredine kakvom je slobodno lice u Šegedinovu romanu doživljava (Jeličić 1953: 179).

primitivizma i sputavanja u dalmatinskom selu remete tamna žarišta seksualnosti; Predrag Palavestra (1960: 136) tvrdi kako je u piščevu zavičaju prisutan „primitivni mentalitet” i „patrijarhalno vaspitanje”; Cvjetko Milanja (2009: 20) uočava kako je u romanu kulturološko-civilizacijska sredina „zapadnoeuropski, kršćanski, patrijarhalni društveni model”. Za razliku od toga, Ana Dalmatin (2011: 80–81) mišljenja je da je Stakanova obitelj „iako formalno patrijarhalna, u novom vremenu izgubila svoja supstancijska odredjenja i prepustila pojedinca njegovoj vlastitoj sudbini”. Upravo u tom odstupanju od patrijarhalnog sustava vidi se revolucionarnost Šegedinova diskursa, u kojem je naglašena ambivalentnost rodni uloga, uz čiju se pomoć osporava diskurs institucionalne ideologizacije⁴.

Slika disfunkcionalne patrijarhalne obitelji u Šegedinovu je romanu povezana s pojavom Prvog i Drugog svjetskog rata te sa svjetskom ekonomskom krizom zbog koje su mnogi Primorci emigrirali preko mora⁵. Milanja (1987: 287) ističe da je razdoblje u kojem Šegedin piše nemoguće shvatiti bez analize političke situacije u Europi i bez analize ideologije, a ovdje dodajemo da je u tu ideologiju uključena i rodna problematika i to zato što žene predstavljaju „prijetnju političkom poretku” (Pateman 1998: 12), ali i zato što je patrijarhat jedan oblik političke moći (Pateman 2000: 33). Za Millet (2003: 23) termin politika označava odnos zasnovan na moći uz pomoć koje jedna skupina ljudi kontrolira drugu te pokušava dokazati da je spol kategorija s političkim implikacijama. Nejednaka raspodjela društvene moći na štetu ženskog roda uvjetovana je, prema Millet, sociološkim, klasnim, ekonomskim i obrazovnim elementima, silom, antropološkim elementima (mit i religija), psihološkim elementima. Za potrebe ovog rada analizirat će se odabrani elementi uz pomoć analize muško-ženskih odnosa u obitelji Petra Stakana, Ivana Mame, njegove supruge i ljubavnice, don Petra i njegove sestre Marcele, Musinice i njezina supruga Bute. Analizom se želi pokazati da je u *Djeci božjoj* naznačen ambivalentan položaj žena u obitelji koja, iako ukalupljena u zaostalu sredinu, nije

⁴ Milanja (1987: 308–309) je primijetio da se u odnosu među određenim likovima, točnije u ljubavnom trokutu koji čine Stakanov stric Ivan Mame, njegova žena Šainka i njegova ljubavnica Tepirka, erotska tjelesna žudnja javlja kao alternativni govor koji osporava diskurs institucionalne ideologizacije. Taj je element u djelu samo natuknut, no upravo se u tim tek naznačenim elementima, koje bismo uvjetno govoreći mogli nazvati pukotinama, prikazuje sukob i proturječne značenja (Eagleton prema Moi 2007: 133).

⁵ O tim pojavama piše Vera St. Erlich (1971) koja zaključuje da su povijesni udarci poput ratova i ekonomskih kriza rušili patrijarhalni sustav, da je emigracija dovela do tragedije osamljenih žena i odsustva muškaraca, a priliv dolara nastavio je razgrađivati patrijarhalni sustav.

više patrijarhalna, a na važnost rodne problematike upozorava se jer je ona ključni dio značenjskog sloja romana⁶.

Ideološki i biološki elementi

Vjeran Katunarić (1984: 51) definira patrijarhat kao „središnju kategoriju feminističkog pristupa društvenoj strukturi”, dok Carole Pateman (2000: 33) isti pojam definira kao jedan oblik političke moći i dominacije koju muškarci ostvaruju nad ženama, a zapravo je riječ o muškosti i ženskosti. Spolna politika, prema Millet (2003: 26), postiže se dobrovoljnim pristanom uz pomoć socijalizacije obaju spolova za temeljnu patrijarhalnu politiku s obzirom na temperament, ulogu i status, pri čemu se temperament odnosi na oblikovanje osobnosti uz pomoć stereotipnih osobina kao što su muškost i ženskost, utemeljenih na potrebama i vrijednostima dominantne skupine. To bi značilo da je društvo ženskom spolu dodijelilo rodnu ulogu koja podrazumijeva usluge u domaćinstvu i skrb o djeci, dok je muškom spolu dodijelilo ostatak ljudskih postignuća, interesa i ambicija. Filozofi Jean-Jacques Rousseau i Georg Wilhelm Friedrich Hegel isključili su ženu iz javne sfere i zatvorili je u „skrovitost prirodnog svijeta obitelji” (Pateman 2000: 131). Muškarci sudjeluju u javnoj sferi u kojoj su moguća postignuća, a žene su ograničene na privatnu, kućnu sferu i to nema veze s biološkim razlikama između muškaraca i žena. Rodne uloge i ponašanje koje se očekuje od muškaraca i žena nisu rezultat bioloških karakteristika, već se uče od najranijeg djetinjstva. Rod je društveni, kulturološki i psihološki fenomen koji sačinjava otvorena mreža društvenih, psiholoških i kulturoloških odnosa, dinamika, praksi, identiteta, vjerovanja (Chodorow 1989: 5). U praksi se to očituje tako što se dječaci i djevojčice potpuno drugačije odgajaju što što za posljedicu ima da muškarci i žene postaju dvije različite kulture. Ženski se identitet dodjeljuje, a muški se postiže pa tako žene ispunjavaju svoju ulogu postojanjem, a muškarci činjenjem (Isto: 33). Iako su kućna (privatna) i javna sfera odvojene i suprotstavljene, one su i nerazmrsivo povezane (Pateman 2000: 115), a rodne uloge osim nedostataka uključuju i prednosti za žene (Chodorow 1989: 5).

Složena struktura muško-ženskih odnosa i razlika nalazi se u pozadini crtanja psihološkog stanja likova u Šegedinovu romanu *Djeca božja*.

⁶ Važno je istaknuti da se ovaj rad ponajviše oslanja na feminističku kritiku (Millet, Chodorow, Pateman), a feministička kritika nije termin koji bi se mogao jednoznačno odrediti jer se sastoji od brojnih pravaca pa tako obuhvaća i psihoanalitički pristup. Feministička kritika temelji se na analizi Freudovih stavova o spolu i rodu i kreće se od prihvaćanja do potpunog odbacivanja nekih od tih stavova. Zbog toga je pri promatranju muško-ženskih odnosa u navedenom književnom djelu teško izbjeći Freudovo ime.

Prije svega se to odnosi na odgoj i sazrijevanje muške i ženske djece jer djevojčice identitet ostvaruju uz pomoć identifikacije s majkom, a dječaci mušku ulogu uče poricanjem afektivnog odnosa prema majci. Od malog Petra Stakana sredina i obitelj u kojoj živi očekuju da seksualno sazrije potiskujući tabuizirane seksualne nagone, a djetetovu slabo razvijenom umu za suzbijanje nagona potrebna je stvarna strepnja i strah od autoriteta (Fromm 1980: 98). Autoritet bi mu prije svega trebali predstavljati muški članovi obitelji, ali svi su oni na neki način odsutni; otac mu je umro, djed se tek uzgred spominje jer glavnu ulogu u obitelji ima baka, stric Antunica slab je i bolestan, a stric Ivan Mame dezerter je, iako mali Petar za njega primjećuje: „Kako je samo velik stric Ivan i kako psuje, a nije ga strah; ta on je vojnik i bio je u Galiciji” (Šegedin 1964: 117). U navedenom citatu jasno se vidi kako dječak muškost izjednačava s psovanjem, grubim ponašanjem i hrabrošću. Budući da nema muškog autoriteta u obitelji mali Stakan pod pritiskom je vršnjaka koji od njega očekuju da, poput njih, zadovolji svoje seksualne nagone masturbirajući. Seksualne misli imao je prema vlastitoj rodici, učiteljici, majci vršnjaka Mike, ali i prema vlastitoj majci. Žene u obitelji poput majke i tete zbog toga nisu s njim htjele razgovarati, a muškarci su, kako je već navedeno, uglavnom odsutni. Predstavnik autoriteta je i don Petar koji se s malim Stakanom želio obračunati u propovijedi, a s djevojčicom Anicom, s kojom je mali Stakan navodno zgriješio, odlučio se obračunati licem u lice. Time se implicira da društvo i institucije vlasti „grešno ponašanje” puno više zamjeraju djevojčicama nego dječacima. Svećenik je nad djevojčicom proveo ispitivanje koje je graničilo s inkvizicijskim postupkom protiv vještica. Djevojčica je bila nesigurna, a svećenik se ponašao kao gospodar te je uživao u svojoj dominaciji toliko da je „otvoreno požalio što je djevojčica bila nevina, što nije učinila ono kako je on očekivao” (Isto: 37). Iako je on bio „onaj koji je pitao, koji je vladao, onaj koji je mogao!” (Isto: 40). Djevojčica ga je u konačnici nadmudrila uz pomoć njegove sestre Marcele koja ju je branila. Njih dvije predstavljaju ono što Pateman u istoimenoj studiji iz 1998. naziva „ženskim neredom” jer mu svojom podrivačkom silom i inteligentnim snalaženjem ruše autoritet. Najbolji dokaz za činjenicu da Marcela svojem bratu ruši autoritet nalazi se u jednom od don Petrovih unutarnjih monologa nakon razgovora s djevojčicom: „Ljutio se na ovu glupu ženu koja mu samo ruši autoritet; upravo ga oko srca zazebe na pomisao koliko mu je ona već naškodila. Koliko je toga u ovaj čas izgledalo srušeno u njemu...” (Isto: 39). Don Petar je među mještanima slovio kao moralni autoritet i predstavnik Crkve, a sestra je taj autoritet dovela u pitanje tako što je djevojčici pomogla i prekinula suđenje u kojem je on uživao.

Odvojenost muškog i ženskog svijeta u *Djeci božjoj* vidljiva je čak i u crtanju interijera jer su kuće i sobe u njima bile odvojene na muške i ženske prostore. To se ponajbolje vidi u opisu sobe Stakanova strica Ivana Mame i njegove žene Šainke: „Čitav onaj dio sobe koji je zatvarao krevet i vrata pripadao je njegovoj ženi, ona je tu držala svoje stvari. Nikada se nijesu dijelili, ali, eto, i on i ona su znali da taj dio pripada njoj, a prostor s druge strane kreveta da pripada njemu” (Isto: 97). Druga je opisana soba ona koja je pripadala majci malog Stakana i u kojoj su njih dvoje zajedno spavali. U toj sobi dominirali su simetričnost i ženski predmeti poput porculanske madone, svijećnjaka, vaza, skupocjene komode i ogledala jer mu otac nije bio živ⁷. Odvojenost muškog i ženskog prostora metafora je za podijeljenost rodničkih uloga i činjenicu da se u psihi djevojčice taloži mnogo više zabrana (Katunarić 1984: 80), što što uzrokuje puno veće frustracije kod žena. Zbog nesposobnosti sublimiranja strasti, žene su u stanju trajnog nereda koji u *Djeci božjoj* kulminira u sceni Marceline rastrojenosti kojoj prethodi stanje dugotrajne seksualne frustracije. Marcela se u svojoj neostvarenosti i osamljenosti zaljubila u sakristana kojem je sitnim znakovima implicirala da poduzme akciju, ali kako je on nije shvatio, ona je bespomoćno naglasila da je inicijativa za muške (Šegedin 1964: 56–57)⁸. Budući da sakristan nije ništa poduzeo, Marcela se potpuno razočarala, odbacila je vlasulju kao znak ženskosti, ali i ženske manire pa je počela psovati i razbijati svetačke slike izražavajući tako svoj bunt protiv kulture i vjere koje su je ograničile. Freud je istaknuo da društveni običaji prisiljavaju ženu na pasivne situacije (Matijašević 2006: 92) u kakvoj se i Marcela našla te stoga, prema Freudu, pate od zavisti na penisu koja može dovesti do neuroze kao što je to slučaj u Marcelinu primjeru.⁹ S tom Freudovom

⁷ U djelu se nalgašava da ženski predmeti, poput češlja kojim učiteljica navodno češlja genitalije ili haljina koje pokrivaju ženske spolne organe, fasciniraju dječake koji povremeno imaju pristup, inače skrivenom ženskom svijetu.

⁸ Muško-ženske uloge u slučaju Marcele i sakristana impliciraju se u opisima Marcele kao domaćice koja sakristanu sprema večeru pokazujući mu da može biti dobra žena, a on za to vrijeme čeka da obavi jedini zadatak koji mu je društvo dalo: da zvonu. Sakristan je zbog svoje slabunjave pojave bio omalovažavan pa ga je bilo kakva pogreška mogla stajati odbačenosti od osuđujećeg kolektiva.

⁹ Chodorow (1989: 41) tvrdi da na djevojčice mnogo više utjecaja ima otkriće da muškarci kontroliraju svijet nego spomenuto otkriće s penisom. Kad jednom izađu iz ženskog kruga u kojem su se odvijale igre oko vlasti, djevojčice vide da u društvu glavnu riječ imaju muškarci. Dok je Marcela nastojala zadovoljiti društvo i lijepo se ponašala, bila je omiljena u društvu i bila je uzor sakristanu i čitavu selu: „On ju je držao ozbiljnom, starijom i osobito pobožnom ženom koja nikad ne bi mogla učiniti neko zlo... Žene su od nje

tvrdnjom nije se lako u potpunosti složiti, ali moguće ju je djelomično prihvatiti ako kažemo da se radi o metaforičkoj zavisti na činjenici da muškarci u društvu imaju pravo na aktivnost, a žene su, iako sposobne, ograničene na pasivnost. Marcelu u stanje bjesnoće ne dovodi samo činjenica da sakristan nije sposoban shvatiti njezine suptilne poruke, već i činjenica da se ona kao žena mora kontrolirati i ne smije poduzeti akciju jer je aktivnost u društvu rezervirana za muškarce. Dakle, ne radi se o doslovnoj zavisti na penisu, već o razočaranosti činjenicom da muškarci vode glavnu riječ iako su žene često sposobnije od njih. Marcelina ličnost jedna je od kompleksnijih u romanu i puna je kontradiktornosti jer je odlikuje inteligencija uz pomoć koje je rušila muški autoritet i dominirala, ali je bila ograničena odgojem i sputavajućim društvenim normama protiv kojih je u konačnici izgubila bitku i život. Marcelino mahnitanje moglo bi se protumačiti kao očajnički čin usamljene žene, ali da je ono više od toga, pokazuje i promjena na don Petru nakon njezine smrti. Don Petar je shvatio da je teatralnoj sceni nazočio nepozvani svjedok za kojeg se bojao da bi to mogao ispričati, pa je nakon sestrine smrti postao nepovjerljiv, što dokazuje sljedeći citat: „Sve je oko sebe gledao s nekim tragičnim nepovjerenjem. Činilo se kao da je uvijek spreman na skok u stranu, kako bi se od nečega obranio... Ta vječna napetost dovodila ga je u situacije vrlo nezgodne: vidio je neprijatelje ondje gdje ih nije bilo...” (Šegedin 1964: 205–206). Iako don Petrovo mjesto u lokalnoj hijerarhiji nije bilo narušeno, on se bojao da bi se to moglo dogoditi ako netko ispriča detalje o Marcelinoj smrti. Time ga je sestra, koja je do trenutka mahnitanja u kojem je psovala i prostačila, bila oličenje pristojnosti i lijepog ponašanja, stavila u nezgodan položaj jer se uvijek morao pitati hoće li netko izdati njihovu tajnu i narušiti sliku i ugled koji je on u maloj lokalnoj sredini uživao.

U *Djeci božjoj* prisutna je slika žena kao suparnica koje se međusobno nadmeću i vrijeđaju, pa tako upravo žene reproduciraju predrasude povezane s usmenim predajama i mistikom prisutnom u maloj sredini. To je zato što prihvaćaju vrijednosni sistem koji im nameću muškarci, uče odmalena ponašanje koje od njih društvo očekuje i interioriziraju pravila koja im se nameću.¹⁰ Tako primjerice staru Anzulu u romanu nazivaju

jako mnogo naučile, recimo, kako se pristojno drže ruke u crkvi, kako se gospodski lupa u prsa... Čitava njena ličnost je sagrađena, udešena po moralnim zakonima...” (Šegedin 1964: 54–55). Svoje nezadovoljstvo pristojnim odgojem koji od žena traži pokoravanje i pasivnost, Marcela je pokazala histeričnim napadom koji predstavlja njezin bunt.

¹⁰ Chodorow (1984: 112–113) zaključuje kako se nejednakost među spolovima proizvodi sociološki, psihološki i kulturalno od strane ljudi koji žive u i stvaraju društvene,

štringom zato što je gluha i ne govori, a Čintru nazivaju vješticom jer se nije udala, Tepirkina pojava izaziva nelagodu među ženama jer se za nju govori da je ljubavnica Ivana Mame. Žene jedne drugima nanose čitav niz verbalnih uvreda iako ponekad i iz njih progovara gorčina zbog nepravde jer se muškarcima dozvoljava ono što ženama ne bi prošlo. Tako Petromila govori da glavar obitelji Veliškihine krađe i ne sude mu, a Burićetu su uhvatili i javno ponizili: „A po gospodina, glavar je po noći nosi na vriće i njemu niko ništa, a ona sama s petero dice i muž u ratu...” (Isto: 23). U postupku karnevalizacije sve se izvrgava ruglu i vrijednosti se u uličnom teatru Žrnova izvrcu pa se scena javnog poniženja kradljivice Burićete pretvara u komediju u kojoj je uzdrman autoritet vlasti. Vođenje Burićete prekida se trkom sparene magaradi uslijed čega svi zaborave na Burićetu: „Ona je ostala sama s glavarem bijednim i bijesnim, jer se eto čitavo njegovo djelo srušilo, izgubilo je značenje, vlasti je potpuno pao ionako uzdrman autoritet... Sve se izvrglo ruglu!” (Isto: 305). Umjesto žene na kraju je ponižen muškarac koji je u ovom slučaju predstavljao vlast. U površinskoj strukturi značenja romana dominira patrijarhalni sustav zaostale sredine u kojoj su žene neprijateljice jedne drugima, ali u dubinskoj strukturi romana taj sustav više ne funkcionira jer ga ruše upravo žene; crkveni autoritet ruši Marcela, a državni Burićeta uz pomoć sparene magaradi.

Sociološki elementi

Katunarić (1984: 14) ističe da je osnovni sistem nejednakosti porodica jer ona prema Comteu počiva na jednakosti među braćom, odnosu poštovanja između djece i roditelja, ali i na odnosu autoriteta i poslušnosti između muškarca i žene. Prema Freudu, obitelj je psihološka agentura društva, a doživljaji ranog djetinjstva odlučujući su u oblikovanju karaktera pa je razvoj dječje psihe uvelike povezan s odnosima osjećajnosti prema roditeljima (Fromm 1980: 85). Patrijarhalni odnosi zapravo su obiteljski odnosi jer upravo je obitelj, zajedno s očevim autoritetom, bila model i metafora za razne odnose moći i vlasti (Pateman 2000: 36–37). Millet (2003: 3) obitelj definira kao glavnu instituciju patrijarhalnog sustava i kao patrijarhalnu jedinicu unutar cjeline. Dalje objašnjava kako obitelj posreduje između pojedinca i društvenih struktura te provodi kontrolu i prilagodbu tamo gdje su politički i drugi autoriteti nedovoljni. Služeći kao agent šireg društva, obitelj ne samo da ohrabruje vlastite članove da se prilagode

psihološke i kulturalne svjetove, a žene sudjeluju u tim svjetovima i ideologijama čak i onda kada imaju slabiju moć i pristup kulturalnoj hegemoniji. Ovu tezu najbolje ilustrira primjer žena iz *Djece božje* koje u stvranju nejednakosti sudjeluju tako što ogovaraju jedne druge i časte se međudobno pogrdnim riječima.

i konformiraju, nego djeluje i kao jedinica vlasti patrijarhalne države koja vlada svojim građanima posredstvom svojih (obiteljskih) muških glava (Isto). Patrijarhat osigurava ocu gotovo potpuno vlasništvo nad suprugom ili ženama i djecom, uključujući fizičko nasilje pa i mogućnost ubojstva ili prodaje. U *Djeci božjoj* nekoliko je ključnih obitelji: prvu čini disfunkcionalna patrijarhalna obitelj malog Stakana, drugu čini ljubavni trokut između dječakova strica Ivana Mame, njegove supruge Šainke i ljubavnice Tepirke koji predstavljaju alternativu patrijarhalnoj obitelji rušeći institucionalnu ideologizaciju, obitelj koju čine svećenik don Petar i njegova sestra Marcela koja mu ruši autoritet te Musiničina obitelj u kojoj se javlja sadomazohistička autoritarna simbioza između Musinice, njezina supruga i sina.

Kod dječaka Petra Stakana odvija se proces spolnog sazrijevanja nakon što je kao malo dijete prošao fazu Edipova kompleksa u kojoj se trebao suočiti s prijetećom nadmoćnošću oca i vlastitim incestuoznim željama prema majci, no u njegovu slučaju to nije bilo tako jer mu je otac zbog smrti trajno odsutan¹¹. Kako u njegovu slučaju nema pomoći od Nad-Ja i autoriteta u figuri oca¹², dolazi do psihičkih problema zbog kojih dječak počinje vjerovati da je opsjednut đavlom i da se treba iskupiti razapinjanjem na križu. U djelu se često prikazuju dječakovi psihički nemiri pa u jednom od takvih stanja on zamišlja „gdje baka loži oganj” (Šegedin 1964: 174), a svi u selu komentiraju kako se u kući Stakanovih jede kruh. Ta slika nabijena je simboličkim značenjem jer dolazi nakon otkrića da njegova majka krade kruh kako bi ga prehranila, čime pokazuje aktivnost koja je u patrijarhalnoj obitelji bila rezervirana za muškarce, ali i zato što

¹¹ Odsustvo muževa koji su umrli ili emigrirali javlja se kao lajtmotiv u egzistencijalističkim romanima pa je, osim u Šegedina, motiv prisutan i u Desničinu romanu *Proljeća Ivana Galeba* (1957.), i to zato što je upravo u tome ključ nevolje s otuđenošću i identitetom senzibilnih intelektualaca, koji su glavni junaci takvih romana. Djetinjstvo Ivana Galeba i Petra Stakana obilježeno je odsustvom oca, a prema Šegedinu „djetinjstvo je neiscrpno nalazište autentičnih dodira čovjeka sa svijetom” (Pavletić 1995: 268).

¹² Matijašević (2006: 109) naglašava da Chodorowa trajnu odsutnost oca smatra konstantom jer se muškarci poistovjećuju s rodnom ulogom, a žene s roditeljskom ulogom. U ovom romanu otac nije odsutan kako bi bio aktivan u javnom životu, već zato što je umro. Dječakova majka preuzima aktivnu ulogu, ali joj druge žene zamjeraju da se ne zna pobrinuti za sina, a nakon što ga udari grom spočitavaju joj: „Oli su za tebe bila dica!... Ti si maćeha, a ne mat...” (Šegedin 1964: 201). To je zato što majke, jer to društvo od njih očekuje i traži, dječake odgajaju drugačije od djevojčica. Dječak uči svoj rodni identitet poričući majku i ženskost, a zbog prvenstva majke u ranoj dobi i odsutnosti muških figura s kojima bi se mogao identificirati, učenje o tome što je muškost podrazumijeva učenje kako ne biti žensko i ženstven (Chodorow 1989: 109).

je oganj simbol obitelji, a pali ga baka, a ne djed. To bi značilo da su u njevoj obitelji aktivne žene, one se brinu za ekonomski status i drže kućnu blagajnu pa tako Musinica dolazi prositi od njezove bake, a ne od djeda. Zanimljivo je da se figura djeda nalazi u pozadini jer ga dječak spominje, ali on u romanu ni u jednoj sceni nema glasa, za razliku od bake. S jedne strane, to je povezano s novom gospodarskom i društvenom situacijom vezanom za rat, koja je utjecala i na strukturu patrijarhalne obitelji, a s druge strane s činjenicom da postoji mogućnost da u Hrvatskom primorju autoritet muža nikada i nije bio tako velik kao u krajevima pod orijentalnim utjecajem (St. Erlich 1971: 219). U patrijarhalnom sustavu „ženino je *carstvo obitelj*, a ona *caruje* tako što izvršava zapovijedi” (Pateman 2000: 104), no u Stakanovih to nije bio slučaj jer žene imaju autoritet (baka), brinu se o ekonomskom statusu obitelji i nisu poslušne svojim muževima, što je vidljivo na primjeru Šainke.

Unatoč tome što je Ivan Mame okarakteriziran kao „najbljeđa, najviše papirnata figura ove proze” (Jeličić 1953: 182), ipak su odnosi između njega, njezove supruge i ljubavnice ilustrativni primjer već spomenute tvrdnje da u Primorju možda autoritet muževa nikada i nije bio toliko jak. Prema Pateman (2000: 130), biti supruga znači pružati određene usluge mužu na njegovu zapovijed pa se tako bračni ugovor i podređenost žene ne mogu shvatiti bez spolnog ugovora. No, u braku Ivana Mame to nije bilo tako jer mu je supruga uskraćivala seksualno pravo i nije se pred njim htjela niti svući. Također mu je pred znanim i neznanim osobama rušila autoritet prigovarajući mu da je opljačkao mrtvog brata i da ima ljubavnicu, što se najbolje vidi u sljedećem citatu: „A svoga brata ni pusti da se mrtav ohladi, nego mu je kra prstenje iz ruka i žepe mu obahodi... Grišino, ni te sram prid bogon i judima? Jesi bi u nje, poštene žene, poštene čoviče!” (Šegedin 1964: 94–95). Umjesto patrijarhalnog prava poslušnosti i pružanja seksualnih usluga supruhu, u Maminu braku supruga je iskorištavala svoje pravo da ga psuje (Isto: 100). Opadanje autoriteta muža vidi se u tome što mu žena češće odgovara u prepirkama (St. Erlich 1971: 217). Ljubavnica Tepirka primjer je onoga što St. Erlich (Isto: 287) naziva patnjom osamljenih žena čiji muževi emigriraju u Ameriku i Australiju i čine od njih bijele udovice, a sama pojava emigracije doprinosi razgradnji patrijarhalnog sustava. Između Mame, Šainke i Tepirke prisutno je fizičko i psihičko nasilje; prvo Šainka po licu ogrebe Tepirku kako bi je kaznila, nakon toga Mame vuče svoju ženu za kosu i ruku kako bi je izveo iz Tepirkine kuće, a onda Mame pokuša silovati Tepirku iz ljubomore prema seoskom učitelju, ali i zato što mu i Tepirka počne uskraćivati seks. Dok Mame Tepirku optužuje da lovi učitelja, ona njega tjera da ide svojoj ženi i tako se u njemu

javlja povrijeđeni ponos: „Mame je bio povrijeđen, on ju je morao savladati. Riječi mu nijesu padale na um, sve se u njemu pokoravalo više želji za podvrgavanjem i svladavanjem onoga tko mu se suprotstavio nego pohoti” (Šegedin 1964: 238). Na kraju Tepirku od silovanja ne spašava učitelj nego njena slijepa svekrva, koja Mamu udara štapom izvrgavajući ga ruglu i rađeći od njega još veću karikaturu. Na simboličkoj značenjskoj razini teksta ovaj čin opet upućuje na nadmoć i aktivnost žena koje se same snalaze u nepredviđenim situacijama poput ove.

Obitelj, društvo i država čine tri međusobno povezane patrijarhalne jedinice, a u većini patrijarhata to je dovelo do dodjeljivanja religijske potpore tvrdnjama kao što je kršćansko učenje da je otac glava obitelj (Millett 2003: 33). Čini se da je i Bog na strani patrijarhata, a jedan od njegovih najdjelotvornijih čimbenika kontrole jest moćni karakter njegovih doktrina, kao što su priroda i porijeklo žene te pripisivanje njoj samoj opasnosti i zala koji imaju veze sa seksualnošću (Isto: 51). U *Djeci božjoj* predstavnik kršćanske religije jest don Petar, čiju obitelj čini isključivo njegova sestra Marcela s kojom živi te se njih dvoje često ponašaju kao supružnici. U već spomenutoj sceni psihičkog rastrojstva Marcela brata zamijeni za sakristana i ovije mu ruke oko vrata, a on ju, osjećajući gađenje i bojeći se incestuoznih primisli, odgurne od sebe (Šegedin 1964: 68). Nešto prije te ključne scene don Petar je zaključio kako: „Crkva mora vladati!” (Isto: 62). Ironija je u tome što don Petar kao predstavnik Crkve nije mogao ovladati ni vlastitom sestrom čije je histerično ponašanje doživio kao porugu. U Marcelinoj ličnosti najbolje se ogleda podrivačka moć žena, koje predstavljaju prijetnju političkom poretku i stoga moraju biti isključene iz javnog svijeta (Pateman 1998:12). Bratov autoritarni karakter i protektorat, društveni običaji i očekivanja te nataložene seksualne frustracije glavni su razlog Marceline tajne ogorčenosti.

Najilustrativniji primjer prave patrijarhalne obitelji čine Musinica, njezin suprug Buta i njihov sin Musa. U grotesknom i pomalo teatralnom prizoru Musinica je na leđa uprtila pijanog supruga koji je povraćao i nosila ga je pred čitavim selom simbolički pokazujući svima svoj teret. Svi su je izrugivali, a ona se „pognula pod svojim teretom i odlazila teturajući” (Šegedin 1964: 107). Moglo bi se reći kako Musinica predstavlja ono što Freud naziva mazohističkim karakterom čija je težnja „da žrtvovanjem individualnosti vlastite osobe i odricanjem vlastite sreće, predaju pojedinca moći da ga u njoj, u neku ruku, rastoče i da u ovoj predanosti, koja u patološkim slučajevima ide do trpljenja tjelesnih bolova, nađu zadovoljstvo i zadovoljenje”, a njezin suprug i sin imaju sadističke težnje „da drugog učine bezvoljnim i neotpornim instrumentom vlastite volje, da

njime apsolutno i neograničeno vladaju” (Fromm 1980:114). U trenutku dok je trpjela bolove noseći muža, Musinica je uporno dozivala sina Musu koji je primjer sadističkog djeteta koje psuje i fizički i psihički maltretira vlastitu majku po uzoru na oca.¹³ Objekti sadističkih karaktera jesu žene, djeca i životinje što se najbolje vidi na primjeru Muse koji, osim majke, muči i životinje (miša). Potreba za oslobađanjem od identifikacije s majkom sprječava dječake da priznaju majku kao neovisnu osobu pa je često doživljavaju kao sredstvo, objekt ili nešto što je manje ljudsko pa je treba ocrniti, povrijediti i svladati (Benjamin 1988: 76–77). Musa svoju muškost, nadmoć i svladavanje majke pokazuje tako što je ponižava i psuje jer nije bio zadovoljan zadnjim komadom kruha koji je imala i dala ga upravo njemu. Takva vrsta pokornosti pokazuje se „kao put opravdanju za pravo na minimum ljubavi i sreće” (Fromm 1980: 127). Pripovjedač za Musinicu ističe: „Držala se tog materinskog prava tvrdoglavo, digla ga iznad svega visoko...” (Šegedin 1964: 107). Taj primjer dokaz je tezama Benjamin (1988: 78–79) da žene same prihvaćaju vlastiti nedostatak subjektivnosti, voljne su ponuditi priznanje bez da ga očekuju zauzvrat, u podčinjenosti mazohistički karakter na sebe preuzima krivnju i povredu jer se identificira sa samopožrtvovalnom majkom. Treba naglasiti da je ova najpatrijarhalnija obitelj živjela u prljavoj kućici, nalik onoj za životinje, na samom rubu sela i svi su ih doživljavali kao Druge iz čega bi se dalo iščitati da ekstremni oblik patrijarhata nije dobrodošao u toj sredini. Dok u središtu mjesta žive ponosne, prkosne žene koje su spremne prigovoriti muškarcima, na rubu živi prljava, neugledna i podčinjena Musinica.

Zaključak

U središtu značenjske strukture Šegedinova romana *Djeca božja* ne stoji samo dječak Petar Stakan i njegova svijest, već članovi njegove obitelji i mještani koji se svi bore s vlastitim demonima, a u pozadini prevladava osjećaj opće otuđenosti i „hladna jeza života” (Šegedin 1964: 280). Čini se da su mistika i biblijska aura Žrnova, u kojoj se kao neprijatelji ističu đavao, vještice, štringe i pomoritadi, samo opravdanje za činjenicu „da ljudi režu srca svoga blišnjega da bi imali zdravlja i radosti” (Isto). Površnom analizom moglo bi se ustanoviti da su muško-ženski odnosi samo manje važan dio ambijenta i atmosfere, no dublja analiza pokazala je da upravo ti

¹³ Chodorow (1989: 44) ističe da „dok se god žene ostvaruju uz pomoć djece, a muškarcu ne doprinose socijalizaciji i pružanju uzorna modela, žene će nastaviti odgajati sinove čiji će seksualni identitet ovisiti o obezvrjeđivanju ženskosti u sebi i van sebe i kćeri koje moraju prihvatiti obezvrjeđujući položaj i pomiriti se s time da će proizvesti još više muškaraca koji će nastaviti sustav koji ih obezvrjeđuje.”

odnosi doprinose sukobu između likova, da se iz njih rađaju njihove misli, koje čine srž ovog romana. U navedenim sukobima dominiraju žene koje pokušavaju nametnuti red i osporiti institucijske okvire te srušiti muški autoritet. Takve žene, čija je glavna predstavnica Marcela, predstavljaju „i red i nered, i moral i beskrajnu strastvenost” (Pateman 1998: 33). Stakanova majka dio je tog nereda jer se prlja krađući komad kruha za svoje dijete, čime iskazuje želju za sudjelovanjem u ekonomiji kućanstva. Žene u Žrnovu pokazuju sposobnost odlučivanja i vođenja glavne riječi u kućanstvu, što se na simboličkoj razini očituje paljenjem ognja. Njihov je društveni položaj ambivalentan jer s jedne strane pokazuju samostalnost, aktivnost i želju za javnim ponižavanjem muškaraca, a s druge strane podređenost i ukalupljenost. Čini se da su zbog moći i djelovanja unutar kuće i obitelji dobile želju za javnim djelovanjem ili barem osporavanjem moći muškarcima i institucijama. Analiza romana pokazala je da je patrijarhalna obitelj u Žrnovu postala disfunkcionalna, a u manjem broju slučajeva poput obitelji Musinice i Bute patrijarhat je pokazao svoju opstojnost. Budući da ta obitelj živi na rubu mjesta moglo bi se reći da se u okviru Šegedinova romana patrijarhalna obitelj preselila se iz centra i većine u manjinu i na sam rub. Kompleksna mreža muško-ženskih odnosa povezana je sa seksualnim sazrijevanjem glavnog lika i s otuđenošću kao glavnim motivom ovog filozofski usmjerenog romana.

Literatura

- Benjamin, J. (1988). *The Bonds of Love: Psychoanalysis, Feminism & the Problem of Domination*. New York: Pantheon Books.
- Bogićević, M. (1961). Djeca straha i žudnje. U: *Izraz* 5 (2), 197–202.
- Chodorow, N. J. (1989). *Feminism and Psychoanalytic Theory*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dalmatin, A. (2011). Egzistencijalistički roman u hrvatskoj književnosti. Dubrovnik: Matica Hrvatska – ogranak Dubrovnik.
- Fromm, E. (1980). *Autoritet i porodica*. Zagreb: Naprijed.
- Jelčić, D. (2004). *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.
- Jeličić, Ž. (1953). *Lica i autori*. Zagreb: Kultura.
- Katunarić, V. (19+84). *Ženski eros i civilizacija smrti*. Zagreb: Naprijed.
- Matijašević, Ž. (2006). *Strukturiranje nesvjesnog: Freud i Lacan*. Zagreb: AGM:
- Milanja, C. (1987). Šegedinovi egzistencijalistički romani. U: *Forum* 1–2, 286–325.
- Milanja, C. (2000). Šegedin, Petar. U: Nemeč, K. (ur.), *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 684–685.
- Milanja, C. (2009). *Biće samosti ili književno djela Petra Šegedina*. Zagreb: Stajer-graf.

- Milanja, C. (2012). Šegedin, Petar. U: Visković, V. (ur.), *Hrvatska književna enciklopedija, svezak 4: S–Ž*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 201–202.
- Millet, K. (2003). *Sexual politics*. London: Virago Press.
- Moi, T. (2007). *Tekstualna/seksualna politika*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Nemec, K. (2003). *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb: Školska knjiga.
- Palavestra, P. (1960). Đavolsko korito nesreće i zala. U: *Književne novine* 12, 136.
- Pateman, C. (1998). *Ženski nered*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Pateman, C. (2000). *Spolni ugovor*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Pavletić, V. (1995). *Tajna radne sobe. Razgovori o književnom postojanju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- St. Erlich, V. (1971). *Jugoslavenska porodica u transformaciji. Studija u tri stotine sela*. Zagreb: Liber.
- Šegedin, P. (1964). *Djeca božja*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Šinko, E. (1947). Dvije knjige Petra Šegedina. U: *Republika* 3 (6), 405–409.
- Vučković, R. (1961). Priče o samotnicima. U: *Život* 10 (3), 167–171.

Dysfunctional patriarchal family in Petar Šegedin's existentialist novel *Djeca božja* (“Children of God”)

Summary

The article analyses Petar Šegedin's novel *Djeca božja* using feminist theories which entail references to Sigmund Freud's theory and present a critique of the patriarchal system, to determine the way in which gender-related questions are displayed in the narrative structure of the existentialist novel examined. Theoretical groundwork for this paper is Kate Millet's theory according to which patriarchy is based, among other things, on ideological, biological, sociological, and religious categories; these are analyzed using the examples of male-female relationships between the characters in the novel. The objective of this paper is to show the ways in which, in Šegedin's novel, the issues of sense and purpose of man's existence in a dehumanized world marked by war are examined via depiction of ambivalent relationships within the family.

Lucijana Armanda Šundov (born 1981) graduated from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split in 2006 thus acquiring the academic title of a teacher of Croatian language and literature and English language and literature. She enrolled in the Postgraduate doctoral study program at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb and defended her thesis in 2014 (“Gothic motifs in Croatian Literature”). She is currently employed as an assistant professor at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Split. She has published professional and scientific papers in the field of theory and history of Croatian literature and children’s literature.

e-mail: larmanda@ffst.hr

II

Sorabiana

Sara Mičkec¹
(Warszawa)

Czynniki wpływające na przekazywanie języka mniejszościowego. Postawy wobec języka i ideologie językowe w narracjach rodziny z Górnych Łużyc

Słowa kluczowe: ideologie językowe, postawy wobec języka, przekazywanie języka mniejszościowego, rodzinna polityka językowa
Keywords: language ideologies, language attitudes, minority language transmission, family language policy

W kontekstach dwu- i wielojęzycznych osiągnięcie w kolejnym pokoleniu aktywnej dwu- i wielojęzyczności nie jest zadaniem łatwym i oczywistym, nawet jeśli stanowi ono założony cel rodziców. Języki często nie są równoważne pod względem swojego statusu i częstotliwości użytkowania. Znaczny wpływ na sposoby używania poszczególnych języków mają także postawy i ideologie językowe, które przekładają się na praktyki językowe jednostek i całych społeczności. Na podstawie wywiadów w językowo mieszanej rodzinie na Górnych Łużycach w Niemczech chcę pokazać, że ideologie językowe funkcjonują w różny sposób w poszczególnych domenach i kontekstach danej wspólnoty językowej. W artykule koncentruję się na poziomie mikro, czyli na praktykach przekazywania języka mniejszościowego w rodzinnym środowisku domowym. Należy mieć jednak świadomość, że czynniki na poziomach meso (polityka gminy, wspólnota wiejska, parafia, szkoła, instytucje łużyckie) i makro (polityka kraju związkowego Saksonii, polityka Republiki Federalnej Niemiec) również

¹ ORCID 0000-0002-0300-8687

oddziałują w istotny sposób. Postaram się je dokładniej przedstawić we wprowadzeniu do sytuacji Łużyczan.

Przekazywanie języka mniejszościowego – konteksty, terminy, pojęcia

W sytuacjach wielojęzyczności, zarówno tradycyjnej, jak też migracyjnej, język o niższym statusie i mniejszej liczbie domen użycia nazywany jest językiem mniejszościowym (Fuller 2019: 121). Używa się go obok języka większościowego lub dominującego. Rozróżnienie na języki większościowe i mniejszościowe wynika z centralnej roli języka w budowaniu narodu (Heller 2006: 6 i nast.). Podczas gdy jeden język staje się centralny w tym procesie, użytkownicy innych języków są wykluczani i stają się mniejszościami. Brak równowagi pod względem częstotliwości i domen użycia oraz statusu odnosi się zarówno do języków, jak do innych odmian języka, takich jak dialekty czy rejestry. Samo pojęcie wielojęzyczności w odniesieniu do jednostki lub całej społeczności rozumiane jest jako kompetencja używania więcej niż jednego języka i umiejętność używania każdego z nich odpowiednio do danej sytuacji. Nie oznacza to jednak, że umiejętności we wszystkich językach są takie same, gdyż aktywna wielojęzyczność oprócz rozumienia obejmuje również zdolność mówienia w danych językach (Stavans, Hoffmann 2015). W odniesieniu do języków przekazanych dzieciom mam na myśli wielojęzyczność aktywną.

Termin praktyki językowe jest używany w odniesieniu do zwyczajowych wyborów językowych dotyczących tego, jakiego języka należy używać w danej sytuacji komunikacyjnej (Coulmas 2013). Na powyższe wybory wpływają ideologie językowe, które z kolei są rozumiane jako poglądy, opinie, przeświadczenia lub odczucia dotyczące języka ukształtowane przez okoliczności historyczne danej społeczności i są w niej podzielane. Ideologie językowe mają wpływ na to, w jaki sposób ludzie używają języków i rozumieją ich funkcjonowanie w społeczeństwie (Schieffelin i in. 1998; Woolard, Schieffelin 1994). Ponadto postawy wobec języków są rozumiane jako jawne przejawy ukrytych ideologii (Sallabank 2013). Oznacza to, że ludzie mogą je wyrażać bezpośrednio lub też mogą je zachowywać dla siebie. Kiedy już jednak postawy językowe są wyrażane, mogą ujawniać ukryte ideologie językowe. W danej społeczności lub regionie może istnieć równoległe wiele różnych, nawet wzajemnie sprzecznych, ideologii językowych. Poszczególne ideologie mogą dominować w różnych sytuacjach lub

domenach i uwidaczniać się na różne sposoby. Co więcej, ideologie językowe są tworzone społecznie, co oznacza, że ulegają zmianie wraz z przemianami społeczeństwa (Fuller 2019: 120; Michna 2019).

Postawy wobec języków i ideologie językowe wpływają na praktyki językowe i sposoby przekazywania języka mniejszościowego w środowiskach wielojęzycznych. Decydujące znaczenie w transmisji języka mniejszościowego ma to, jak intensywnie i w jakich rodzajach interakcji dzieci słyszą ten język. Uczenie się przez dzieci języków mniejszościowych zależy od częstotliwości, jakości i różnorodności słyszanego języka mniejszościowego, jak również od częstotliwości, jakości i różnorodności domen jego użycia. Praktyki językowe stosowane przez opiekunów oraz wzorce doświadczanego języka (language input patterns) (De Houwer 2007) mają zatem decydujący wpływ na używanie języka przez dzieci. Annick De Houwer, odnosząc się do języków migrantów, twierdzi, że szansa na zdobycie przez dzieci języka mniejszościowego wzrasta, jeśli oboje rodzice mówią do dzieci językiem mniejszościowym bądź gdy tylko jedno z nich, a nie oboje, używa języka większościowego.

Chociaż praktyki osób znajdujących się w środowisku dzieci mają silny wpływ na sposób, w jaki te używają języka, nie można lekceważyć roli postaw i przekonań dotyczących nabywania języka i posługiwania się nim. Jak uważa De Houwer, można je postrzegać jako leżące u podstaw zachowania językowego rodziców wobec swoich dzieci (1999: 76). Badaczka twierdzi, że sytuację, w której dzieci osiągają aktywną dwujęzyczność, zapewniają jedynie tacy rodzice, którzy są przekonani o swoim wpływie na przyswajanie języka przez dzieci i którzy jednocześnie mają pozytywny stosunek do obu języków i bycia dwujęzycznym. Poza praktykami językowymi, postawami wobec języków i ideologiami językowymi dorosłych istotną rolę w przekazywaniu języka mniejszościowego odgrywają również wybory samego dziecka (Gafaranga 2010; Lanza 1997; Okita 2002; Smith-Christmas 2016). Do pewnego stopnia wpływa na to także możliwość i chęć uczenia się języka mniejszościowego przez osoby nie mówiące w tym języku (Okita 2002). Dwa ostatnie aspekty wpływają bowiem na wzorce używania języków przez opiekunów. Na wzajemne powiązanie wymienionych czynników wskazuje obszerna literatura dotycząca polityki językowej na obszarach wielojęzycznych (Fishman 1991; Grenoble, Whaley 2006; Liddicoat, Baldauf Jr 2008; Stavans, Hoffmann

2015). Ideologie językowe wpływają na oficjalną politykę językową danego kraju lub instytucji, która może, ale nie musi, sprzyjać używaniu języków mniejszościowych (Spolsky 2004). Jeśli oficjalna polityka językowa nie sprzyja językom mniejszościowym, nie znaczy to, że nie przekazuje się ich w rodzinach. I odwrotnie, oficjalne wsparcie języka mniejszościowego nie oznacza wcale, że jest on aktywnie używany w sferze domowej. Świadome i nieświadome aspekty rodzinnej polityki językowej omawia praca Cassie Smith-Christmas (2016), która jako jedna z niewielu badaczek skupia się na rodzinnej polityce językowej w kontekście mniejszości autochtonicznej, a mianowicie gaelickiego języka Szkotów.

Postawy wobec języka i ideologie językowe na Górnych Łużycach

Przeprowadzone przeze mnie badania dotyczą regionu górnołużyckiego, który tradycyjnie był i nadal jest zamieszkiwany przez ludność łużyckojęzyczną. Rodzimi użytkownicy języka górnołużyckiego ogólnie chętnie mówią po łużycku. Zazwyczaj jednak oddzielają sytuacje, w których używa się języka górnołużyckiego od tych, w których mówi się po niemiecku w zależności od języka znanego wszystkim uczestnikom danej sytuacji komunikacyjnej. W ten sposób używanie języka łużyckiego jest często ograniczone do sytuacji, w których wszyscy uczestnicy potrafią płynnie się nim posługiwać. Różne ideologie językowe mają wpływ na rzadsze używanie łużyckiego. Istnieją jednak domeny, w których ludzie kwestionują funkcjonowanie tych ideologii i świadomie przeciwstawiają się obowiązującym praktykom językowym. W jaki zatem sposób funkcjonowanie ideologii językowych zależy od świadomej (rodzinnej) polityki językowej? Jak samoświadomość i postawy wobec języków w rodzinie wpływają na praktyki językowe i przeciwstawianie się ideologiom językowym na Górnych Łużycach?

Miejsce i ludzie

Postaram się teraz przedstawić czynniki wpływające na praktyki językowe na poziomach meso i makro. Nie opisuję jednak wszystkich aspektów funkcjonowania języka górnołużyckiego, lecz skupiam się na tych, które stanowią bezpośredni kontekst analizowanych przeze mnie narracji. Na ich tle przeanalizuję ideologie językowe na poziomie mikro, czyli

w konkretnej rodzinie, jak też ogólne ideologie językowe, które pojawiają się w postrzeganiu sytuacji na Łużycach przez moich rozmówców.

Łużycanie posługują się dwoma językami zachodniosłowiańskimi – dolnołużyckim bazującym na dialekcie chociebuskim i górnołużyckim opartym na protestanckim dialekcie budziszyńskim (Bartels, Spiess 2012: 213). Szacowana liczba osób posługujących się językami łużyckimi waha się od maksymalnie 7000 dla dolnołużyckiego (na podstawie badań z lat 90. XX wieku) do maksymalnie 18.000–20.000 dla języka górnołużyckiego (Elle 2010: 314–316). Wszyscy posługujący się łużyckim są dwujęzyczni i mówią również po niemiecku. Liczba niemieckojęzycznych osób, które nauczyły się posługiwać językiem łużyckim jest natomiast stosunkowo niska. Pomijając typy indywidualnej wielojęzyczności, mamy w tym przypadku do czynienia z asymetryczną dwujęzycznością łużycko-niemiecką. Dla użytkowników mniejszościowego łużyckiego dwujęzyczność jest koniecznością, zaś dla użytkowników większościowego niemieckiego dwujęzyczność jest opcją (przyr. Stavans, Hoffmann 2015: 92). Przystawianie łużyckiego w domu zawiera zazwyczaj sukcesywne przyswajanie najpierw łużyckiego, a później niemieckiego (np. w przedszkolu) lub symultaniczne przyswajanie obu języków. Na Dolnych Łużycach i w protestanckich regionach Górnych Łużyc międzypokoleniowe przekazywanie języka zostało prawie całkowicie przerwane, utrzymało się ono natomiast w części Górnych Łużyc, która w okresie reformacji pozostała katolicka (Walde 2004). Obecnie jest to tzw. główny obszar językowy na Łużycach. Jednak i tutaj wiele czynników negatywnie wpływa na używanie łużyckiego, osłabiając jego pozycję wobec niemieckiego. W swoich badaniach odnoszę się do sytuacji językowej tego właśnie regionu Górnych Łużyc.

Łużycanie są w Niemczech oficjalnie uznawani za mniejszość. Prawo do identyfikacji jako Łużycanie, do zachowania i dalszego rozwoju kultury łużyckiej oraz zachowania języka łużyckiego w życiu publicznym jest gwarantowane przez odpowiednie ustawy i konwencje. Na określonym obszarze obywatele mają prawo do używania języka łużyckiego w urzędach. Istnieje również sieć różnych instytucji, które wspierają utrzymanie języka i tożsamości łużyckiej, jak też fundacja administrująca środki finansowe przeznaczone dla Łużyczan (Założba za serbski lud 2020).

Język górnołużycki jest używany w życiu codziennym na terenie związku gmin „Při Klósterskej wodźe / Am Klosterwasser” w powiecie budziszynskim zamieszkałym głównie przez katolików. Urzędy samorządowe w tym regionie są jedynymi, w których w rzeczywistości można korzystać z prawa do używania lużyckiego bez większych problemów. W sferze publicznej język lużycki używany jest ponadto w instytucjach lużyckich oraz w firmach, których działalność koncentruje się w tym regionie i których klientami są przede wszystkim Łużycanie (Ela 2003: 84-90). W sferze prywatnej lużycki zazwyczaj dominuje tylko w rodzinach całkowicie dwujęzycznych, czyli kiedy oboje partnerzy/rodzice mówią po lużycku. Praktyka adaptacji do języka partnera lub rodzica jednojęzycznego jest powszechna i obecność jednojęzycznego Niemca w rodzinie ma silny wpływ na międzypokoleniowe przekazywanie języka lużyckiego lub jego brak, nawet w katolickiej społeczności Górnych Łużyc (Keller 2000, Kimura 2015). Już 20 lat temu szacowano, że tylko w 30 do 35% lużyckich rodzin, w których oboje partnerzy znają lużycki, przeważnie mówi się po lużycku (Elle 1999: 160). Ciekawe byłoby oczywiście szczegółowe porównanie wcześniejszej i aktualnej sytuacji, ale z powodu braku regularnych badań socjolingwistycznych na temat etnolingwistycznej witalności lużyckiego powołuję się tylko na starsze źródła. Zmiany używania lużyckiego w różnych sferach i zmiany postaw wobec niego można obserwować tylko pośrednio, np. na podstawie liczby dzieci w przedszkolach i szkołach z lużyckim (Dołowy-Rybińska, Ratajczak 2020).

Nie da się tu szczegółowo omówić przeszłych i obecnych procesów zmiany języka, ale chciałabym jednak wspomnieć o wybranych aspektach, które odegrały rolę w minionym stuleciu (Kunze 2014: 14). Po pierwsze istotny wpływ na przechodzenie Łużyczan na język niemiecki miała industrializacja (co ważne, bardziej rolniczy obszar katolicki był z tego wyłączone). Po drugie duży wpływ na zmianę językową miał zakaz używania języka lużyckiego w czasach nazistowskich. Po II wojnie światowej na obszarze katolickim wzrosła liczba mieszanych małżeństw lużycko-niemieckich, których wcześniej praktycznie nie było, ponieważ wszyscy katolicy byli Łużyczanami i zawierali zazwyczaj małżeństwa między sobą. Na protestanckich Górnych Łużycach granica językowa oparta na wyznaniu nie istniała, a procesy zmiany językowej rozpoczęły się wcześniej. Po wojnie wielu uchodźców i wysiedleńców z byłych niemieckich terenów

wschodnich osiedliło się w całych Niemczech. Na Górnych Łużycach tymczasowo stanowili oni ponad 20% ludności wiejskiej (Keller 2003: 42). Małżeństwa Łużyczan i przesiedleńców były nie bez znaczenia w procesie zmiany językowej, ponieważ w tych rodzinach zazwyczaj dominował niemiecki.

Język łużycki w edukacji przedszkolnej i szkolnej używany jest w pracy z dziećmi pochodzenia łużyckiego i niemieckiego (Schulz 2015). Szkoły uczące łużyckiego i po łużycku są publiczne, a nauka odbywa się według programu nauczania dla szkół saksońskich (Landesamt für Schule und Bildung Radebeul 2018: 8). W szkołach naucza się literackiego języka łużyckiego, a ponieważ różni się on znacznie od języka mówionego na katolickim obszarze Łużyc, ogranicza się on właśnie do szkoły, mediów, kościoła czy też formalnej komunikacji pisemnej. Istnieje także możliwość uczenia się języka łużyckiego przez dorosłych w łużyckim centrum językowym i na uniwersytetach ludowych (Sächsisches Staatsministerium für Wissenschaft und Kunst 2018: 68–69). Zazwyczaj co dwa lata organizowane są przez Instytut Łużycki szkoły letnie przeznaczone dla studentów i naukowców spoza Łużyc.

Szkoły z nauczaniem w języku łużyckim, tzw. szkoły typu A, istniały już w latach 50. XX w., odkąd w 1948 roku saksońska ustawa o obronie ludności łużyckiej wprowadziła naukę szkolną po łużycku. Rozporządzenie Ministra Edukacji NRD z 1952 r. wprowadziło dodatkowo obowiązek nauki języka łużyckiego dla Łużyczan (Pjeh 2006: 42, 43). Plany dalszego wzmocnienia i rozwoju łużyckiego w szkole zostały jednak wstrzymane. W latach 60. XX w. toczyły się dyskusje wokół redukcji i podporządkowania nauki łużyckiego rozwojowi socjalistycznych struktur państwa. Ograniczono wtedy liczbę przedmiotów prowadzonych po łużycku. Reakcje łużyckich rodziców były różne. Niektórzy widzieli w niemieckim jako języku nauczania okazję dla swoich dzieci, by lepiej nauczyły się tego języka, aby miały łatwiej podczas kształcenia zawodowego, które odbywało się po niemiecku. Dla innych było to naruszaniem łużyckich interesów (Pech 2012: 199 i nast.). Ministerstwo Edukacji wydało rozporządzenie dotyczące przede wszystkim szkół typu B, w których poza lekcjami łużyckiego nauczano po niemiecku. Tam lekcje łużyckiego stały się dobrowolne, lecz zabroniono łużyckim instytucjom zachęcania do udziału w nich. Liczba uczestniczących w nauce języka łużyckiego znacznie wtedy spadła.

Rozporządzenie miało wpływ również na te szkoły typu A z łużyckim jako językiem nauczania, które miały jednocześnie niemieckojęzyczne klasy typu B. W rezultacie coraz więcej łużyckich rodziców zapisywało swoje dzieci do klas typu B, a język łużycki tracił swój prestiż (Pech 1999: 146-158).

Obecnie istnieją szkoły łużycko-niemieckie, które używają łużyckiego jako języka nauczania, oraz szkoły, które uczą łużyckiego jako języka obcego. Językami zajęć szkół dwujęzycznych są łużycki i niemiecki, niektóre przedmioty są nauczane po łużycku, a niektóre w obu językach, do czego służy tzw. *team-teaching* – współpraca dwóch nauczycieli – lub nauczanie części każdej lekcji po łużycku (Landesamt für Schule und Bildung Radebeul 2018: 8,14). Klasy nie są podzielone według pochodzenia językowego uczniów, natomiast łużycki jako przedmiot nauczany jest w trzech grupach ze względu na kompetencje językowe: dla użytkowników na poziomie rodzimego użytkownika łużyckiego, dla użytkowników na poziomie drugiego języka i dla uczniów uczących się łużyckiego jako języka drugiego (Landesamt für Schule und Bildung Radebeul 2018: 14). Obowiązujący od roku szkolnego 2013/2014 po 11-letniej fazie próbnej program nauczania „2plus” (łużycki, niemiecki i inne języki) ma umożliwić wszystkim dzieciom w łużycko-niemieckich szkołach nauczenie się łużyckiego.

Ideologie zawarte w narracjach rodziny A

Metodologia badań mojego studium przypadku obejmowała etnograficzne obserwacje uczestniczące w domu jednej rodziny oraz narracyjne wywiady biograficzne z czterema jej członkami. Obserwacje i wywiady zostały udokumentowane za pomocą nagrań audio i notatek terenowych². W swojej analizie zwróciłam uwagę na praktyki językowe, wypowiedzi wyrażające postawy językowe i interakcje między członkami badanej rodziny. Połączenie obu metod badawczych pozwoliło mi na przeprowadzenie analizy zależności między postawami językowymi a praktykami językowymi.

Wywiady zostały przeprowadzone w oparciu o koncepcję Fritza Schützego (1983) i koncentrowały się na doświadczeniu używania języków przez rozmówcę. Po przedstawieniu założeń wywiadu poszczególni członkowie rodziny zostali oddzielnie poproszeni o przedstawienie własnych doświadczeń z językami. Następnie pytałam o niedokończone lub niejasne

² Nagrania znajdują się w prywatnym cyfrowym archiwum Autorki.

części ich narracji, prosiłam o ich doprecyzowanie, a potem pytałam o interpretacje. Na podstawie wywiadów uzyskałam dane biograficzne, zebrałam informacje o użyciu języków w różnych okresach życia członków badanej rodziny i byłam w stanie zidentyfikować postawy wobec łużyckiego i ideologie językowe. Narracyjny charakter wywiadu odgrywa tu ważną rolę, ponieważ pozwala na uzyskanie interpretacji doświadczeń i sytuacji, o których wspominali rozmówcy.

Wywiadu biograficznego udzieliło mi czworo członków sześciopersonowej rodziny A z katolickiego regionu Górnych Łużyc. Matka (dalej jako Matka) pochodziła z łużyckojęzycznego domu, gdzie rozmawiano między sobą wyłącznie po łużycku, zaś wszyscy członkowie jej rodziny byli dwujęzyczni. Ojciec (dalej jako Ojciec) był z łużyckiej miejscowości, która dzisiaj jest w większości niemieckojęzyczna. Jego rodzice byli również niemieckojęzyczni. Córka (dalej jako Córka) podczas mojego pobytu była po studiach przyrodniczych, a Syn (dalej jako Syn) był uczniem łużyckiego liceum w Budziszynie. Wcześniej w domu rodziny A mieszkali również zmarli już przed laty dziadkowie, którzy z wnukami rozmawiali po łużycku. Oprócz bezpośredniej komunikacji z Ojcem, która odbywa się po niemiecku, głównym językiem komunikacji w rodzinie A jest łużycki. Dzieci mają już swoje własne preferencje językowe, oboje mają też doświadczenia z formalną edukacją i środowiskiem szkolnym z jego własnymi ideologiami i postawami językowymi. Nie oznacza to jednak, że ich preferencje nie podlegają dalszym zmianom. Obecnie Córka i Syn są aktywnymi użytkownikami języka łużyckiego (języka mniejszościowego) i niemieckiego (języka większościowego).

W oparciu o badanie przeprowadzone w rodzinie A można wyróżnić ideologie językowe, które odnoszą się do niższości języka mniejszościowego, pozycji języka większościowego jako języka ludzi wykształconych, języka standardowego i jednojęzyczności, puryzmu językowego, jak też użyteczności językowej. Po krótkim omówieniu tych pięciu ideologii, przedstawię każdą z nich na przykładach pochodzących z przeprowadzonych wywiadów. Większość z nich przedstawię oczami Matki, w której narracji wybrane ideologie są dobrze widoczne. W niektórych przypadkach dodam wypowiedzi innych członków rodziny.

Ideologia niższości języka mniejszościowego

Ideologia ta odnosi się do przekonania, że dany język, dialekt lub gwara jest mniej wart niż inny język używany przez grupę społeczną o wyższym statusie. Może ona być efektem niskiego prestiżu języka lokalnego lub mniejszościowego, negatywnych postaw wobec niego lub też zanikających domen jego używania (Sallabank 2013; Michna 2018; Michna 2019). W odniesieniu do łużycko-niemieckiego kontekstu niski prestiż ma język łużycki, a wyższy język niemiecki, choć nie należy tego rozciągać na wszystkie konteksty kontaktów językowych między łużyckim a niemieckim. Status łużyckiego w sferze domowej jest inny niż w sferze publicznej, gdyż w tej pierwszej jest używany znacznie częściej, natomiast w drugiej często oczekuje się mówienia po niemiecku. Poczucie niższości języka marginalizowanego może się jednak zmieniać z czasem. Dla przykładu Ewa Michna w kontekście dążenia do nadania językowi śląskiemu oficjalnego statusu przeciwstawia tzw. „stare” i „nowe” ideologie językowe i opisuje, jak jest wzmacniane przekonanie o wartości śląskiego i osłabiane przekonanie o jego niższości względem polskiego (2019). Przeciwstawne ideologie językowe mogą zatem współlistnieć równolegle.

Ideologia niższości łużyckiego pojawia się w wypowiedziach Matki dotyczących szkoły z lat 60. XX w., jej miejsca pracy, niemieckojęzycznych osób żyjących na Łużycach w partnerstwie z łużyckojęzyczną osobą, jak też zmiany językowej, która dokonała się w części Łużyc. Ideologia niższości wyrażona została przez Matkę wprost w komentarzu o łużyckich nauczycielach, którzy w latach 60. XX w. zapisywali własne dzieci do klas typu B:

Ale te em njejsu chcyli wjac tajke serbske być. Te su chcyli něšto kmańše być. A něšto kmańše bě přeco němske. To bě te kmańše. Ta je ... Ta serbsćina, ta njeje měła žan prestiž.

Tłumaczenie:

Ale oni już nie chcieli być tacy łużyccy. Chcieli być czymś lepszym. A coś lepszego zawsze było niemieckie. Łużycki nie miał żadnego prestiżu.

W komentarzu Matki pobrzmiewa żal, że niektórzy wybierali dla swoich dzieci naukę po niemiecku. Zarzuca nauczycielom, że nie byli przykładem dla innych rodziców w przypisywaniu wartości łużyckiemu, a wręcz przeciwnie, przyczyniali się do tego, że prestiż łużyckiego się zmniejszał.

Na podstawie jej narracji można przypuszczać, że niemiecki był odczuwany jako język bardziej odpowiedni do przekazywania wiedzy w szkole, ona sama zaś uważała, że rezygnacja z używania łużyckiego w szkole zmniejszała ogólnie jego wartość, co jest zgodne z obserwacjami dotyczącymi wpływu nauki szkolnej w danym języku na jego status (Spolsky 2011: 142).

W roczniku Matki klasa B liczyła dwa razy więcej uczniów niż klasa A z wykładowym łużyckim, chociaż co najmniej dwie trzecie uczniów klasy B pochodziło z całkowicie łużyckich rodzin. Rodzice tych dzieci chcieli, żeby miały one lepsze szanse w życiu zawodowym i zakładali, że takie możliwości będą miały, jeśli nauczą się dobrze niemieckiego. Wysoka liczba dzieci uczestniczących w nauce po niemiecku świadczyła o tym, że z powodzeniem zachęcano do nauki w klasie B. Argumenty przemawiały do rodziców, którzy (być może nieświadomie) zgadzali się z tym, że łużycki nie jest potrzebny w nauce szkolnej i należy zrezygnować z jego nauki, aby osiągnąć wyższy poziom kompetencji w języku niemieckim. Prestiż języka ograniczał się więc do domeny prywatnej. Matka podkreśla, że wielu byłych uczniów z klasy B później wróciło do łużyckiego poprzez łużyckich partnerów i we własnych rodzinach mówiło po łużycku. Niektórzy z nich dopiero wtedy zaczęli ponownie mówić po łużycku.

W pracy Matki rozmawianie po łużycku z kolegami czy klientami nie było mile widziane, więc starała się ona nie mówić po łużycku w obecności niemieckich kolegów. Z łużyckimi klientami rozmawiała jednak po łużycku i tłumaczyła wtedy wszystkim, co kto powiedział po łużycku. Matka miała zakodowane w głowie, że ludziom nie podoba się, gdy nie rozumieją wszystkiego i miała poczucie, że musi się tłumaczyć z mówienia w języku mniejszościowym. Pokazuje to, że łużycki nie był oczywistym wyborem. To, że Matka rozmawiała po łużycku z niektórymi klientami, wskazuje jednak na fakt, że był to język właściwy do komunikacji między osobami łużyckojęzycznymi. W takich sytuacjach kobieta negocjowała zakresy używania obu języków. Matka nie spodziewała się receptywnej znajomości łużyckiego i podkreślała niechęć do niego wśród niemieckojęzycznych kolegów. Ze swoją szefową Matka nie rozmawiała o używaniu łużyckiego, ponieważ miała świadomość, że nie podoba jej się, gdy pracownicy rozmawiali w tym języku:

Tak wjele začuća jen ma. [...] te Němcy sej waža tych Serbow jenož potom, hdyž wone serbsce njerěča. To je fakt. To je jow tak. [...] Wona mi to njeje zakazała. Ale ja sym to pytnyła, zo wona to nima rady. Haj. A hdyž ty něšto pytnješ, zo tón tamny to nima rady, potom so ty tež derje nječuješ we tej ...

Tłumaczenie:

Tyle wycucia człowiek posiada. [...] Niemcy cenią sobie Łużyczan tylko wtedy, kiedy oni nie mówią po łużycku. Fakt faktem. To tutaj tak jest. [...] Ona mi tego [mówienia po łużycku] nie zabraniała. Ale zauważyłam, że jej się to nie podoba. Tak. I kiedy zauważasz, że drugi tego nie lubi, wtedy się też dobrze nie czujesz...

Matka zakładała z góry, że Niemcy nie lubią słuchać łużyckiego. Nie zastanawiała się nad tym, czy można byłoby wynegocjować z szefową, by móc częściej mówić do innych po łużycku, nie sprawiając szefowej przykrości. Unikanie konfrontacji świadczyło o nierównym statusie obu języków, którego Matka była świadoma. Ona sama nie czuła się dobrze, nie mówiąc do Łużyczan po łużycku, jednak zauważała niechęć Niemców i godziła się na nią, wprawdzie niechętnie, ale bez konfrontacyjnego sprzeciwu. Wybór języka był tematem tabu nie tylko w miejscu pracy. W dalszej rodzinie Matki jest kilka osób, które nie mówią po łużycku, chociaż stykają się z tym językiem. Sama Matka nigdy nie rozmawiała z nimi o tym, czy chcieliby się go nauczyć, ale zakłada, że nie chcą. Niekwestionowanie tego, że niemieckojęzyczne osoby nie próbują aktywnie używać łużyckiego i zakładanie, że nie chcą się go nauczyć świadczy o tym, że niemiecki jest używany w sytuacjach, które wymagają negocjacji dotyczących wyboru języka. Niemiecki ma więc wyższą pozycję od łużyckiego i jest bardziej neutralnym wyborem.

Według Matki niemieckojęzyczny partner i jego rodzina mają wpływ na przekazywanie języka w domu. Kobieta przedstawiła nastawienie do języka łużyckiego na dwóch przykładach, w których dzieci z językowo mieszanych małżeństw z jej pokolenia nie nauczyły się łużyckiego. Pierwszy to przykład dzieci, których dziadkowie ze strony niemieckojęzycznego rodzica byli małżeństwem mieszanym językowo. Dziadek według Matki był negatywnie nastawiony do łużyckiego i Łużyczan, natomiast babcia – Łużyczanka – była bojaźliwa i zrezygnowała z łużyckiego. Wsparcia dla zachowania dwujęzyczności w młodej rodzinie z tej strony zatem nie było.

Drugi przykład odnosi się do kilku małżeństw z pokolenia rodziców Matki. Trzech mężczyzn ożeniło się z Niemkami, a jedna kobieta wyszła za mąż za Niemca. Matka opisuje niemieckie kobiety jako dominujące, a niemieckiego męża jako upartego. Uważa, że z niemieckojęzycznym partnerem o dominującym charakterze przekazywanie łużyckiego jest trudne. Oba przykłady pokazują, że w tych rodzinach postawy wobec łużyckiego i niemieckiego lub preferowane używanie niemieckiego jako języka komunikacji z dziećmi nie są otwarcie kwestionowane. Świadczyć też mogą o tym, że łużyckojęzycznemu partnerowi trudno jest przeforsować wprowadzanie łużyckiego we własnej rodzinie. Niezależnie od tego, czy niemieckojęzyczni partnerzy rzeczywiście byli negatywnie nastawieni do łużyckiego, nie odczuwano potrzeby, aby się go nauczyli. Zatem w przypadku nieprzekazywania łużyckiego dzieciom w językowo mieszanych rodzinach wybory językowe na rzecz niemieckiego świadczyć mogą o ideologii niższości języka mniejszościowego.

O istnieniu tej ideologii świadczą również przykłady miejscowości, w których dochodziło do zmiany językowej, takich jak wieś Ojca. Kiedy jego babcia pod koniec II wojny światowej została wdową, przestała mówić z dziećmi po łużycku. Represje okresu nazistowskiego wzmacniały ideologię niższości łużyckiego. W miejscowościach, które przeszły zmianę językową, ideologia ta dominowała nad pozytywnymi postawami i uczuciami wobec języka mniejszościowego. Ojciec w swojej narracji próbował sobie przypomnieć, w jakich sytuacjach w dzieciństwie spotkał się z łużyckim:

Ich habe dann mitbekommen, dass es auch noch [...] eine andere Sprache gab, no, die alte Leute gesprochen haben im Dorf. Aber nur, wenn sie halt untereinander waren, [...] Und auch nicht so offensichtlich, vor uns Kindern auch nicht. Das haben sie nur gesprochen, wenn sie alleine waren. Das hat man manchmal so nebenbei mitbekommen.

Tłumaczenie:

Zauważyłem, że [...] był też jeszcze inny język, no, którym mówili starzy ludzie we wsi. Ale tylko, kiedy byli między sobą, [...] I też nie tak jawnie, przed nami dziećmi też nie. Mówili w nim tylko, kiedy byli sami. To było czasami zauważalne tak mimochodem.

Ideologia niższości łużyckiego powodowała zmniejszenie liczby domen, w których język ten jest używany, począwszy od szkoły (zrezygnowanie z łużyckiego jako języka edukacji), przez pracę (nieużywanie łużyckiego w obecności Niemców) i dom (nieużywanie łużyckiego z niemieckojęzycznym partnerem), aż po całkowite zaniechanie komunikacji po łużycku.

Język większościowy jako język ludzi obytych w świecie i wykształconych

Odwrotnością ideologii niższości języka mniejszościowego jest przekonanie, że język większościowy jest językiem ludzi wykształconych. Przypisywanie językom znaczenia społecznego jako środka komunikacji ludzi „wykształconych”, czy też „prostych”, może wpływać na wybory językowe i doprowadzić do zmian językowych (Schieffelin i in. 1998: 19). Wzorowanie się na ludziach, którzy postrzegają język większościowy jako dający dostęp do lepszej edukacji, udziału w życiu społecznym i zawodowym oraz wyższy stopień akceptacji, może prowadzić do tego, że lokalny język mniejszościowy będzie używany w coraz mniejszym zakresie. Jednocześnie osoby posługujące się językiem większościowym, które mają pozytywny stosunek do języka mniejszościowego, są często postrzegane jako autorytety udowadniające, że język mniejszościowy ma prawo do istnienia w różnych domenach.

Ideologia niemieckiego jako języka ludzi wykształconych ujawnia się w wypowiedziach Matki o rodzinach łużyckich pozytywnie nastawionych do Niemców. Opowiadała ona bowiem o kilku mieszanych językowo rodzinach, w których język łużycki nie został przekazany dzieciom lub nie odgrywa żadnej roli w życiu codziennym. We wszystkich przypadkach dziadkowie ze strony łużyckojęzycznego partnera używali łużyckiego w domu. W swojej narracji Matka zastanawia się nad tym, czy otwartość dziadków na świat pozalokalny, a więc niemiecki, była w tym procesie istotna. Przedstawia ona tychże dziadków jako ludzi kulturalnych i wykształconych, zaś ich relacje przyjacielskie z Niemcami jako wyraz zainteresowania tematami pozalokalnymi. Wspomina między innymi o kobiecie, która w domu chciała mieć też „szerszy świat”. W rozważaniach Matki widoczne jest swoiste rozdarcie. Z jednej strony bliska jest jej otwartość na ludzi i tematy spoza okolicy, z drugiej jednak strony obawia się, że właśnie to nastawienie było jedną z przyczyn nieprzekazania języka łużyckiego w kolejnym pokoleniu.

Wracając do przykładu języka edukacji szkolnej, zbytym uproszczeniem byłoby stwierdzenie, że rodzice decydują się na kształcenie dzieci w języku niemieckim, a nie łużyckim, ponieważ postrzegają język łużycki jako gorszy. Nie można bowiem zapominać, że edukacja zawodowa i uniwersytecka prowadzona jest w języku niemieckim. Na tym poziomie jest to jedyny język kształcenia, zatem kojarzony jest jako taki dla całej ścieżki edukacyjnej. Inną rzeczą są wyobrażenia o ludziach wykształconych. Matka mówi ironicznie, że partyjni, którzy w latach 60. XX w. jako pierwsi zapisali swoje dzieci do klas niemieckich, byli „wytwornymi ludźmi”, a więc cieszyli się poważaniem:

Te stronjenjo, to tla běchu te fajn ludžo. No. A [...] te jednore ludžo, [...], te su prajili: My chcemy tež, zo so našim džěćom derje dže, zo z našich džěći něšto wodwje.

Tłumaczenie:

Ci partyjni, to przecież byli ci wytworni ludzie. Tak. A [...] zwykli ludzie [...], oni mówili: Też chcemy, aby nasze dzieci miały się dobrze, chcemy, aby nasze dzieci stały się kimś.

Łużyczanie często szybciej zauważają otwartość na łużycki wśród Niemców z innych regionów kraju. Doświadczenia związane z tym, że tacy ludzie cenią sobie język łużycki, przyczyniają się do tego, że Niemcy są postrzegani jako obcy w świecie. Matka opowiada np. o swojej niemieckiej nauczycielce spoza Łużyc. Używała ona w szkole łużyckich imion dzieci, zwykle stosowanych w rodzinach i wśród uczniów, podczas gdy łużyccy nauczyciele używali niemieckich wersji, które prawdopodobnie zapisane były w dokumentach. Zarówno ideologia niższości języka mniejszościowego, jak i ideologia języka większościowego jako języka ludzi obytych w świecie i wykształconych, odnoszą się do tego samego zjawiska, a mianowicie używania języków w określonych domenach i przez pewnych ludzi. Świat pozalokalny, perspektywy ludzi spoza Łużyc i lepsze wykształcenie powiązane są z językiem niemieckim, który staje się kluczem do poszerzania horyzontów.

Ideologia języka standardowego i jednojęzyczności

Z ideologią niższości ściśle związana jest ideologia języka standardowego i jednojęzyczności. Zdaniem Rosiny Lippi-Green (1994) jest ona pozytywnym wartościowaniem homogenicznego ideału języka, który bazuje na języku pisanym i przejawia się niechęcią do innych form. Widoczna jest ona m. in. w przekonaniu, że literacka forma języka dominującego jest intelektualnie wyższa od innych odmian tego języka (Piller 2015). Standaryzowanie języka traktuje się jako potrzebne dla udanej komunikacji. Do utrwalenia tej ideologii przyczyniają się przede wszystkim system edukacyjny, media, przemysł rozrywkowy, przedsiębiorstwa i sądownictwo (Lippi-Green 1994: 166–167; Piller 2015: 4). Bernard Spolsky zwraca uwagę na to, że podczas gdy języki standardowe są nauczane w szkołach i używane jako języki oficjalne, inne odmiany języka, takie jak dialekty, mogą mieć niższy status i być stygmatyzowane (2011: 142). Wysoki status języków standardowych jest bowiem związany ze wsparciem instytucjonalnym (Schieffelin i in. 1998: 108). Lippi-Green omawia przykłady dyskryminacji ludzi ze względu na ich różne akcenty w języku angielskim lub ze względu na używanie dialektu czy gwary. W kontekstach wielojęzycznych ideał standardowego języka dominującego sprawia, że oprócz innych jego form, również inne języki są uważane za gorsze, choćby ze względów ekonomicznych (Sallabank 2013: 8) lub ze względu na to, że języki wydają się być tym więcej warte, im częściej i w im większej liczbie kontekstów można ich używać (Spolsky 2011: 150). Nacisk na używanie standardowej formy języków mniejszościowych jest mniejszy niż nacisk na używanie standardowej formy języków dominujących. Prestiż i status języka intelektualnie wyższego przypisywany jest także standardowym językom mniejszościowym.

Na Łużycach ideologia języka standardowego i jednojęzyczności działa w odniesieniu do relacji między niemieckim i łużyckim jak też samego łużyckiego. Widoczna jest w wypowiedziach Matki, ponownie odnoszących się do wyboru języka kształcenia, znajomości niemieckiego wśród jej rówieśników, znajomości łużyckiego jej męża oraz do wyboru łużyckiego partnera lub partnerki. Ideologia ta odegrała również rolę przy zapisywaniu dzieci do klas typu B w latach 60. XX. w. Argumenty dyrektora szkoły, który zachęcał do tego rodziców były spójne z ideologią o języku standardowym i jednojęzyczności. Nie wystarczało bowiem, żeby dzieci nauczyły

się niemieckiego, powinny były nauczyć się go dobrze. Autorytet dyrektora przekonał wielu rodziców. Jak tłumaczy Matka:

A tón je jow wabił. A potom je wón wězo, zes rjanymi słowami prajil: Waše džěčo změje so lochšo, waše džěčo změje wjele lěpšinow, hdyž wone porjadnje němsce móže. A tak dale. A jow su, to tla su wšo jednore swójby byli, [...] A te su, te su jim tla wěřili.

Tłumaczenie:

I on tutaj zachęcał. I wtedy on oczywiście ładnymi słowami mówił, wasze dziecko będzie miało łatwiej, wasze dziecko będzie miało dużo korzyści, kiedy będzie znało dobrze niemiecki. I tak dalej. I to tutaj były, to przecież wszystko były proste rodziny, [...] Oni mu przecież wierzyli.)

Matka pokazuje swoje wyobrażenie o ideale języka, kiedy sarkastycznie wspomina o tym, że wbrew zamiarowi, by dobrze nauczyć dzieci niemieckiego, niektóre z nich: *su jara, tež jara špatnje němsce rěčeli, te hišće džensa špatnje němsce rěča, ale, to ten tak było* (mówiły bardzo źle po niemiecku, one jeszcze dzisiaj źle mówią po niemiecku, ale, to wtedy tak było). O swoim mężu, który przyswoił sobie łużycki mimochodem w rodzinnym życiu codziennym, opowiada, że na początku z Córką dużo mówił po łużycku, ale przeszedł po jakimś czasie na niemiecki: *dokelž wón to tak gramatisce njeje wšo tak derje rěčał* (dlatego, że on gramatycznie nie mówił wszystkiego tak dobrze).

Jednojęzyczność jest oczekiwana zarówno w sytuacjach, w których obecne są osoby niemieckojęzyczne, jak i w sytuacjach przeważnie łużyckojęzycznych. Wybór języka w zależności od osoby często skutkuje używaniem niemieckiego w obecności choćby jednej osoby niemieckojęzycznej, do czego jeszcze wróćę. Jednocześnie łużycki dla Łużyczan jest ważny, a jednym ze sposobów na umożliwienie używania go jest pozostawianie we własnej wspólnocie językowej. Jednojęzyczność jako najskuteczniejsze rozwiązanie najwyraźniej uwidacznia się w wypowiedzi Matki o rodzinach, w których oczekuje się od dzieci wprost, żeby starały się wybrać łużyckiego partnera:

N. je měł tam jako přěnju přěćelku jenu němsku. To, to so tym njeje lubiło. To su te prajili: To my njechamy. My njechamy z tej němsce rěćec. A to su

wone tak doľho powědali, doniř tón N. potom wostaľ. A potom sej wón M. wzaľ. To bě potom w porjadku. [...] to njeje za nich do prařenja přiřlo, zo te dźěci sej jeneho němskeho partnera wzaja. [...] Te su jim to tak prajili: My woćakujemy, zo sej wy serbskich partnerow wzaće. [...] To su, druhe swójby su to raznje prajili: My chcemy, zo wy maće serbskich.

Tłumaczenie:

Pierwszą dziewczynę tam N. miał niemiecką. To im się nie podobało. To powiedzieli, nie chcemy tego. Nie chcemy z nią mówić po niemiecku. I to mówili tak długo, aż ją N. w końcu zostawił. I potem wziął sobie M. To było w porządku. [...] Oni im to tak powiedzieli: oczekujemy, że weźmiecie sobie łużyckich partnerów. [...] Inne rodziny to wyraźnie powiedziały: chcemy, abyście mieli Łużyczan.

Matka nie odrzuca takiego stanowiska. Wręcz przeciwnie, przyznaje, że przekazywanie łużyckiego z niemieckojęzycznym partnerem jest wyzwaniem. O sobie mówi, że miała szczęście, ponieważ dla Ojca łużycki jest ważny i chce, żeby jego rodzina mówiła po łużycku: *Wěš, ja sym w tym nastupanju wulke zbožo měła. Nó, zo to tež wařne je, zo ... Tomu je to jara wařne. Dokelř tón tla wě, zo wón poprawom tež wot serbskeho pochadza* (Wiesz, pod tym względem miałam duże szczęście. No, że dla Ojca to też jest ważne, że ... dla niego to jest bardzo ważne. Dlatego że on przecież wie, że tak naprawdę też jest łużyckiego pochodzenia). Ideologia języka standardowego i jednojęzyczności powoduje dążenie do wysokiego poziomu znajomości języka niemieckiego i łużyckiego. Chociaż wzmacnia prestiż obu języków, utrudnia jednak stosowanie bilingwalnych praktyk językowych i faworyzuje unikanie sytuacji, w których trzeba nauczać kogoś (lub uczyć się) łużyckiego.

Ideologia puryzmu językowego

Ideologia puryzmu językowego, również odnosi się do wyidealizowanego wariantu języka, który nie zmienia się pod wpływem innych języków, nie zapożycza leksyki i nie jest używany w formach mieszanych. Według tej ideologii nie powinno się przełączać kodów i należy stosować „poprawną” gramatykę skodyfikowanego języka standardowego. W kontekście języków mniejszościowych, kiedy zmiany językowe są wyraźnie zauważalne, ideologia puryzmu i poprawności może być szczególnie silna (Sallabank 2017: 166). Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard i Paul V. Kroskrity

zaznaczają, że puryzm językowy odnoszący się do języków mniejszościowych funkcjonujących w państwach narodowych może świadczyć o niechęci do hegemonii i zmian społeczno-kulturowych (1998: 109). Sądzę, że łużycki puryzm jest związany z poczuciem zagrożenia języka łużyckiego, potrzebą odróżnienia się etnicznie od Niemców, jak też utrzymywaniem pozycji łużyckiego jako równorzędnego słowiańskiego języka literackiego. Powszechna praktyka łużycko-niemieckiego przełączania kodów nie znajduje więc zgodnie z omawianą ideologią akceptacji w wyobrażonym ideale języka.

Literacki łużycki kojarzony jest z Budziszynem, gdzie większość łużyckich instytucji ma swoją siedzibę (por. Scholze 2008: 39–42), bez względu na to, czy osoba mówiąca „dobrze” po łużycku rzeczywiście stamtąd pochodzi. O puryzmie świadczą wypowiedzi Matki, Córkę i Syna dotyczące kolegów ze szkoły i mieszania języków. Matka opowiadała o tym, że jako uczennica poznała dziewczynę z Budziszyna i poprzez nią zupełnie inny świat, który opisuje jako miejski i całkowicie łużycki. Opisała język dziewczyny, która stała się jej koleżanką, w następujący sposób: *A wona je tak jara derje serbsce rěčała. Ryzy serbsce. Bjezporočnje* (I ona mówiła tak bardzo dobrze po łużycku. Całkowicie po łużycku. Doskonale). Ideologia puryzmu jest jasno zauważalna również w następnym pokoleniu. Córka wspomina o koledze z klasy, który mówił bardzo dobrze i wyraźnie. Na zapytanie, co znaczy mówić „dobrze”, odpowiada, że chodzi o to, by nie używać niemieckich słów:

My smy měli jednoho sobušulerja při započatku, kotryž je jara porjadnje a jasnje rěčał a nic takrjec tón wjesnu serbsčínu, [...] Also te, kaž smy my wjesnjenjo najskerje bóle, em, njerodnje rěčeli. A wón je spytał jara porjadnje rěčeć. [...] Ach so, a porjadnišo. Što je porjadnišo. Na, zo jen žane němske słowa njewužiwa.

Tłumaczenie:

Mieliśmy na początku jednego kolegę, który mówił bardzo dobrze i wyraźnie i nie że tak powiem wiejski łużycki [...] Więc, tak jak my ze wsi prawdopodobnie mówiliśmy bardziej niedbale. A on próbował mówić bardzo dobrze. [...] Ach tak, i dobrze. Co jest dobrze. No, że nie używa się niemieckich słów.

Bardzo wymowne są refleksje Syna odnośnie do tego, czy zawsze mieszał łużycki i niemiecki. Wydawało mu się, że w przedszkolu nie używał tyłu niemieckich słów, ale później stwierdził, że zawsze mieszał języki i to w dużym stopniu. Poruszenie tego wątku wskazuje na powszechność praktyki przełączania kodów i krytyczną postawę wobec niej.

Tam sym ja měł serbskich přecelow. Sprich, my smy serbsce řečeli přeco. Em. A mi so zda te němske słowa jen njeje tak wjele tež wužiwał. To jen einfach normalnje serbsce powědał. Na ja so nětko njemóžu direk-, porjadnje na to dopomnić, hač je jen někak měšane řečał abo nic. [...] Nahaj, měšał je jen mi so zda zno přeco kusk takle. To pola mnje kusk ekstrem mi so zda było. Ja njewěm. Sym ja te wěcki, kotrež ja njejsym serbsce wědział, sofort, sym ja hnydom němsce prajił.

Tłumaczenie:

Tam miałem łużyckich przyjaciół. A więc mówiliśmy po łużycku zawsze. I wydaje mi się, że nie używano tyłu niemieckich słów. Mówiono po prostu normalnie po łużycku. Nie mogę sobie do końca przypomnieć, czy mieszało, czy nie. [...] No tak, mieszano chyba trochę zawsze. To u mnie było trochę ekstremalne chyba. Nie wiem. Rzeczy, których nie znałem po łużycku, od razu, mówiłem od razu po niemiecku.

Po sposobie opowiadania przez Syna o specyficznym języku, którego używa ze swoimi przyjaciółmi i który można nazwać młodzieżowym, można stwierdzić, że przełączanie kodów traktowane było jako część „autentycznego” sposobu mówienia. Syn zauważył, że podstawowym językiem komunikacji był łużycki, do którego wplatane były słowa z innych języków, słowa modne używane przez młodzież oraz słowa charakterystyczne dla jego kręgu przyjaciół. Ponieważ został wcześniej skrytykowany przez siostrę, tłumaczy, że używanie takich słów nie było „cool” samo w sobie, ale: *to jen einfach wužije, dokelž to tak je. [...] To słuša k tomu. Haj, bjez toho by to einfach komisch klinčało potom na kóncu* (ich po prostu się używa, dlatego, że tak jest. [...] To musi być. Tak, bez tego po prostu brzmiałoby dziwnie w końcu). Prestiżowy łużycki pozostaje wyobrażonym ideałem, tak samo jak łużycki bez leksyki niemieckiej. Łużycki mówiony w regionie katolickim znacznie różni się od języka standardowego, a typowe przełączanie kodów również postrzegane jest jako rzecz autentyczna.

Ideologia użyteczności

Ideologia użyteczności również odsyła do utrwalonej nierówności między językiem większościowym i mniejszościowym. Zgodnie z tą ideologią komunikacja może być udana i satysfakcjonująca, jeśli wszyscy jej uczestnicy wszystko rozumieją i mogą się wypowiedzieć. W sytuacjach, w których ludzie mają różne repertuary językowe, użyteczny jest więc język najlepiej spełniający ideał takiej komunikacji. Użytkownikom języka mniejszościowego i większościowego, wydaje się zatem konieczne, by rozmawiać w języku większościowym, żeby rozmowa wszystkich członków mieszanej językowo grupy była udana. Konsensus użytkowników języków mniejszościowego i większościowego odnośnie do neutralności tego drugiego opisuje na różnych przykładach z Katalonii, Szkocji, Walii i Bretanii Michael Hornsby (2011: 154). Zasada, według której wybiera się język większościowy jest nazywana przez różnych badaczy zasadą językowego podporządkowania się (linguistic subordination norm), regułą uprzejmości (courtesy rule) lub też etyką uprzejmości (ethic of politeness).

Ideologia użyteczności pojawia się w wypowiedziach Matki i Syna na temat sytuacji, w których trzeba negocjować wybór łużyckiego albo niemieckiego. Łużycki staje się nieużyteczny, jeśli ktoś z rozmówców nie mówi po łużycku. Nawet jeśli dana osoba ogólnie lubi mówić po łużycku, to zazwyczaj nie ma ochoty aktywnie zachęcać innych do używania tego języka. Należy także pamiętać, że również z niemieckiej perspektywy niemiecki jest uważany za bardziej użyteczny. Matka opowiada o rodzinnych spotkaniach, na których zazwyczaj część osób jest niemieckojęzyczna i gdzie dużo mówi się po niemiecku. Członkowie rodziny, którzy mówią po łużycku, czasami starają się rozmawiać w tym języku, ale Matka ma wrażenie, że nierozumiejący nie czują się dobrze, więc łużyckojęzyczne osoby przechodzą znowu na niemiecki. Matka ubolewa nad tym, że w rodzinie tyle mówi się po niemiecku. Jest on jej zdaniem wybierany po to, żeby móc płynnie rozmawiać:

Tak, zo móžeš so derje bjesadować a zo móžeš jenu rozmołwu wjesć, [...] to njeje přeco so radziło, zo móžemy potom tež na swjedźenjach serbsce rěčeć, to za tym, kajka konstelacija tu była. To běše, also dominowaca rěč bě ta němčina. To je, a to sym ja šón wobžarowała, zo so w našej swójbje tak wjele němcuje, to je so mi ... Haj, also nam poprawom jene drohotne

kublo so zhubilo. Hačrunjež su so jednotlivcy prócowali, ale, ta wjetšina běše cyle jednorje němska a to potom tak było.

Tłumaczenie:

Tak, żeby było możliwe dobrze rozmawiać i prowadzić dobrą rozmowę, [...] nie zawsze się udawało, żebyśmy mogli też w czasie spotkań mówić po łużycku, to w zależności od tego, jaka była tu konstelacja. To było, a więc dominujący język był niemiecki. To jest, i tego przecież żałowałam, że w naszej rodzinie tyle mówi się po niemiecku, to mi się... Tak, tak właściwie zgubiło nam się cenne dobro. Chociaż pojedyncze osoby starały się, ale większość po prostu była niemiecka i zatem tak to było.

Stwierdzenie, że niemiecki partner oznacza znaczne utrudnienie w przekazywaniu łużyckiego, w przypadku Matki znajduje potwierdzenie w licznych przykładach z sąsiedztwa i rodziny. O niemieckojęzycznej matce Ojca powiedziała, że: *ta wězo je potom šće dopomhała tomu, zo tam wšo so něm-sce rěčało* (ona oczywiście potem jeszcze przyłożyła się do tego, żeby tam cały czas mówili po niemiecku). Ale już wcześniej łużycki był coraz mniej używany w rodzinie Ojca. Jego ojciec nie nauczył się mówić po łużycku, gdyż jego łużyckojęzyczna matka w rozmowach ze swoimi dziećmi przeszła na niemiecki. W rodzinnej wiosce Ojca w procesie zmiany językowej łużycki przestał być użyteczny na szerszą skalę i nie był używany ze względu na trudne doświadczenia ludzi. Ojciec zastanawia się, czy działo się tak ze wstydu, czy z nieśmiałości, zaś Matka stwierdza, że po wojnie otoczenie stawało się coraz bardziej niemieckie, więc ludzie mówili po niemiecku.

Odniosę się raz jeszcze do miejsca pracy Matki, gdzie ze względu na nieprzychylność współpracowników łużycki staje się nieużyteczny. Jego używanie spotyka się z otwartym sprzeciwem osób, które go nie rozumieją: *Ale tych Němcow přeco myli, hdyž te něšto njerozumja. Potom woni či to tež přeco praja. Ich habe ja nichts verstanden. Na das klingt ja komisch. [...] A přeco tajke přispomnjenja. [...] to njeje rjenje* (Ale tym Niemcom to zawsze przeszkadza, jeśli czegoś nie rozumieją. Wtedy ci to też zawsze powiedzą. Przecież niczego nie rozumiałem. Ale to brzmiało dziwnie [...] Ciągłe takie uwagi. [...] To nie jest ładne).

Analizując wywiady pod kątem ideologii użyteczności i jej tła, można zauważyć różnicę między Synem i Matką. Syn również podkreśla, że wybór łużyckiego jako języka rozmowy zależy od tego, z kim się rozmawia.

Jeśli obecne są osoby łużyckojęzyczne, to mówi po łużycku, jeśli niemieckojęzyczne, to po niemiecku. Jako przykład podaje, że podczas treningu sportowego z trenerem zawsze rozmawia po łużycku i dostaje informację zwrotną po łużycku, podczas gdy inni dostają ją po niemiecku. Ale inaczej niż Matka opowiada o osobach, które nie lubiły rozmawiać po łużycku albo tego nie chciały, lub o niemieckich dzieciach, które rozumiały po łużycku, ale w domu mówiły po niemiecku. W jego narracji znacznie rzadziej pojawiało się określenie *němske ludzi* (niemieccy ludzie) i ani razu Syn nie wspominał też o Niemcach. Nie ma u niego podziału na Niemców (którzy mówią wyłącznie po niemiecku) i Łużyczan (którzy mówią w obu językach). Uważam, że jest to efekt działania systemu edukacji, w którym dzieci z niemieckojęzycznych rodzin są nauczane nie w odrębnej klasie, ale razem z dziećmi z łużyckich rodzin mają lekcje prowadzone po łużycku. Ich znajomość łużyckiego jest lepsza niż w przypadku uczniów z łużyckim jako językiem obcym. Ogólnie więcej młodych ludzi jest w stanie biernie uczestniczyć w łużyckich rozmowach.

Niezależnie od tego, czy rozmówca nie mówi, czy też nie lubi mówić po łużycku, jego wpływ na wybór języka jest podobny. Syn mówi po niemiecku, gdy w grupie jest kilka osób, które nie lubią rozmawiać po łużycku. Podobnie jest w sytuacjach, kiedy dołącza do niemieckojęzycznej rozmowy, w której biorą udział użytkownicy łużyckiego. Z Ojcem, który rozumie podstawy łużyckiego, rozmawia prawie zawsze po niemiecku, zwłaszcza kiedy jest z nim sam, ale również wtedy, kiedy cała rodzina jest razem i przewagę ma łużycki. Rozmowa po łużycku z kimś, kto ma receptywną znajomość łużyckiego, ale mówi przede wszystkim po niemiecku, nie jest automatycznym wyborem osób łużyckojęzycznych, ale wymaga świadomej decyzji i pozytywnej postawy wobec uczenia się łużyckiego przez osoby niemieckojęzyczne. Po narracyjnej części wywiadu poprosiłam Syna o opisanie, kiedy on sam lub w grupie rozmawia po łużycku. Są to rozmowy z osobami, które lubią mówić po łużycku. Dla Syna ważna jest łużyckojęzyczna reakcja, żeby sam chciał mówić po łużycku:

E, jen serbsce rěči einfach hdyž su woprawdže tež ludži pódla, kotrež ein-klich rady serbsce rěča a [...] za kotrychž je to cyle normal, tene serbsce rěčenje. Kotrež rady serbsce rěča, kotrež, haj, kotrež einfach z tym tež tajki wulki problem nimaja. So. Ja dyrbju prajić, ja tež zes ludźimi serbsce rěču, kotrež, – abo spytam serbsce rěčeć, – kotrež zrozumja serbsce, kotrež tež

móža serbsce, ale halt, nahaj te halt potom einfach žadyn lóšt nimaja serbsce rěčeć. To je halt wirklich komplikowane. Hdyž jen přeco zaso spyta, te halt einfach žan bok na to nimaja. Potom jen tež irgendwann jemol na tym dypku, potom jen praji, ach egol. Budžemy halt němsce rěčeć, hdyž je tón pódla. Ale, ale hdyž su woprawdze jara wjele serbsce pódla, potom tón jen, kotryž njerěči wjele serbsce, potom jen tro– tohodla serbsce rěči, mi so zda. Also tak je to husto pola nas šuli.

Tłumaczenie:

Po łużycku się mówi, kiedy są naprawdę ludzie, którzy tak właściwie lubią mówić po łużycku i dla których to jest zupełnie normalne, mówienie po łużycku. Którzy lubią mówić po łużycku, którzy, tak, którzy po prostu nie mają z tym tak dużego problemu. Tak. Muszę powiedzieć, ja też mówię po łużycku z ludźmi, którzy – albo raczej próbuję mówić po łużycku, którzy rozumieją łużycki, którzy też umieją łużycki, ale właściwie, no tak ci właściwie po prostu nie mają ochoty mówić po łużycku. To właściwie naprawdę jest skomplikowane. Kiedy ciągle próbujesz, ci po prostu nie mają ochoty. Wtedy w pewnym momencie, wtedy sobie mówisz, ach, nieważne. Będziemy mówić po niemiecku, jeśli on jest obecny. Ale, ale jeśli naprawdę jest wielu Łużyczan, wtedy ten jeden, który nie mówi dużo po łużycku, wtedy pomimo to mówi się po łużycku, tak mi się wydaje. Tak właściwie często jest u nas w szkole.

Według ideologii użyteczności, żeby rozmowa mogła odbywać się po łużycku, wszyscy rozmówcy muszą rozumieć łużycki (rodzinne spotkania, sytuacja Matki w pracy) lub wszyscy muszą go używać (Syn i ojciec, koleżdy Syna ze szkoły). Podobnie jak ideologia języka standardowego i jednojęzyczności ideologia użyteczności utrudnia bilingwalne praktyki językowe oparte na receptywnej znajomości języka.

Postawy wobec języka w rodzinie A i jej praktyki językowe

Jak było widać na przytoczonych powyżej przykładach, ideologie językowe obecne są też w rodzinie A. Mimo to nie wszystkie praktyki językowe rodziny A są zgodne z omówionymi ideologiami. W rozmowach w kręgu małżeństwa A i ich dzieci dominuje język łużycki, chociaż Ojciec rozumie, ale nie mówi płynnie po łużycku. Ojciec zazwyczaj mówi po niemiecku i wszystko, co jest skierowane bezpośrednio do niego, jest też wyrażane po niemiecku. Rozmowy rodzinne są sytuacjami dwujęzycznymi, opartymi

o receptywną znajomość łużyckiego przez Ojca. Rodzina nie przestrzega więc normy, która idzie w parze z ideologiami jedności i użyteczności. Czy postawy członków rodziny mają wpływ na tę praktykę? Uważam, że tak. Otwartość Ojca na łużycką rozmowę jest tutaj istotna. Matka opisuje, że jej mąż w rozmowach się wstrzymuje:

[...] tón so bóle wróco dżerži. Tak wón nam přeco da składnosć serbsce rěčeć a hdyž wón něšto njerozumi, potom wón wězo němsce praji a tež powěda tež němsce. Ale my potom jara, jara chětrě zaso přeskočimy do serbsčiny.

Tłumaczenie:

[...] on bardziej się wstrzymuje. W ten sposób nam zawsze daje okazje mówić po łużycku i kiedy czegoś nie rozumie, wtedy on oczywiście powie po niemiecku i też mówi po niemiecku. Ale my potem bardzo, bardzo szybko znowu przechodzimy na łużycki.

Ojciec, zastanawiając się nad wsią, z której pochodzi, mówi, że bez języka zatracą się rozumienie przeszłości i że chce, żeby ludzie rozmawiali po łużycku:

[...] weil ich es vielleicht so schade gefunden habe, dass sich niemand mehr getraut hat Sorbisch zu reden, [...] die haben sich einfach nicht getraut, oder geschämt damals, [...] oder dass man dadurch vielleicht einen [...] wesentlichen Teil aus der Vergangenheit gar nicht erfassen kann, oder mehr nachvollziehen kann [...] deswegen ist es für mich wichtig, dass, wo Sorbisch gesprochen werden kann, Sorbisch gesprochen wird, auch wenn ich nicht alles verstehe.

Tłumaczenie:

[...] może dlatego, że żałowałem, że nikt więcej się nie odważył mówić po łużycku, [...] oni wtedy po prostu nie odważyli się, albo wstydzili się, [...] albo, że może [...] istotnej części przeszłości w ogóle nie da się pojąć [...] z tego powodu jest dla mnie ważne, że tam, gdzie można mówić po łużycku, mówi się po łużycku, nawet jeśli nie rozumiem wszystkiego.

Wszyscy członkowie rodziny mają pozytywny stosunek do łużyckiego i lubią go używać. Matka i Syn opisują łużycki następująco:

Matka: to cyle jednorje ta reč teje wutroby [...] Ja rady jónu němsce reču, ja rady serbsce reču, ale w serbščinje so cyle jednorje tón jazyk lochšo wjerći;

Syn: ja ženje njejsym w tajkich přečelskich kruhach nutřka był, hdyž je jen němsce rečał. Njewěm, also to je zřědka było, hdyž sym ja němsce rečał, dokelž ja tež sprawnje prajene tež rady njejsym němsce rečał a tež přeco hišće rady němsce njerěču [...] jen poprawom přeco serbsce reči a jara zřědka němsce. [...] Hdyž jen nima husto tón kontakt zes němčinu, potom jen to halt, to halt njeje jena cuza reč, ale kusk tón feeling to šón ma.

Tłumaczenie:

Matka: to jest po prostu język serca [...] Lubię mówić po niemiecku, lubię mówić po łużycku, ale po łużycku po prostu łatwiej;

Syn: nigdy nie byłem w takich kręgach przyjaciół, w których mówiono po niemiecku. Nie wiem, rzadko mówiłem po niemiecku, ponieważ szczerze mówiąc, też nie lubiłem mówić po niemiecku i wciąż nie lubię mówić po niemiecku [...] właściwie zawsze rozmawia się po łużycku i bardzo rzadko po niemiecku. [...] Jeśli nie ma się dużo kontaktu z niemieckim, wtedy to, to nie jest językiem obcym, ale trochę takie poczucie jest.

Choć Córka nie wypowiada się bezpośrednio na temat jej stosunku do obu języków, z jej opisu używania łużyckiego wynika, że wybiera go w komunikacji ustnej i pisemnej ze wszystkimi łużyckojęzycznymi osobami. Zawsze mówi i mówiła po łużycku z rodziną, z przyjaciółmi z przedszkola, szkoły i z łużyckimi nauczycielami.

Sposób użycia łużyckiego w rodzinie A determinuje też świadomość istnienia różnych społecznych norm używania języków, z którymi moi rozmówcy się nie godzą. W licznych językowo mieszanych rodzinach dominował język niemiecki i dzieci nie używały łużyckiego. Matka i Ojciec chcieli, żeby ich dzieci nauczyły się również łużyckiego i świadomie postanowili, że będą wychowywać je dwujęzycznie. Dopiero, gdy pierwsze dziecko zaczęło mówić lepiej po łużycku niż Ojciec, rodzina wdrożyła strategię „jedna osoba – jeden język”. Ojciec mówił po niemiecku, a Matka nadal cały czas i w różnych domenach rozmawiała z dziećmi po łużycku. Matka podkreśla w uzasadnieniu decyzji o dwujęzycznej edukacji dzieci, że motywacją były dla niej rozmowy z przyjacielem z zachodnich Niemiec:

Wón sam je tež dwurěčnje kubłany, němsce a jendźelsce, [...]. A wón je nam to potom powědał, tehdy, džewječdžesać to było, zo wone tón waliziščinu

zaso wożiwja a tež tón bretonščinu. To wón nam tehdy hižo powědał. Kak to funguje, jedna wosoba, jedna rěč.

Tłumaczenie:

Wychowywał się też dwujęzycznie, po niemiecku i angielsku, [...]. I powiedział nam, wtedy, dziewięćdziesiąty [rok] był wtedy, że ożywiają walijski, a także bretoński. To nam już wtedy powiedział. Jak to działa, jedna osoba, jeden język.

Domowa polityka językowa rodziny A w postaci strategii „jedna osoba – jeden język”, przyczyniła się do udanego przekazania łużyckiego następnemu pokoleniu. Jednocześnie strategia ta jest utrwaleniem praktyki, że po łużycku rozmawia się tylko z osobami, które również potrafią płynnie mówić w tym języku.

Podsumowanie

Przedmiotem mojej analizy były ideologie językowe dotyczące języka mniejszościowego i języka większościowego w mieszanej językowo wspólnocie łużycko-niemieckiej. Członkowie tej wspólnoty zazwyczaj znają łużycki i niemiecki albo znają tylko niemiecki. Skupiłam się na mieszanej językowo rodzinie i jej postrzeganiu sytuacji językowej na Łużycach. Z analizowanego materiału wyłoniło się pięć ideologii językowych.

Należy zatem podkreślić, że przekazywanie języka mniejszościowego w językowo mieszanych kontekstach jest możliwe tylko, o ile członkowie tych wspólnot są świadomi zwyczajowych praktyk językowych. Dotyczy to zwłaszcza używania języka większościowego w mieszanych językowo sytuacjach, kiedy ze względu na osoby niemówiące w języku mniejszościowym wybierany jest język większościowy. Łużycki jest przekazywany lub przyswajany prawie wyłącznie w domu, ale zwyczajowe praktyki językowe często tworzą wzorce doświadczonego języka, które nie wystarczają, aby dzieci w mieszanych językowo rodzinach zdobyły aktywną znajomość języka łużyckiego. W takiej sytuacji świadoma rodzinna polityka językowa, której celem jest przekazywanie tego języka, przełamuje funkcjonowanie ideologii językowych w wybranych kontekstach. Możliwość świadomej modyfikacji praktyk wynikających przede wszystkim z ideologii użyteczności, niższości języka mniejszościowego oraz jednojęzyczności potwierdzają członkowie rodziny A. Ich praktyki językowe w ograniczonym kontekście

domu różnią się od ich zachowań językowych w szerszej łużycko-niemieckiej wspólnocie. Poza domem zgodnie z łużycką normą dostosowywania się używają niemieckiego w obecności osób, które nie mówią po łużycku. W domu natomiast Matka i dzieci rozmawiają po łużycku w obecności Ojca, który uczestniczy w rozmowach, mówiąc po niemiecku. Jest to między innymi wynik świadomej decyzji rodziców, że każdy z nich będzie z dziećmi używać swojego języka we wszystkich możliwych sytuacjach.

Bez świadomej modyfikacji praktyk językowych i postaw wobec języków prestiż języka mniejszościowego ogranicza się zbyt mocno do własnej wspólnoty językowej. Jednak w językowo mieszanych wspólnotach istotne są postawy mniejszości i większości wobec używania języków.

Bibliografia

- Bartels, H.; Spiess G. (2012). Introduction. *STUF – Language Typology and Universals* 65(3), 213–220.
- Coulmas, F. (2013). *Sociolinguistics: The Study of Speakers' Choices*. 2nd edn. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Houwer, A. (1999). Environmental factors in early bilingual development: the role of parental beliefs and attitudes. W: Extra, G.; Verhoeven, L. (red.), *Bilingualism and Migration*, Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 75–96.
- De Houwer, A. (2007). Parental language input patterns and children's bilingual use. *Applied Psycholinguistics*, 28 (3), 411–424.
- Dołowy-Rybińska, N.; Ratajczak C. (2020). La revitalisation des langues sorabes et la politique linguistique en Lusace vue par les acteurs principaux de la scène sorabe. *Mémoire(s), identité(s), marginalité(s) dans le monde occidental contemporain*, 23, n.d.
- Ela, L. (2003). Serbska řeč a džěłowy swět. W: Šěn, F. (red.), *Sorabistiske přednoški III. Mjezynarodny léčny ferialny kurs za serbsku řeč a kulturu*. Budyšin: Ludowe nakładnistwo Domowina, 82–90.
- Elle, L. (1999). Mehrsprachige Kommunikation aus der Sicht einer Kleinsprache: Sorbisch im Alltag der Lausitz. *Bulletin VALS–ASLA*, 69 (1), 151–162.
- Elle, L. (2010). Sorben – demographische und statistische Aspekte. W: Vogt, M. T.; Sokol, J.; Bingen D.; Neyer, J. (red.), *Minderheiten als Mehrwert*, Frankfurt am Main et al.: Peter Lang, 298–299.
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fuller, J. M. (2019). Ideologies of Language, Bilingualism, and Monolingualism. W: De Houwer, A.; Ortega, L. (red.), *The Cambridge Handbook of Bilingualism*, Cambridge: Cambridge University Press, 119–134.

- Gafaranga, J. (2010). Medium request: Talking language shift into being. *Language in Society*, 39 (2), 241–270.
- Grenoble, L. A.; Whaley, L. J. (2006). *Saving Languages. An Introduction to Language Revitalization*. Cambridge – New York: Cambridge University Press.
- Heller, M. (2006). *Linguistic Minorities and Modernity: A Sociolinguistic Ethnography*. 2nd edn. London – New York: Continuum.
- Hornsby, M. (2011). ‘English to strangers, Gaelic to locals’; the thwarting of the linguistic subordination norm among speakers of Celtic languages. W: Jaskuła, K. (red.), *Formal and Historical Approaches to Celtic Languages*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 153–164.
- Keller, I. (2000). *Sorbische und deutsch-sorbische Familien. Drei Generationen im Vergleich*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Keller, I. (2003). Flüchtlinge und Vertriebene in der Lausitz. W: Hose, S. (red.), *Raum-Erfahrungen – Leben in der Lausitz / Nazhonjenja z rumom. Nazgónjenja z rumom. Ein Lesebuch*, Dresden: Verlag der Kunst, 41–48.
- Kimura, G. Ch. (2015). Spracherhalt als Prozess: Elemente des kirchlichen Sprachmanagements bei den katholischen Sorben. *International Journal of the Sociology of Language*, 232, 13–32.
- Kunze, P. (2014). Assimilation. W: Šěn, F.; Scholze, D. (red.), *Sorbisches Kulturlexikon*, Bautzen: Domowina-Verlag, 12–14.
- Landesamt für Schule und Bildung Radebeul. 2018. *2plus. Unterricht nach dem schulartübergreifenden Konzept zweisprachige sorbisch-deutsche Schule im sorbischen Siedlungsgebiet des Freistaates Sachsen*. Dresden: Zentraler Broschürenversand der Sächsischen Staatsregierung.
- Lanza, E. (1997). *Language Mixing in Infant Bilingualism. A Sociolinguistic Perspective*. Oxford: Clarendon Press.
- Liddicoat, A. J.; R. B. Baldauf Jr (red.) (2008). *Language Planning and Policy: Language Planning in Local Contexts*. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters.
- Lippi-Green, R. (1994). Accent, standard language ideology, and discriminatory pretext in the courts. *Language in Society*, 23 (2), 163–198.
- Michna, E. (2018). Kodyfikacja i co dalej? ideologie językowe działaczy łemkowskich. *Studium Carpato-Ruthenorum. Штудії з карпаторусиністики*, 10, 187–207.
- Michna, E. (2019). Emancypacja śląszczyzny w kontekście „starych” i „nowych” ideologii językowych. *Postscriptum Polonistyczne*, 1 (23), 57–76.
- Okita, T. 2002. *Invisible Work: Bilingualism, language choice and childrearing in intermarried families*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Pech, E. (1999). *Die Sorbenpolitik der DDR 1949–1970. Anspruch und Wirklichkeit*. Bautzen: Domowina-Verlag.

- Pech, E. (2012). *Ein Staat – eine Sprache? Deutsche Bildungspolitik und autochthone Minderheiten im 20. Jahrhundert. Die Sorben im Vergleich mit Polen, Dänen und Nordfriesen*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Piller, I. (2015). Language Ideologies. W: *Encyclopedia of Language and Social Interaction*, John Wiley & Sons.
- Pjech, E. (1998). Rjadowanja serbskeho šulstwa po 1945 a wuskutki na serbsku rěč. *Serbska šula*, 51(1/2), 2–6.
- Pjech, E. (2006). Němska kubłanska politika a narodne mjeńšiny w „krótkim 20. lětstotku“ (1918–1990). Serbja w přirunowanju. *Lětopis*, 53 (2), 29–47.
- Sächsisches Staatsministerium für Wissenschaft und Kunst. 2018. Fünfter Bericht der Sächsischen Staatsregierung zur Lage des sorbischen Volkes / Pjata rozprawa Sakskeho statneho knježerstwa wo položanju serbskeho ludu.
- Sallabank, J. (2013). *Attitudes to Endangered Languages. Identities and Policies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sallabank, J. (2017). Purism, Variation, Change and ‘Authenticity’: Ideological Challenges to Language Revitalisation. *European Review*, 26 (1), 164–178.
- Schieffelin, B. B.; Woolard K. A.; Kroskrity P. V., (red.) (1998). *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- Scholze, L. (2008). *Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache im Sprachkontakt*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Schütze, F. (1983). Biographieforschung und narratives Interview. *Neue Praxis*, 13 (3), 283–293.
- Smith-Christmas, C. (2016). *Family language policy: maintaining an endangered language in the home*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan.
- Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spolsky, B. (2011). Language and society. W: Austin, P. K.; Sallabank, J. (red.), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 141–156.
- Stavans, A.; Hoffmann, Ch. (2015). *Multilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walde, M. (2004). Demographisch-statistische Betrachtungen im Oberlausitzer Gemeindeverband Am Klosterwasser. *Lětopis*, 1 (51), 3–27.
- Woolard, K. A.; Schieffelin, B. B. (1994). Language Ideology. *Annual Review of Anthropology*, 23, 55–82.
- Założba za serbski lud. 2020. Geschichte, Satzung und Finanzierung der Stiftung. <https://stiftung.sorben.com/deutsch/stiftung/geschichte-und-finanzierung/> [9 XI 2020].

**Factors influencing minority language transmission.
Linguistic attitudes and ideologies in the narratives
of a family in Upper Lusatia**

Summary

The transmission of languages in multilingual majority-minority contexts is influenced by language ideologies and language attitudes. In this paper I explore language ideologies in the Upper Sorbian Catholic community and language practices related to them. Based on biographic interviews with members of a linguistically mixed family, I also ask about the impact of overt strategies in everyday language choices. The family in question came to adopt a conscious family language policy based on the members' positive attitudes towards Sorbian and based on their consciousness about community language practices that hamper the transmission of Sorbian in linguistically mixed environments. A positive attitude towards the minority language is a necessary, but not sufficient prerequisite to question habitual community language practices and consciously modify them. The families' language behavior suggests that consciously modified language practices are adopted in certain domains, in this case mainly in that of the home.

Sara Mićkec, doktorantka w Instytucie Sławistyki Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój w ramach projektu pn. „Interdyscyplinarne doktoranckie studia humanistyczne: pogranicza, mniejszości, migracje w perspektywie socjolingwistycznej”. Zainteresowania naukowe: socjolingwistyka, rodzinna polityka językowa, języki mniejszościowe w Europie, języki łużyckie, wielojęzyczność.

e-mail: sara.mickec@ispan.waw.pl

